

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЖАДЬКО ОКСАНА АНДРІЇВНА

УДК 338.48:502.131.1:502.4

ДИСЕРТАЦІЯ
**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ**

Спеціальність – 242 Туризм
Галузь знань – 24 Сфера обслуговування

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Жадько О.А.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Матвійчук Людмила Юріївна

Луцьк – 2026

АНОТАЦІЯ

Жадько О.А. Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 242 Туризм. Луцький національний технічний університет Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2026.

У дисертації наведено комплексне вирішення наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій забезпечення сталого розвитку на природоохоронних територіях.

На основі системного аналізу наукових підходів до дослідження процесів забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях встановлено, що сучасні концепції управління туристично-рекреаційною діяльністю повинні ґрунтуватися на інтеграції екологічних, соціально-економічних та інституційних складових розвитку. Доведено, що ефективність функціонування природоохоронних територій як туристичних дестинацій визначається рівнем використання природно-рекреаційного потенціалу та здатністю системи управління забезпечувати збереження біорізноманіття, регулювання туристичних потоків, адаптивне планування та координацію діяльності основних стейкхолдерів. У результаті дослідження обґрунтовано доцільність застосування глокалізаційного підходу, який дозволяє поєднати глобальні принципи сталого розвитку з локальними особливостями природоохоронних територій, що створює передумови для формування конкурентоспроможного, екологічно орієнтованого та соціально відповідального туристичного продукту.

Досліджено світовий досвід забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях та встановлено, що ефективне управління туристично-рекреаційною діяльністю у провідних країнах світу базується на принципах адаптивного управління, зонування територій, регулювання

туристичних потоків, цифрового моніторингу та активного залучення місцевих громад до процесів управління. Визначено, що міжнародні практики ґрунтуються на застосуванні систем індикаторів сталого розвитку, механізмів оцінювання допустимого антропогенного навантаження, розвитку екологічно орієнтованої інфраструктури та впровадженні партнерських моделей взаємодії між державними інституціями, бізнесом і громадськістю. Обґрунтовано доцільність адаптації кращих світових практик до умов України з урахуванням специфіки функціонування природоохоронних територій, сучасних викликів і необхідності забезпечення балансу між розвитком туризму та збереженням природної спадщини.

Визначено та охарактеризовано основні складові забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, до яких віднесено екологічну, соціальну, економічну, інституційну та безпекову компоненти. Обґрунтовано, що екологічна складова спрямована на збереження природних ресурсів, біорізноманіття та підтримання екологічної рівноваги; соціальна – на забезпечення участі місцевих громад, підвищення рівня екологічної свідомості населення та формування позитивного туристичного досвіду; економічна – на створення умов для розвитку туристичної інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності дестинацій та забезпечення економічних вигод для регіонів; інституційна – на формування ефективної системи управління, координації та моніторингу туристично-рекреаційної діяльності; безпекова – на забезпечення стійкості природоохоронних територій до сучасних ризиків і викликів. Встановлено, що взаємозв'язок зазначених складових формує основу для реалізації адаптивної моделі управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях.

Розроблено методичний підхід до аналізу та оцінки сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який ґрунтується на комплексному поєднанні екологічних, соціально-економічних, управлінських та інституційних індикаторів. Запропонований підхід передбачає використання багаторівневої системи оцінювання, що включає базові індикатори, додаткові метрики та

конкретні показники для визначення рівня туристичного потенціалу, антропогенного навантаження, ефективності управління та якості туристично-рекреаційних послуг. Практичне застосування методичного підходу забезпечує можливість здійснення комплексної діагностики стану природоохоронних територій, виявлення диспропорцій розвитку, обґрунтування стратегічних рішень та формування адаптивних механізмів управління сталим розвитком туризму.

Розроблено підхід до забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який базується на інтеграції стратегічного планування, системи індикаторного оцінювання, адаптивного управління туристичними потоками та механізмів координації стейкхолдерів. Запропонований підхід передбачає поєднання ресурсозберігаючих принципів розвитку туристично-рекреаційної діяльності з інструментами моніторингу екологічного стану територій, регулювання антропогенного навантаження та формування конкурентоспроможного туристичного продукту. Його практичне застосування дозволяє забезпечити збалансоване використання природно-рекреаційного потенціалу, підвищити ефективність управління природоохоронними територіями та створити умови для довгострокового сталого розвитку туризму в умовах сучасних соціально-економічних і безпекових викликів.

Здійснено комплексний аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку туризму на природоохоронних територіях України, обґрунтовано методичні підходи до оцінювання рівня сталого розвитку та систематизовано наукові підходи до формування індикаторів сталого туризму. Запропоновано ієрархічну модель системи індикаторів сталого туризму на природоохоронних територіях за методологією UN Tourism, яка включає базові індикатори, додаткові метрики та конкретні кількісні показники для оцінювання соціально-економічних, екологічних та управлінських аспектів розвитку туристичних дестинацій. Визначено, що застосування інтегрованої системи індикаторів та цифрових інструментів моніторингу дозволяє підвищити обґрунтованість управлінських

рішень, забезпечити контроль антропогенного навантаження та адаптивне управління туристичними потоками

Обґрунтовано теоретико-методичні засади та розроблено науково-практичні рекомендації щодо забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях в умовах сучасних трансформацій. Досліджено еволюцію концепції сталого розвитку, визначено її вплив на формування сучасних підходів до управління туристично-рекреаційною діяльністю та обґрунтовано необхідність переходу від фрагментарних управлінських рішень до комплексної адаптивної системи стратегування розвитку природоохоронних територій. Встановлено, що сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях повинен базуватися на поєднанні екологічних, соціальних та економічних пріоритетів із урахуванням глокалізаційного підходу, який забезпечує баланс між інтеграцією у глобальний туристичний простір та збереженням локальної самобутності територій.

Обґрунтовано доцільність впровадження адаптивного підходу до управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях, який передбачає інтеграцію стратегічного планування, системи моніторингу, сценарного моделювання та механізмів оперативного коригування управлінських рішень відповідно до змін зовнішнього і внутрішнього середовища. Доведено, що застосування адаптивних механізмів управління дозволяє забезпечити баланс між потребами розвитку туристично-рекреаційної діяльності та збереженням природної спадщини, підвищити ефективність регулювання туристичних потоків, мінімізувати антропогенне навантаження та сформулювати передумови для довгострокового сталого розвитку природоохоронних територій.

Запропоновано стратегічні орієнтири забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. У дисертації розроблено модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму, яка поєднує аналітично-діагностичний, інструментально-управлінський, моніторингово-аналітичний та адаптаційно-коригувальний блоки у єдину циклічну систему управління.

Розроблено систему планування сталого туризму природоохоронних територій, що забезпечує взаємозв'язок стратегічного аналізу, визначення місії, стратегічних цілей, програм реалізації та механізмів моніторингу й зворотного зв'язку. Практична реалізація запропонованих підходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності природоохоронних територій, збереженню біорізноманіття, розвитку місцевих громад та формуванню ефективної системи управління туристично-рекреаційною діяльністю на засадах сталого розвитку.

Визначено, що забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях можливе лише за умови формування комплексної системи управління, яка поєднує механізми екологічного регулювання, стратегічного планування, моніторингу туристичних потоків та координації діяльності основних стейкхолдерів. Доведено, що ефективний розвиток туристично-рекреаційної діяльності повинен базуватися на принципах адаптивності, ресурсозбереження, соціальної відповідальності та збалансованого використання природно-рекреаційного потенціалу. Встановлено, що інтеграція сучасних цифрових технологій, систем індикаторного оцінювання та інструментів управління антропогенним навантаженням сприятиме підвищенню ефективності функціонування природоохоронних територій, збереженню біорізноманіття та забезпеченню довгострокової конкурентоспроможності туристичних дестинацій.

Запропоновано модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка ґрунтується на циклічному поєднанні процесів аналізу, планування, реалізації, моніторингу та коригування управлінських рішень. Модель передбачає функціонування аналітично-діагностичного, інструментально-управлінського, моніторингово-аналітичного та адаптаційно-коригувального блоків, що забезпечують своєчасне реагування на зміни екологічного, соціально-економічного та безпекового середовища.

Побудовано структурну модель інституційної інфраструктури забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка відображає взаємодію державних органів управління, спеціалізованих

природоохоронних установ, туристичних підприємств, інформаційних центрів, місцевих громад та громадських організацій у процесі формування і реалізації стратегій сталого розвитку. Запропонована модель забезпечує координацію управлінських, інформаційних, регуляторних та екологічних механізмів, спрямованих на регулювання туристичних потоків, розвиток екологічно орієнтованої інфраструктури, збереження природної спадщини та підвищення конкурентоспроможності досліджуваних територій як туристичних дестинацій.

Розроблено систему планування сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка базується на поєднанні стратегічного аналізу, визначення місії, пріоритетів і цілей розвитку, формування програм реалізації та механізмів моніторингу та зворотного зв'язку. Запропонована система забезпечує узгодження екологічних, соціальних та економічних інтересів у процесі управління туристично-рекреаційною діяльністю, дозволяє своєчасно виявляти відхилення від стратегічних орієнтирів і здійснювати адаптивне коригування управлінських рішень відповідно до сучасних викликів та умов функціонування природоохоронних територій.

Ключові слова: сталий розвиток, туризм, природоохоронні території, екотуризм, туристична політика, ресурсоефективність, ризики, стратегії, територіальні громади, соціальна відповідальність, моніторинг, інноваційний розвиток, економічна стійкість, ESG-стандарти, безпека, інституційна інфраструктура, дестинації, партнерство, культурна спадщина, інтеграція, цифровізація, туристичні регіони, туристичний потенціал, алгоритм, програми розвитку, фактори впливу, конкурентні переваги, гостинність, інклюзивність, глокалізація, туристичні потоки, управління, людський капітал, глемпінг, трансформація.

SUMMARY

Zhadko O.A. Ensuring Sustainable Development of Tourism in Protected Areas – a qualifying scientific work presented as a manuscript.

Dissertation for obtaining the Doctor of Philosophy degree in Specialty 242 Tourism. Lutsk National Technical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2026.

The dissertation presents a comprehensive solution to the scientific problem of substantiating the theoretical and methodological foundations and practical recommendations for ensuring sustainable development in protected areas.

Based on a systematic analysis of scientific approaches to the study of processes ensuring the sustainable development of tourism in protected areas, it has been established that modern concepts of tourism and recreational activity management should be based on the integration of environmental, socio-economic, and institutional components of development. It has been proven that the effectiveness of protected areas functioning as tourist destinations is determined by the level of use of natural and recreational potential, as well as by the ability of the management system to ensure biodiversity conservation, regulation of tourist flows, adaptive planning, and coordination of the activities of key stakeholders. As a result of the research, the feasibility of applying a glocalization approach has been substantiated, which makes it possible to combine global principles of sustainable development with the local characteristics of protected areas, thereby creating the preconditions for the formation of a competitive, environmentally oriented, and socially responsible tourism product.

The world experience of ensuring the sustainable development of tourism in protected areas has been studied, and it has been established that effective management of tourism and recreational activities in leading countries is based on the principles of adaptive management, zoning of territories, regulation of tourist flows, digital monitoring, and active involvement of local communities in management processes. It has been determined that international practices are based on the application of sustainable development indicator systems, mechanisms for assessing acceptable

anthropogenic pressure, the development of environmentally oriented infrastructure, and the implementation of partnership models of interaction between state institutions, business, and the public. The expediency of adapting the best international practices to the conditions of Ukraine has been substantiated, taking into account the specifics of the functioning of protected areas, current challenges, and the need to ensure a balance between tourism development and the preservation of natural heritage.

The main components of ensuring the sustainable development of tourism in protected areas have been identified and characterized, including environmental, social, economic, institutional, and security components. It has been substantiated that the environmental component is aimed at preserving natural resources, biodiversity, and maintaining ecological balance; the social component focuses on ensuring the participation of local communities, increasing environmental awareness among the population, and creating a positive tourism experience; the economic component is directed at creating conditions for the development of tourism infrastructure, increasing the competitiveness of destinations, and ensuring economic benefits for regions; the institutional component involves the formation of an effective system of management, coordination, and monitoring of tourism and recreational activities; and the security component is aimed at ensuring the resilience of protected areas to modern risks and challenges. It has been established that the interconnection of these components forms the basis for the implementation of an adaptive model for managing the sustainable development of tourism in protected areas.

A methodological approach to the analysis and assessment of the sustainable development of tourism in protected areas has been developed, based on the integrated combination of environmental, socio-economic, managerial, and institutional indicators. The proposed approach provides the use of a multi-level assessment system that includes basic indicators, additional metrics, and specific indicators to determine the level of tourism potential, anthropogenic pressure, management efficiency, and the quality of tourism and recreational services. The practical application of the methodological approach provides the possibility of conducting a comprehensive diagnosis of the condition of protected areas, identifying development imbalances,

substantiating strategic decisions, and forming adaptive mechanisms for managing the sustainable development of tourism.

An approach to ensuring the sustainable development of tourism in protected areas has been developed, based on the integration of strategic planning, an indicator assessment system, adaptive management of tourist flows, and stakeholder coordination mechanisms. The proposed approach provides for the combination of resource-saving principles of tourism and recreational activity development with tools for monitoring the ecological condition of territories, regulating anthropogenic pressure, and forming a competitive tourism product. Its practical application makes it possible to ensure the balanced use of natural and recreational potential, improve the efficiency of protected area management, and create conditions for the long-term sustainable development of tourism under modern socio-economic and security challenges.

A comprehensive analysis of the current state and development trends of tourism in the protected areas of Ukraine has been carried out, methodological approaches to assessing the level of sustainable development have been substantiated, and scientific approaches to the formation of sustainable tourism indicators have been systematized. A hierarchical model of the sustainable tourism indicator system for protected areas based on the UN Tourism methodology has been proposed, which includes basic indicators, additional metrics, and specific quantitative indicators for assessing the socio-economic, environmental, and managerial aspects of tourism destination development. It has been determined that the application of an integrated indicator system and digital monitoring tools makes it possible to improve the validity of managerial decisions, ensure control over anthropogenic pressure, and provide adaptive management of tourist flows.

The theoretical and methodological foundations have been substantiated, and scientific and practical recommendations for ensuring the sustainable development of tourism in protected areas under modern transformations have been developed. The evolution of the concept of sustainable development has been studied, its influence on the formation of modern approaches to the management of tourism and recreational

activities has been determined, and the necessity of transitioning from fragmented managerial decisions to a comprehensive adaptive system of strategic planning for the development of protected areas has been substantiated. It has been established that the sustainable development of tourism in protected areas should be based on the combination of environmental, social, and economic priorities, taking into account the glocalization approach, which ensures a balance between integration into the global tourism space and the preservation of local identity.

The expediency of implementing an adaptive approach to managing the sustainable development of tourism in protected areas has been substantiated. This approach involves the integration of strategic planning, monitoring systems, scenario modeling, and mechanisms for the prompt adjustment of managerial decisions in accordance with changes in the external and internal environment. It has been proven that the application of adaptive management mechanisms makes it possible to ensure a balance between the needs of tourism and recreational activity development and the preservation of natural heritage, improve the efficiency of tourist flow regulation, minimize anthropogenic pressure, and create the preconditions for the long-term sustainable development of protected areas.

Strategic guidelines for ensuring the sustainable development of tourism in protected areas have been developed. The dissertation proposes a model of adaptive strategizing for the sustainable development of tourism, which combines analytical-diagnostic, instrumental-managerial, monitoring-analytical, and adaptive-corrective blocks into a single cyclical management system. A planning system for sustainable tourism in protected areas has been developed, ensuring the interconnection between strategic analysis, the definition of mission and strategic goals, implementation programs, and mechanisms of monitoring and feedback. The practical implementation of the proposed approaches will contribute to increasing the competitiveness of protected areas, preserving biodiversity, supporting the development of local communities, and forming an effective management system for tourism and recreational activities based on the principles of sustainable development.

It has been determined that ensuring the sustainable development of tourism in protected areas is possible only through the formation of a comprehensive management system that combines mechanisms of environmental regulation, strategic planning, tourist flow monitoring, and coordination of key stakeholders' activities. It has been proven that the effective development of tourism and recreational activities should be based on the principles of adaptability, resource conservation, social responsibility, and balanced use of natural and recreational potential. It has been established that the integration of modern digital technologies, indicator assessment systems, and anthropogenic pressure management tools will contribute to improving the efficiency of protected area functioning, preserving biodiversity, and ensuring the long-term competitiveness of tourist destinations.

A model of adaptive strategizing for the sustainable development of tourism in protected areas has been proposed, based on the cyclical integration of the processes of analysis, planning, implementation, monitoring, and adjustment of managerial decisions. The model provides for the functioning of analytical-diagnostic, instrumental-managerial, monitoring-analytical, and adaptive-corrective blocks that ensure timely responses to changes in the environmental, socio-economic, and security environment. The practical application of the proposed model will contribute to improving the efficiency of tourism and recreational activity management, optimizing tourist flows, preserving natural and recreational potential, and ensuring the long-term sustainable development of protected areas.

A structural model of the institutional infrastructure for ensuring the sustainable development of tourism in protected areas has been developed. The model reflects the interaction of state management bodies, specialized environmental institutions, tourism enterprises, information centers, local communities, and public organizations in the process of forming and implementing sustainable development strategies. The proposed model ensures the coordination of managerial, informational, regulatory, and environmental mechanisms aimed at regulating tourist flows, developing environmentally oriented infrastructure, preserving natural heritage, and increasing the competitiveness of protected areas as tourist destinations.

A planning system for the sustainable development of tourism in protected areas has been developed, based on the combination of strategic analysis, the definition of mission, priorities and development goals, the formation of implementation programs, and monitoring and feedback mechanisms. The proposed system ensures the coordination of environmental, social, and economic interests in the management of tourism and recreational activities, allows the timely identification of deviations from strategic guidelines, and enables the adaptive adjustment of managerial decisions in accordance with modern challenges and the operating conditions of protected areas.

Key words: sustainable development, tourism, protected areas, ecotourism, tourism policy, resource efficiency, risks, strategies, territorial communities, social responsibility, monitoring, innovative development, economic sustainability, ESG standards, security, institutional infrastructure, destinations, partnership, cultural heritage, integration, digitalization, tourist regions, tourist potential, algorithm, development programs, influencing factors, competitive advantages, hospitality, inclusivity, glocalization, tourist flows, management, human capital, glamping, transformation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у виданнях, які входять до наукометричних баз даних Scopus

1. Fedoniuk V., **Zhadko O.**, Fedoniuk M., Vovk O., Ivantsiv V. Monitoring of Climate Changes and the State of Natural Complexes of the Cheremsky Nature Reserve. In 17th International Conference Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment (Vol. 2023, № 1, pp. 1-5). *European Association of Geoscientists & Engineers*. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.2023520175> (Особистий внесок: досліджено динаміку температурних показників у Черемському ПЗ, сформульовано висновки).

2. Fedoniuk M., Kovalchuk I., Fesyuk V., Fedoniuk V., **Zhadko O.** Spatial analysis of wildfire occurrence in the Emerald Network sites of Volyn and Zhytomyr Polissia (2012-2024). Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment. 18th International Scientific Conference. Publisher: *European Association of Geoscientists & Engineers*. Source: *Conference Proceedings*, 14-17 April 2025, Volume 2025. P. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.2025510070>. (Особистий внесок: досліджено структуру Смарагдової мережі Волинського та Житомирського Полісся).

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Жадько О. Забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій. *Економіка та суспільство*, 2025. № 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-86>

4. Жадько О. Світовий досвід забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій. *Збірник наукових праць: «Економічні науки»*. Серія «Регіональна економіка». Випуск 22 (87). 2025. С. 112-121. DOI: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2025-22\(87\)-9](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2025-22(87)-9)

5. Жадько О. Інструменти розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2025. № 25. С. 339-345. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.26.36>

6. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Штанько О.Ф. Особливості застосування інноваційних інструментів у стратегічному управлінні регіональними туристичними дестинаціями. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics: наук.журн. Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці II. Берегове*, 2025. № 8. С. 137-150. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-8-137-150> (*Особистий внесок: оцінено доцільність впровадження окремих форм туризму на природоохоронних територіях та розробка практичних рекомендацій*).

7. Федонюк В.В., Іванців В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А., Пасичнюк І.Ф. Дослідження змін клімату на території Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» та їх впливу на біорізноманіття. *Природнича освіта та наука*, 2025. № 1. С. 133-141. DOI: <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-1.21> (*Особистий внесок: аналітична обробка кліматичних даних, побудова діаграм*).

8. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Іванців В.В., Федонюк М.А. Порівняльний аналіз комфортності погоди протягом курортного сезону в національних природних парках Волині. *Екологічні науки. Екологічні науки: науково-практичний журнал*. К.: Гельветика, 2023. № 4 (49). С. 232-237. DOI: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2023.eco.4-49.31> (*Особистий внесок: аналітична обробка кліматичних даних, побудова порівняльних діаграм, формулювання висновків*).

9. Матвійчук Л., Лепкий М., **Жадько О.** Інтеграційні процеси суб'єктів індустрії гостинності України в сучасних умовах. *Товарознавчий вісник*, 2023, 1 (16), С. 255-262. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2310-5283-2023-17-21> (*Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. **Жадько О.А.**, Матвійчук Л.Ю. Забезпечення сталого розвитку туризму в межах природоохоронних територій. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери гостинності, туризму та рекреації*. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, 23

жовтня 2025 р., Запоріжжя. НУ «Запорізька політехніка», 2025. С. 254-258. *(Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).*

11. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Методи визначення комфортності погодно-кліматичних умов та їх впливу на рекреаційну діяльність. *Science in the modern world: innovations and challenges*. The 7th International scientific and practical conference, March 20-22, 2025. Perfect Publishing, Toronto. Canada. 2025. Р. 233-238. *(Особистий внесок: узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків).*

12. Матвійчук Л.Ю., Панасюк А.В., **Жадько О.А.** Стратегічні вектори розвитку туристичних DESTINACIЙ України в умовах євроінтеграції. *Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності: глобальні виклики*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Харків, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2025. С. 227-230. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків).*

13. Матвійчук Л., **Жадько О.**, Панасюк А. Розвиток малого та середнього підприємництва індустрії гостинності у воєнний і повоєнний періоди. *Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах євроінтеграційних та військових викликів*. III-й Міжнародний науково-практичний форум, 23-24 квітня 2025 року, Україна, Львів : зб. матер. Львів: «Камула», 2025. С. 38-42. *(Особистий внесок: узагальнено напрямки змін функціонування індустрії гостинності у воєнний період).*

14. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Сталий туризм як інструмент розвитку природоохоронних територій Волинської області. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами*. Матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., Частина 2. Луцьк, 5 груд. 2025 р., Луцьк: Надстир'я, 2025. С. 289-291. *(Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).*

15. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Роль застосування методів дистанційного зондування Землі при вивченні природничо-екологічних дисциплін. *Вища освіта у період воєнного стану: сучасні виклики та проблемні питання*. Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 22 березня 2025 р. Львів. Торунь: Liha-Pres, 2025. С. 102-104. (Особистий внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін екологічного циклу).

16. Пасичнюк І.Ф., **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Навчання через науку у системі підготовки фахівців з екології у вищій школі. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. Матеріали LV-ої Міжнародної науково-практичної конференції. м. Острава (Чехія). 07 квітня 2025 р. ВАДНД, 2025. С. 135-139. (Особистий внесок: здійснено класифікацію методів навчання через науку, сформульовано висновки).

17. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Викладання дисциплін екологічного циклу у дистанційному форматі: виклики та методичні засади. *Цифрова трансформація: виклики та стратегії*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк. 25 лютого 2025 р. Луцьк. ЛНТУ, 2025. С. 146-148. (Особистий внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін екологічного циклу).

18. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Порівняльний аналіз застосування методів ІКТ у адаптаційних метеорологічних курсах. *Science, education, technology and society: global trends and regional aspects*. International scientific-practical conference: conference proceedings (Tampere, Finland, January 9, 2025). Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2025. P. 20-22. (Особистий внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін метеорологічного циклу).

19. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Використання ІКТ при викладанні курсів з адаптації до змін клімату. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення*. Матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції. м. Тернопіль, Україна, м. Ополе,

Польща, 16-17 січня 2025 р. 2025. Інтеркоф, МНІК, Вип. 95. С. 19-21. *(Особистий внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін метеорологічного циклу, формулювання висновків).*

20. Іванців В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Оцінка перспективності агровольтаїки у Волинській області України. *Крим та Чорноморський регіон: реконструктивний розвиток у воєнний та повоєнний період*. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського до 80-х роковин з дня смерті провідного науковця та засновника Таврійського національного університету Володимира Івановича Вернадського. 26 березня 2025 р. м. Київ–Львів–Торунь. Liha-Pres, 2025. С. 257-260. *(Особистий внесок: проведено класифікацію видів агровольтаїки доцільних для використання на Північному Заході України).*

21. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Можливості розвитку технологій агровольтаїки у північно-західному Поліському регіоні. *Технічний прогрес в АПК*. Матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції. 21-22 травня 2025 р. Харків. ДБТУ, 2025. С. 501-504. *(Особистий внесок: проведено класифікацію видів агровольтаїки доцільних для використання на Північному Заході України).*

22. **Жадько О.А.** Остапович Д.В. Козюк К.О. Забезпечення якості продукції та послуг туристичних дестинацій в умовах воєнного стану. *Якість та безпечність товарів*. Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 16 квітня 2025 року. ЛНТУ, 2025. С. 205-207. *(Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій Волинської області, розроблено практичні рекомендації).*

23. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Остапович Д.В. Забезпечення безпеки туристичних дестинацій в умовах воєнного стану. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 29-30 квітня 2025 року. Луцьк: Відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2025. С.56-58. *(Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій Волинської області, сформульовано висновки).*

24. **Жадько О.А.**, Скруха Б.П. Віртуальні подорожі як інструмент промоції розвитку туризму та рекреації України. *Перспективи розвитку індустрії туризму і гостинності в Україні та світі*. I Міжнародна науково – практична конференція. Луцьк, 13-14 вересня 2024 року. Луцьк. С. 137-139. (*Особистий внесок: проведено оцінку форм та значення віртуальних подорожей у структурі сучасного туризму*).

25. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Екологічна освіта на базі територій та об'єктів ПЗФ м. Луцька. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення*. Матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (випуск 84). м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 18-19 січня 2024 р. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б. 2024. С. 88-90. (*Особистий внесок: розроблено практичні рекомендації щодо форм та методів екологічної освіти на базі об'єктів ПЗФ*).

26. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Про перспективи використання природно-заповідного фонду м. Луцька у системі екологічної освіти. *Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти та технологій*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Біла Церква, 10 січня 2024 р. Біла Церква. ЦФЕНД. 2024. С. 49-51. (*Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій в об'єктах ПЗФ м. Луцька, розроблено практичні рекомендації*).

27. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Застосування методів ДЗЗ при плануванні територій ПЗФ у межах територіальних громад. *Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах у повоєнний період*. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Херсон, 07 березня 2024 р. Херсон. ХДАУ, 2024. С.179-182. (*Особистий внесок: проаналізовано можливості застосування методів ДЗЗ при плануванні туристичних локацій в територіальних громадах*).

28. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Зміни автотранспортного навантаження на довкілля в Луцьку у період епідемії COVID у 2020 році. *Актуальні проблеми хімії, матеріалознавства та екології*. Матеріали IV Міжнар.

наук. конф. присвяч. світлій пам'яті Олега Васильовича Парасюка в рамках відзначення 150 річчя Наук. т-ва ім. Тараса Шевченка. Луцьк, 7-9 грудня 2023 р. Луцьк. Вежа-Друк, 2023. С. 184-186. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків).*

29. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Екологічна оцінка стану біоценозів природно-заповідних об'єктів Луцька. *Природно – ресурсний комплекс Західного Полісся в контексті сталого розвитку*. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти. м. Березне, 16-17 травня 2023 року. Березне. НСІ НУВГП. С. 188-191. *(Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій в об'єктах ПЗФ м. Луцька, розроблено практичні рекомендації).*

30. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Динаміка автотранспортного навантаження в Луцьку у період протиепідемічних заходів 2020. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 23-24 березня 2023 р. Луцьк. ЛНТУ. С.48-50. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків).*

31. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Комфортність клімату Шацького національного природного парку для організації індустрії гостинності. *Харківський природничий форум*. VI Міжнар. конф. молодих учених. Харків, 18-19 травня 2023 р. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків. 2023. С. 193-196. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз кліматичних показників періоду дослідження по ст. Світязь, формулювання висновків).*

32. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., **Жадько О.А.** Забезпечення безпеки як умова сталого розвитку туристичних територій в Україні. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 23-24 березня 2023 р. Луцьк. С. 24-26. *(Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).*

33. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Роль України у формуванні нової культури подорожей. *Туристичний форум – 2023 Місце України у майбутньому світовому туристичному просторі*. Зб. матеріалів Міжнародного туристичного форуму. Київ, 21–22 березня 2023 року. Київ. КНЕУ, 2023. С. 148-151. (Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків).

34. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Смаль Б.А. Інтеграційні процеси індустрії гостинності Волинської області в умовах війни. *Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах війни*. Збірник праць міжнародного науково-практичного форуму. Львів, 19-21 квітня 2023 р. Львів. 2023. С. 316-324. (Особистий внесок: узагальнено напрямки змін функціонування індустрії гостинності у воєнний період).

35. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Динаміка автотранспортного навантаження в Луцьку у період протиепідемічних заходів 2020 р. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 23-24 березня 2023 року. Луцьк, 2023. С. 100-101. (Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків).

36. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., **Жадько О.А.** Перспективи використання сакральних об'єктів Олики в індустрії туризму. *Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 28 квітня 2023 року. Київ. 2023. С.187-189. (Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків).

37. Мар'юк В.В., **Жадько О.А.**, Дубровський В.С. Маркетингове забезпечення діяльності підприємства. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій*. Матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції. Луцьк, 12 травня 2023 р. Луцьк. ЛНТУ. 2023. С.35-37. (Особистий внесок: узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків).

38. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., **Жадько О.А.** Європейський досвід забезпечення сталого розвитку туризму. *Реалії та перспективи розвитку*

індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів. Тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Мукачево, 24 березня 2023 р. Мукачево. РВВ МДУ, 2023. С. 42-44. (Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).

39. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Смаль Б.А. Європейський досвід забезпечення сталого розвитку туризму в сучасних умовах. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання. Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси, 23-24 березня 2023 р. Черкаси ЧДТУ. 2023. С. 60-62. (Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).*

40. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Підвищення рівня конкурентоспроможності індустрії гостинності України в умовах викликів сьогодення. *Актуальні проблеми маркетингового менеджменту, виклики сьогодення. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів та молодих вчених. Луцьк, 21 жовтня 2022. Луцьк ЛНТУ. 2022. С. 117-118. (Особистий внесок: узагальнено напрямки змін функціонування індустрії гостинності у воєнний період).*

41. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Екологічні та економічні аспекти рекреаційної діяльності у Шацькому НПП. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами. Матеріали VIII Міжнародно науково-практичної конференції. Луцьк, 15 грудня 2022. Луцьк. ЛНТУ. 2022. С. 459-461. (Особистий внесок: оцінка екологічних аспектів рекреаційної діяльності у Шацькому НПП).*

ЗМІСТ

ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ	36
1.1. Концептуальні основи забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій	36
1.2. Інституційні засади забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій	71
1.3. Світовий та вітчизняний досвід забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій	93
Висновки до першого розділу	114
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ	117
2.1. Методичні засади дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях	117
2.2. Аналіз сучасного стану та тенденцій сталого розвитку туризму природоохоронних територій України	138
2.3. Оцінка рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області	173
Висновки до другого розділу	196
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	198
3.1. Стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій	198
3.2. Механізм стимулювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій в умовах воєнних викликів	214
3.3. Формування партнерських об'єднань стейкхолдерів для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях	239
Висновки до третього розділу	256
ВИСНОВКИ	259
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	264
ДОДАТКИ	288

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях є важливою передумовою збереження природних ресурсів, біорізноманіття та екологічної рівноваги, що створює можливості для соціально-економічного розвитку регіонів. У сучасних умовах туристична діяльність в межах природоохоронних територій повинна базуватися на принципах раціонального природокористування, екологічної відповідальності та збалансованого використання рекреаційного потенціалу. Сталий розвиток туризму передбачає мінімізацію негативного антропогенного впливу на довкілля шляхом регулювання туристичних потоків, впровадження екологічних стандартів сервісу, розвитку екологічної інфраструктури та формування екологічної свідомості у відвідувачів. Важливу роль у цьому процесі відіграє використання сучасних управлінських підходів, екологічного моніторингу та цифрових технологій, які дозволяють контролювати стан природних територій та забезпечувати їх ефективне функціонування в умовах зростання туристичного попиту.

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях сприяє активізації місцевої економіки, створенню нових робочих місць та підвищенню рівня життя населення без порушення природного балансу територій. Ефективне поєднання туристичної діяльності із завданнями охорони довкілля забезпечує формування конкурентоспроможного туристичного продукту, орієнтованого на екологічний, пізнавальний та активний туризм. Важливим аспектом зазначених процесів є залучення місцевих громад до управління туристичними процесами, розвитку екологічного підприємництва та популяризації природної і культурної спадщини регіонів. Зважаючи на зазначене, актуальним є розроблення стратегій сталого розвитку туристичних дестинацій, впровадження міжнародних екологічних практик та посилення співпраці між органами влади, природоохоронними установами, туристичним бізнесом і громадськими організаціями. Реалізація зазначених заходів забезпечує довгострокове

збереження природних територій та створює умови для гармонійного розвитку туризму відповідно до принципів сталості.

Проблематиці теоретичних та прикладних аспектів забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, присвячено праці багатьох науковців, у яких досліджуються питання екологізації туристичної діяльності, збереження природно-рекреаційних ресурсів, формування механізмів управління туристичними потоками, розвитку екотуризму та забезпечення раціонального використання природоохоронних територій. Значний внесок у розвиток концепції сталого туризму здійснили: М. Барна, О. Бейдик, І. Бондаренко, Ю. Боруцька., І. Вахович, О. Гринько, Ю. Дашук, Т. Зубехіна, О. Кравчук, В. Корсак, М. Лепкий, О. Любіцева, О. Лютак, М. Мальська, Л. Матвійчук, Г. Машіка, Ю. Миронов, С. Нездоймінов, Я. Олійник, Н. Павліха, Т. Ткаченко, Л. Транченко, А. Савчук, І. Смирнов, І. Цимбалюк, Л. Черчик, Л. Чепурда, Н. Савицька, Б. Смаль, В. Федонюк, Т. Шелемєтєва, П. Шищенко та інші дослідники.

Незважаючи на значну кількість публікацій на досліджувану тематику, низка теоретичних, методичних і практичних аспектів забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях залишається недостатньо дослідженою. Потребують подальшого обґрунтування питання формування адаптивних механізмів управління туристично-рекреаційною діяльністю, удосконалення системи індикаторів оцінювання сталого розвитку, інтеграції глокалізаційного підходу в управління природоохоронними територіями, а також розроблення ефективних інструментів регулювання туристичних потоків і мінімізації антропогенного навантаження. Недостатньо опрацьованими залишаються питання координації діяльності стейкхолдерів, інституційного забезпечення сталого туризму, цифровізації процесів моніторингу та впровадження ресурсозберігаючих моделей розвитку туризму в умовах сучасних соціально-економічних і безпекових викликів, що зумовлює доцільність подальших наукових досліджень та визначає актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Основні висновки та положення, викладені у дослідженні, відповідають основним

завданням Державної стратегії регіонального розвитку України, Стратегії розвитку туризму та курортів України до 2030 року, Цілей сталого розвитку України до 2030 року, державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та розвитку природно-заповідного фонду, а також численним стратегіям та програмам розвитку регіонів, територій та громад.

Дисертаційна робота виконана згідно плану науково-дослідних робіт, що реалізуються на кафедрі туризму та готельно-ресторанної справи ЛНТУ. Зокрема, в рамках розробки тем «Дослідження туристично-ресурсного потенціалу Західного Полісся» та «Розвиток індустрії туризму та гостинності в Україні» (номера державної реєстрації 0120U105661 та 0125U000282), де обґрунтовано зміст та значення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, визначено систему факторів, що впливають на сталий розвиток туризму досліджуваних територій, запропоновано підхід до формування інституційної інфраструктури забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях (довідка №785/01-14 від 22.04.2025 р).

Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад і розроблення практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях шляхом удосконалення механізмів управління, заснованих на комплексному оцінюванні рівня сталості туристичного розвитку, формуванні стратегічних орієнтирів та інструментів їх реалізації на засадах партнерської взаємодії зацікавлених сторін в умовах сучасних соціально-економічних, екологічних і безпекових викликів.

Для досягнення мети сформульовано та вирішено такі *завдання*:

- узагальнити та систематизувати теоретичні засади забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях з урахуванням сучасних глобальних викликів;

- удосконалити концептуальні засади забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях з урахуванням принципів резильєнтності, екологічної відповідальності, цифровізації, інклюзивності та партнерської взаємодії стейкхолдерів;

- узагальнити вітчизняний та зарубіжний досвід забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- обґрунтувати методичні підходи до оцінювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- провести аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку туризму на природоохоронних територіях України;
- здійснити оцінку туристичного потенціалу природоохоронних територій та визначити рівень їх туристично-рекреаційної привабливості;
- розробити модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- запропонувати механізми стимулювання сталого розвитку туризму та удосконалити інструментарій управління туристичними потоками на природоохоронних територіях;
- розробити науково-практичні рекомендації щодо забезпечення збалансованого розвитку туризму на природоохоронних територіях в умовах сучасних трансформацій.

Об'єктом дослідження є процеси забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, пов'язані з організацією, управлінням та функціонуванням туристично-рекреаційної діяльності в умовах збереження природних ресурсів і підтримання екологічної рівноваги.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади, організаційно-економічні механізми та практичні аспекти забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях в умовах раціонального використання природно-рекреаційних ресурсів і збереження довкілля.

Методи дисертаційного дослідження. Теоретико-методологічною базою дослідження визначено фундаментальні та загальнонаукові положення і принципи сталого розвитку, теорії туризму, природокористування, регіонального розвитку та екологічного менеджменту, а саме: *діалектичний* – для дослідження закономірностей та суперечностей розвитку туризму на природоохоронних територіях; *абстрагування та логічного узагальнення* – для

визначення змісту та особливостей сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях; *системного аналізу* – для комплексного дослідження механізмів функціонування туристичної діяльності на природоохоронних територіях; *економіко-статистичні методи* – для аналізу показників розвитку туризму на природоохоронних територіях; *порівняння і аналогій* – для зіставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, обґрунтування можливостей імплементації успішних практик; *стратегічного аналізу* – для визначення перспективних напрямів забезпечення сталого розвитку туризму та обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку природоохоронних територій; *матричний* – для оцінки сильних і слабких сторін, можливостей та загроз розвитку туризму на природоохоронних територіях, а також формування ефективних управлінських рішень; *картографічний метод* – для просторового аналізу розміщення природоохоронних територій України; *графічного аналізу* – для схематичного зображення узагальнених аналітичних та теоретичних результатів дослідження забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні теоретико-методичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях на основі раціонального використання природно-рекреаційних ресурсів, збереження екологічної рівноваги та підвищення ефективності управління туристично-рекреаційною діяльністю.

Найбільш вагомі результати дисертаційного дослідження полягають у наступному:

удосконалено:

– структурно-компонентну модель формування механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка побудована ґрунтується на інтеграції соціального, економічного, екологічного та безпекового базису в єдину взаємопов'язану систему з урахуванням сучасних

ризиків і викликів (воєнних, посткризових умов), що дозволяє забезпечити комплексність управлінських рішень, підвищити ефективність використання ресурсного потенціалу територій та досягти довгострокової стійкості туристичних дестинацій;

- методичний підхід до забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях шляхом формування диференційованої системи партнерських моделей (інтеграційної, координаційної та відновлювальної), адаптованих до різних типів регіонів залежно від рівня їх природно-ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення та безпекових умов, що, на відміну від існуючих підходів, передбачає варіативність управлінських рішень, узгодження інтересів стейкхолдерів та можливість поетапного переходу від відновлення до інтеграції у сталий туристичний простір;

- структурну модель інституційної інфраструктури забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка, на відміну від існуючих підходів, передбачає інтеграцію загальних, спеціалізованих, регламентуючих та інформаційних інституцій у єдину систему управління туристично-рекреаційною діяльністю, що забезпечує координацію процесів охорони природного середовища, регулювання туристичних потоків, інформаційного супроводу та формування конкурентоспроможного сталого туристичного продукту в межах природоохоронних територій;

- науково-методичні підходи до формування інтегрованого механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який, на відміну від існуючих підходів, базується на поєднанні глокалізаційного підходу з диференціацією ресурсозберігаючої та ресурсоспоживальної форм туристичної діяльності, що дозволяє забезпечити адаптивне управління туристичними потоками, підвищити ефективність використання природоохоронного потенціалу та досягти збалансованості між екологічними, соціальними й економічними цілями розвитку;

- концепт сценарного моделювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який, на відміну від існуючих, інтегрує етапи

експрес-оцінки, формування альтернативних сценаріїв розвитку з урахуванням інтересів стейкхолдерів та поглибленого техніко-економічного обґрунтування, що дозволяє підвищити обґрунтованість стратегічного вибору та забезпечити адаптивність управління в умовах невизначеності;

– алгоритм дослідження та реалізації процесу сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який, на відміну від існуючих підходів, ґрунтується на поетапному поєднанні аналітичного оцінювання, визначення факторів впливу, групування регіонів за рівнем туристичного потенціалу, сценарного моделювання, формування механізмів стимулювання та системи індикаторів сталого розвитку, що забезпечує комплексність прийняття стратегічних управлінських рішень і підвищує ефективність управління туристично-рекреаційною діяльністю на природоохоронних територіях;

– змістовну модель багатфункціонального характеру сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка, на відміну від існуючих підходів, базується на поєднанні глобалізаційних та локалізаційних процесів через глокалізаційний підхід та передбачає узгодження ресурсозберігаючої і ресурсоспоживальної форм туристично-рекреаційної діяльності, що забезпечує баланс між інтеграцією у глобальний туристичний простір і збереженням локальної самобутності та природної цінності територій.

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категорійний апарат дослідження у частині визначення сутності сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях як процесу збалансованої туристичної діяльності, що поєднує збереження природної цінності та біорізноманіття, забезпечення соціально-економічних вигод для місцевих громад, екологічну відповідальність суб'єктів туристичної діяльності та адаптивне управління туристичними потоками на основі глокально-орієнтованого підходу;

– концептуальний підхід до забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який, на відміну від існуючих, ґрунтується на поєднанні ресурсозберігаючої та ресурсоспоживальної форм туристичної

діяльності в межах глокалізаційного підходу та передбачає інтеграцію принципів, стратегій, механізмів і інструментарію адаптивного управління, що забезпечує збалансоване використання природно-рекреаційного потенціалу, збереження біорізноманіття, регулювання туристичних потоків і підвищення ефективності функціонування природоохоронних територій;

- теоретико-методичні підходи до формування інституційних засад сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях через розроблення моделі, що враховує взаємодію соціального, екологічного, економічного та безпекового вимірів розвитку в умовах інтеграції у глобальний туристичний простір і збереження локальної самобутності територій, що дозволяє забезпечити ефективну координацію стейкхолдерів, розроблення стратегій і програм сталого розвитку та підвищення результативності управління туристично-рекреаційною діяльністю;

- положення щодо адаптивного управління розвитком туризму на природоохоронних територіях через обґрунтування багаторівневої системи інструментів та впровадження механізмів моніторингу, зворотного зв'язку і коригування управлінських рішень, що підвищує ефективність використання природно-ресурсного потенціалу та забезпечує баланс між екологічними, соціальними та економічними інтересами;

- підхід до ідентифікації та систематизації стейкхолдерів забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях шляхом їх групування за типами, визначення повноважень та ролей у межах інтеграційної, координаційної та відновлювальної моделей, що дозволяє підвищити ефективність взаємодії учасників та адаптувати управлінські рішення до різних умов регіонального розвитку.

Практичне значення одержаних результатів наукового дослідження полягає в можливості використання запропонованих теоретико-методологічних положень, науково-практичних рекомендацій і висновків у діяльності органів державного управління, органів місцевого самоврядування, адміністрацій природоохоронних територій, суб'єктів туристичної діяльності та громадських

організацій при формуванні та реалізації стратегій сталого розвитку туризму. Окремі рекомендації реалізовано на регіональному рівні.

Управлінням туризму та промоції міста Луцької міської ради використано у своїй діяльності результати аналітичних досліджень та пропозиції дисертанта щодо формування пріоритетних напрямів розвитку туристичної сфери міста, популяризації туристичного потенціалу територій та розроблення заходів із впровадження принципів сталого туризму (довідка № 08/25 від 08.10.2025 р).

Пропозиції дисертанта щодо оцінки рівня сталого розвитку туризму використано в роботі Шацького національного природного парку (довідка № 22 від 14.01.2025 р); цифровізації управління туристичними потоками, розвитку екологічної інфраструктури, підтримки екологічно орієнтованих видів туризму та підвищення рівня взаємодії між основними стейкхолдерами туристичної діяльності – в роботі Черемського природного заповідника (довідка № 108/01-15 від 11.08.2025 р); формування стратегічних підходів до управління туристичною діяльністю на природоохоронних територіях – в роботі Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» (довідка № 01-15/390 від 06.11.2025 р).

Туристичне агентство «Імперія-Тур» використовує у своїй роботі результати аналітичних досліджень та пропозиції дисертанта, а саме науково-методичні підходи щодо формування та реалізації туристичних продуктів на природоохоронних територіях з урахуванням принципів сталого розвитку (довідка № 3/25 від 14.11.2025 р).

Результати досліджень дисертанта використовуються у навчальному процесі Луцького національного технічного університету при викладанні дисциплін «Організація туризму», «Сталий розвиток індустрії гостинності» (довідка № 786/01-14 від 22.04.2025 р) та Волинського національного університету імені Лесі Українки при викладанні дисциплін «Географія туризму», «Планування та організація туристичного бізнесу», «Туризм на природоохоронних територіях» (довідка № 03-24/01/1689 від 13.06.2025 р).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, де висвітлено теоретико-методичне обґрунтування заходів щодо забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Теоретичне обґрунтування, практичні рекомендації та висновки, що містяться в дослідженні, отримані автором особисто на основі проведеного аналізу, систематизації й узагальненні теоретичного і практичного матеріалу. Серед публікацій у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише самостійно напрацьовані ідеї, положення та висновки, про що вказано в переліку наукових праць.

Апробація матеріалів дисертації. Теоретичні та практичні результати і висновки дослідження доповідались й обговорювались на міжнародних та всеукраїнських конференціях і форумах, зокрема: IX Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів та молодих вчених «Актуальні проблеми маркетингового менеджменту, виклики сьогодення» (Луцьк, 2022); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами» (Луцьк, 2022); XVII Міжнародній конференції «Моніторинг геологічних процесів та екологічного стану навколишнього середовища» (Київ, 2023); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми хімії, матеріалознавства та екології» (Луцьк, 2023); Всеукраїнській науково-практичній конференції науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти «Природно-ресурсний комплекс Західного Полісся в контексті сталого розвитку» (Березне, 2023); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів» (Луцьк, 2023); VI Міжнародній конференції молодих учених «Харківський природничий форум» (Харків, 2023); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів» (Луцьк, 2023); Туристичному форумі – 2023 «Місце України у майбутньому світовому туристичному просторі» (Київ, 2023); Міжнародному науково-практичному форумі «Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах війни» (Львів, 2023 р.); Міжнародній науково-

практичній конференції «Сакральне та туризм» (Київ, 2023); Міжнародній науково-практичній конференції «Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій» (Луцьк, 2023); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розвитку індустрії гостинності в умовах інтеграційних» (Мукачеве, 2023); Міжнародній науково-практичній конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання» (Черкаси, 2023); I Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку індустрії туризму і гостинності в Україні та світі» (Луцьк, 2024); Міжнародній науковій інтернет-конференції «Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 2024); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти та технологій» (Біла Церква, 2024); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах у повоєнний період» (Херсон, 2024); XVIII Міжнародній науковій конференції «Моніторинг геологічних процесів та екологічного стану навколишнього середовища» (Київ, 2025); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності: глобальні виклики» (Харків, 2025); III Міжнародному науково-практичному форумі «Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах євроінтеграційних та військових викликів» (Львів, 2025); I Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери гостинності, туризму та рекреації» (Запоріжжя, 2025); X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами» (Луцьк, 2025); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Наука в сучасному світі: інновації та виклики» (Канада, 2025); Міжнародній науково-практичній конференції «Вища освіта у період воєнного стану: сучасні виклики та проблемні питання» (Львів, 2025); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку»

(Острава, Чехія 2025); Міжнародній науково-практичній конференції «Цифрова трансформація: виклики та стратегії» (Луцьк, 2025); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука, освіта, технології та суспільство: глобальні тенденції та регіональні аспекти» (Тампере, Фінляндія, 2025); Міжнародній науковій інтернет-конференції «Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення» (м. Тернопіль, Україна, – м. Ополе, Польща, 2025); V Міжнародної науково-практичної конференції Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського до 80-х роковин з дня смерті провідного науковця та засновника Таврійського національного університету Володимира Івановича Вернадського (Київ – Львів – Торунь, 2025); XX Міжнародній науково-практичній конференції «Технічний прогрес в АПК» (Харків, 2025); VIII міжнародній науково-практичній конференції «Інструментарій забезпечення якості продукції та послуг індустрії гостинності. Якість та безпечність товарів» (Луцьк, 2025); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів» (Луцьк, 2025); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку регіонів» (Рівне, 2026).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 41 наукова праця, з яких 2 статті у виданнях, що індексуються у наукометричній базі Scopus, 7 статей у наукових фахових виданнях України, 32 праці апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 310 сторінок, в тому числі – 34 ілюстрації, 29 таблиць, список використаних джерел з 210 найменувань та 5 додатків на 22 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації – 264 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Концептуальні основи забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій

Природоохоронні території, сьогодні виступають простір, де туризм і охорона природи зустрічаються не як «союзники за замовчуванням», а як системи з різною логікою, природа потребує тиші, відновлення та стабільності, а туристичний попит стимулює доступність, сервіс та зростання туристичних потоків. На цьому перетині, виникає проблема перетворення процесу відвідування на інструмент підтримки збереження та раціонального використання туристичних ресурсів, а не на чинник деградації природоохоронних територій. У сучасних умовах України, коли природоохоронні території одночасно виконують рекреаційну, освітню та відновлювальну функції для суспільства, особливо в умовах війни, дослідження процесів забезпечення сталого розвитку досліджуваних територій, стає необхідною передумовою для збереження природної спадщини та формування конкурентоспроможного, відповідального туристичного продукту.

Сталий розвиток туризму на територіях національних природних парків, біосферних заповідників та інших об'єктів природно-заповідного фонду ґрунтується на поєднанні екологічних, економічних і соціальних цілей, що потребує чіткого концептуального обґрунтування. З одного боку, туристична діяльність може виступати чинником деградації природних комплексів за відсутності ефективних механізмів регулювання, з іншого – за умов належного регулювання така діяльність здатна сприяти збереженню природної спадщини, екологічній освіті населення, підвищенню добробуту місцевих громад та соціально-економічного зростання туристичних дестинацій [1]. Застосування такого підходу, визначає потребу у формуванні концептуальних передумов забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Важливу роль у формуванні сучасних підходів до сталого туризму відіграють міжнародні ініціативи та нормативні документи, зокрема Цілі сталого розвитку ООН, рекомендації Всесвітньої туристичної організації та європейські політики «зеленого» розвитку. Проте, відчизняна практика досліджуваних процесів, характеризується наявністю інституційних, управлінських та фінансових обмежень, що ускладнюють практичну реалізацію задекларованих принципів сталості у межах природоохоронних територій. Зазначене зумовлює доцільність адаптації міжнародних концепцій, моделей, норм та правил до локальних умов та особливостей функціонування природоохоронних територій.

У цьому контексті пріоритетним стає перехід від фрагментарних управлінських рішень до системного підходу, в основі якого лежать принципи керованого відвідування, зонування та встановлення меж допустимого антропогенного навантаження. Методологічно це передбачає використання інструментів оцінювання туристичної місткості та підходів «меж допустимих змін», які дозволяють фіксувати факти погіршення стану природних комплексів та завчасно запобігати таким тенденціям через впровадження лімітів, регулювання доступу, маршрутизацію потоків і розвиток інфраструктури низького впливу [2]. Окремої уваги потребує інструментарій моніторингу результативності. Доцільним є формування системи показників, що відображатимуть екологічний стан, соціальну прийнятність, економічні ефекти та якість туристичного сервісу. Поєднання таких індикаторів із механізмами адаптивного управління забезпечує здатність оперативно реагувати на перевищення порогових значень, змінювати режими доступу, перерозподіляти потоки та планувати відновлювальні заходи. З огляду на зазначене, дослідження концептуальних основ забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій є науково та практично значущим. Дослідження спрямоване на узагальнення еволюції теоретичних підходів до сталого розвитку, визначення основних принципів та механізмів управління туристичною діяльністю в межах природоохоронних територій, а також формування підґрунтя для розроблення ефективних моделей сталого та резильєнтного туризму.

Сталий розвиток як концепція сучасного світогляду виник на перетині екологічної, соціальної та економічної проблематики, ставши реакцією на загрозу виснаження ресурсів та екологічну деградацію планети. Зі зростанням масштабу глобальних викликів, пов'язаних зі зміною клімату, урбанізацією, нерівністю та втратою біорізноманіття, питання формування теоретичних засад сталого розвитку набуло особливої актуальності. Узагальнення етапів становлення концепції сталого розвитку в міжнародному вимірі, зокрема через аналіз основних подій, документів та інституцій представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Еволюція поглядів на становлення сучасної концепції сталого розвитку

Періоди	Події та документи	Основні ідеї	Інститути та автори
1960-1970-ті	Рух за охорону довкілля; Створення клубу Рим; Звіт «Межі зростання»	- обмеженість ресурсів; - загроза екологічної катастрофи; - потреба в новій моделі розвитку	Клуб Рим Д. Медоуз та ін.
1972	Конференція ООН у Стокгольмі; Стокгольмська декларація про довкілля людини	- визнання глобальних екологічних проблем; - початок міжнародної екополітики	ООН, UNEP
1980	Стратегія збереження природи (IUCN)	- вперше згадано термін «sustainable development» (сталий розвиток)	IUCN, WWF, UNEP
1987	Звіт «Наше спільне майбутнє» (Брюндтланд)	визначено поняття як розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди майбутнім	Комісія Брундтланд (WCED)
1992	Саміт Землі в Ріо-де-Жанейро; «Порядок денний XXI століття» (Agenda 21)	- інтеграція економічного, соціального та екологічного вимірів розвитку; - глобальні зобов'язання	ООН, UNEP, UNDP
2002	Саміт зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі	- визнано нерівномірність впровадження принципів сталого розвитку; - потреба в локальних стратегіях	ООН, Світовий банк, UN-Habitat
2012	Конференція Ріо+20; Документ «Майбутнє, якого ми прагнемо»	- початок формування Цілей сталого розвитку; - зелена економіка як інструмент реалізації	ООН, UNEP
2015	Прийняття Цілей сталого розвитку (ЦСР) 2030; Паризька кліматична угода	- сталий розвиток як глобальна стратегія; - орієнтація на конкретні цілі та індикатори	ООН, ECOSOC, IPCC
2017	Декларація ООН з визнання Міжнародного року сталого розвитку в туризмі	- активізацію розвитку туристичного та рекреаційного потенціалу держав; - досягнення кращого розуміння цінностей, які поділяють різні культури, з метою зміцнення миру та злагоди в усьому світі.	ООН

Джерело: складено на основі [3-10].

Формування сучасної концепції сталого розвитку пройшло декілька основних етапів, що відображають еволюцію наукової думки, міжнародної політики та глобального екологічного усвідомлення. Перші ознаки критичного осмислення обмеженості природних ресурсів та наслідків техногенного розвитку з'явилися у 1960-1970-х роках. У цей період активізувався глобальний екологічний рух, а створення Римського клубу та публікація звіту «Межі зростання» (1972) започаткували наукову дискусію про необхідність нової парадигми розвитку. Доповідь «Межі зростання» Д. Медоуза та співавторів заклала підґрунтя для переосмислення традиційної моделі розвитку та започаткувала дискусію щодо необхідності переходу до нової, більш збалансованої парадигми суспільного поступу. Основна ідея полягала у визнанні того, що неконтрольоване економічне зростання має межі, визначені екологічною стійкістю планети [3].

Важливим етапом інституціоналізації екологічного виміру розвитку стала Конференція ООН з проблем довкілля людини у Стокгольмі 1972 року, яка вперше на глобальному рівні визнала взаємозв'язок між станом довкілля та якістю життя людства. Прийняття Стокгольмської декларації ознаменувало початок міжнародної екологічної політики та створення спеціалізованих інституцій, зокрема Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), що згодом відіграли важливу роль у формуванні концепції сталого розвитку [4].

Подальший концептуальний прорив відбувся у 1980-х роках, коли в «Стратегії збереження природи» МСОП (IUCN) уперше було використано термін «сталий розвиток» [5]. Проте найбільш системне та загальновизнане визначення цієї категорії було запропоноване у звіті Комісії Брундтланд «Наше спільне майбутнє» (1987), де сталий розвиток трактується як розвиток, що задовольняє потреби сучасного покоління без загрози для можливостей майбутніх поколінь. Такий підхід став методологічною основою для подальших міжнародних домовленостей та секторальних стратегій, зокрема у сфері туризму [6].

Інтеграція економічного, соціального та екологічного вимірів розвитку була закріплена під час Саміту Землі в Ріо-де-Жанейро у 1992 році та в документі «Порядок денний на XXI століття» [7]. На цьому етапі сталий розвиток набув характеру глобальної політики, що передбачала конкретні зобов'язання держав і розвиток локальних стратегій. Подальші саміти зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002; Ріо+20, 2012) актуалізували проблеми нерівномірного впровадження принципів сталого розвитку та розширили акценти концепції та засвідчили необхідність переходу від декларативних принципів до практичних механізмів реалізації, зокрема через концепції «зеленої економіки» та секторальні моделі сталого розвитку [8, 9].

Завершальним етапом еволюції сучасної концепції сталого розвитку стало ухвалення Цілей сталого розвитку до 2030 року та Паризької кліматичної угоди у 2015 році, що трансформували сталий розвиток у глобальну стратегію з чітко визначеними цілями та індикаторами. Визнання 2017 року Міжнародним роком сталого розвитку туризму засвідчило остаточне закріплення туризму як важливого інструменту реалізації цілей сталого розвитку, зокрема у контексті збереження природної спадщини, міжкультурного діалогу та зміцнення соціальної згуртованості [10].

Становлення концепції сталого розвитку є багаторівневим процесом, що включає поступове осмислення взаємозв'язку між природним середовищем, економічною діяльністю та соціальним добробутом. Від екологічних закликів до трансформації в комплексну глобальну політику, ця концепція сьогодні формує стратегічні напрями розвитку для міжнародної спільноти [11]. У контексті сучасних викликів, таких як кліматична криза, війни та ресурсне виснаження, сталий розвиток стає як ідеологією так і практичною необхідністю. Таким чином, сучасне розуміння сталого розвитку сформувалося як результат тривалої еволюції наукових і політичних підходів, що поступово перейшли від екологічної тривоги до комплексної системи глобального управління розвитком. Для сфери туризму, зокрема в межах природоохоронних територій, це означало перехід від допоміжної рекреаційної функції до стратегічного інструменту

досягнення екологічної рівноваги, соціально-економічної стійкості та довгострокового розвитку територій. Еволюція концепції сталого розвитку в контексті розвитку туризму на природоохоронних територіях України представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 – Еволюція концепції сталого розвитку в контексті розвитку туризму на природоохоронних територіях України

Етапи	Періоди	Особливості розвитку туризму	Нормативно-інституційне забезпечення
Ресурсно-рекреаційний	до 1960-х рр.	Стихійна рекреація та оздоровчий туризм без спеціалізованої охорони	Відомчі нормативи, відсутність спеціального законодавства
Природо-охоронно-обмежувальний	1960-1980-ті рр.	Туризм на заповідних територіях обмежений або заборонений, відсутність інфраструктури для відвідувачів	Законодавство СРСР про охорону природи; Стокгольмська декларація ООН
Формування національної системи ПЗФ	1991 – кінець 1990-х рр.	Створення перших НПП (Карпатський, Шацький, Синевир), розвиток еколого-пізнавальних маршрутів	Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (1992); Доповідь Брундтланд (1987)
Інтеграції сталого туризму	2000-ті рр.	Розвиток екологічного туризму, екомаршрутів, залучення громад до обслуговування відвідувачів	Декларація Ріо-де-Жанейро (1992); Порядок денний на XXI століття; проєкти UNDP, GEF
Інституціоналізації управління туризмом у ПЗФ	2010-ті рр.	Зонування природоохоронних територій, створення еколого-освітніх центрів, регулювання туристичних потоків	Цілі сталого розвитку ООН, Закон України «Про туризм», національні та регіональні стратегії
Регенеративного розвитку природоохоронних територій	з 2020-х рр.	Орієнтація на внутрішній туризм, облік відвідувачів, адаптацію до кліматичних та воєнних викликів	Європейський зелений курс; рекомендації UNWTO
Адаптації та резильєнтності в умовах війни	2022 р. – дотепер	Скорочення міжнародних туристичних потоків; переорієнтація на внутрішній туризм; обмеження відвідування окремих природоохоронних територій через безпекові ризики; посилення ролі природоохоронних територій як просторів психологічного відновлення населення; інтеграція принципів безпеки у систему управління туризмом.	Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр.; Стратегія розвитку туризму та курортів до 2030 року; Рекомендації UN Tourism щодо відновлення туристичної галузі; міжнародні програми підтримки відновлення природоохоронних територій та туристичної інфраструктури.

Джерело: доповнено на основі [11-17].

У процесі формування сучасної концепції сталого розвитку туризму на територіях національних природних парків, біосферних резерватів і природно-

заповідного фонду України відбувалася поступова зміна наукових і управлінських підходів до ролі туризму в природоохоронній діяльності. Початково туризм розглядався переважно як форма рекреаційного використання природних ресурсів без системного врахування екологічних обмежень, що зумовлювало фрагментарний і стихійний характер відвідування природних територій [12]. Такий підхід не передбачав інтеграції туристичної діяльності з цілями збереження біорізноманіття та не формував механізмів регулювання антропогенного навантаження.

Подальший розвиток концептуальних підходів, був пов'язаний з утвердженням природоохоронної парадигми, у межах якої пріоритет надавався жорсткій охороні заповідних територій і мінімізації форм господарського використання, включно з туризмом. У цей період, туристична діяльність у межах ПЗФ України мала обмежувальний або заборонний характер, що, з одного боку, сприяло збереженню природних комплексів, а з іншого – стримувало розвиток екологічно орієнтованих форм туризму та еколого-освітніх практик [13].

Зі здобуттям Україною незалежності та формуванням національної системи природно-заповідного фонду відбувся перехід до поєднання природоохоронних і рекреаційних функцій. Туризм почав розглядатися як потенційний інструмент підтримки охорони природи та регіонального розвитку, що зумовило появу екологічного та пізнавального туризму в межах НПП і біосферних резерватів. На цьому етапі закладалися основи керованого використання заповідних територій, однак інституційні та управлінські механізми ще залишалися недостатньо сформованими. Подальша еволюція концепції сталого розвитку зумовила інтеграцію екологічних, соціальних та економічних цілей у практику управління ПЗФ [14, 15]. Туризм у межах природоохоронних територій почав сприйматися як допустима форма рекреації та як інструмент підвищення екологічної свідомості відвідувачів, залучення місцевих громад і диверсифікації регіональної економіки, що сприяло впровадженню зонування територій, розвитку еколого-освітньої інфраструктури та формуванню партнерських моделей управління.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році стало визначальним чинником трансформації підходів до розвитку туризму на природоохоронних територіях. В умовах воєнного стану значна частина туристичних дестинацій опинилася в зоні підвищених безпекових ризиків або зазнала руйнувань, що зумовило різке скорочення туристичних потоків та необхідність перегляду пріоритетів управління [16]. Природоохоронні території почали виконувати важливу соціальну функцію, виступаючи просторами психологічного відновлення населення, рекреації та підтримки ментального здоров'я [17]. Такий підхід, сприяє переорієнтації на внутрішній туризм, розвитку безпечних туристичних маршрутів, впровадженню цифрових інструментів інформування та моніторингу відвідувачів, а також інтеграції безпекової складової в систему управління туристичною діяльністю. У результаті сформувалися передумови для переходу до моделі резильєнтного туризму, яка поєднує принципи сталого розвитку, адаптивного управління та здатності туристичних дестинацій ефективно функціонувати в умовах криз і невизначеності.

Тож, на сучасному етапі, в умовах кліматичних змін, глобальних криз і воєнних викликів, концепція сталого розвитку туризму на територіях ПЗФ України трансформується у напрямі резильєнтного та регенеративного підходу. Туризм розглядається як складова адаптивного управління природоохоронними територіями, спрямована на відновлення екосистем, зменшення антропогенного впливу та підвищення стійкості місцевих громад. Таким чином, еволюція концептуальних підходів засвідчує перехід від обмежувальної моделі до збалансованої системи, у якій туризм стає інструментом збереження природної спадщини та сталого розвитку територій.

Таким чином, спостерігаємо закономірний перехід від ресурсно-рекреаційної та обмежувально-охоронної моделей використання природних територій до сучасної парадигми керованого, сталого та резильєнтного розвитку. Зміна поглядів на роль туризму відобразилася у поступовій інтеграції природоохоронних, соціально-економічних та управлінських цілей, що дало

змогу розглядати туристичну діяльність не як загрозу, а як інструмент збереження екосистем і підвищення добробуту місцевих громад.

Сучасний етап розвитку туризму в межах ПЗФ України характеризується зростанням значення адаптивного управління, регулювання туристичних потоків, участі стейкхолдерів і впровадження європейських підходів сталого та регенеративного туризму. Проте, зберігаються проблеми інституційної узгодженості, фінансового забезпечення та практичної реалізації задекларованих принципів сталого розвитку [18]. У цьому контексті подальший розвиток туризму на природоохоронних територіях України має ґрунтуватися на посиленні управлінських механізмів, інтеграції екологічного моніторингу, цифрових інструментів і стратегій відновлення, що дозволить забезпечити баланс між охороною природної спадщини та соціально-економічним розвитком територій у довгостроковій перспективі.

Сучасний розвиток туризму відбувається в умовах посилення глобальних екологічних та соціально-економічних викликів, що зумовлює необхідність переосмислення ролі туристичної діяльності в системі сталого розвитку, особливо на природоохоронних територіях. У науковому дискурсі сформувалися різні підходи до трактування сталого туризму [19]. На нашу думку, усі підходи доцільно поділити на дві групи: глобально-орієнтований та локально-орієнтований, які відображають еволюцію поглядів від універсальних принципів збереження ресурсів до інтеграції глобальних цілей сталості з локальними особливостями туристичних дестинацій. Їх узагальнення створює теоретичне підґрунтя для формування ефективних моделей управління туризмом у межах природоохоронних територій, спрямованих на забезпечення балансу між охороною природної спадщини, соціально-економічним розвитком громад і довгостроковою життєздатністю туристичної діяльності. Зважаючи на проведені дослідження, вважаємо за доцільне виокремити глокально-орієнтований підхід, як стратегію інтеграції туристичної продукції та послуг природоохоронних територій. Підходи вчених до визначення поняття «сталий туризм» представлено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 – Систематизація підходів до змісту поняття «сталий туризм»

Автори	Підходи до трактування
<i>Глобально-орієнтований підхід (як інструмент глобалізації)</i>	
R. Butler	Форма розвитку, яка не шкодить ресурсам, на яких він базується, і зберігає їх для майбутнього використання.
Я. Олійник, П. Шищенко, О. Любіцева	Формування такої системи туристсько-рекреаційного природокористування суб'єктами туристичної діяльності, яка б за співвідношенням рівня, темпів та напрямів розвитку була комплексно-пропорційна розвитку економічної, соціальної та екологічної складових.
Л. Шульгіна, А. Бондар	Перехід від моделі масового туризму до індивідуалізованого туристичного продукту, що зумовлене необхідністю змін у структурі туристичного ринку, внаслідок чого виникають нові види туризму.
Г. Уварова	Процес, можливий за умови перш за все збалансованого освоєння та використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів.
UNEP і UNWTO	Управління всіма ресурсами таким чином, щоб економічні, соціальні та естетичні потреби могли бути задоволені, зберігаючи культурну цілісність, основні екологічні процеси, біологічне різноманіття та системи підтримки життя.
<i>Локально-орієнтований підхід (як механізми локалізації)</i>	
G. Richards	Туризм, який розвивається якомога швидше, враховуючи поточні можливості розміщення, місцеве населення та навколишнє середовище.
R. Butler	Туризм, що розвивається і підтримується в певній місцевості таким чином і в таких масштабах, що він залишається життєздатним упродовж необмеженого часу і не погіршує та не змінює навколишнє середовище.
R. Sharpley	Процес, який прагне зменшити негативні наслідки туризму та максимізувати його позитивний внесок у сталий розвиток приймаючих територій.
S. McCool, R. Moisey	Відповідальний маломасштабний туризм, який поважає культурні та екологічні особливості місця і передбачає участь місцевих громад у прийнятті рішень.
Ю. Миронов	Такий розвиток туристичної галузі, який дає змогу задовольнити потреби туристів сьогодні з урахуванням інтересів регіону щодо збереження можливості надання рекреаційно-туристичних послуг у майбутньому.
Ю. Миронов, І. Тучковська	Такий вид туризму, за якого забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних дестинацій та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл.
І. Смирнов	Всі рекреаційні ресурси використовують та спрямовують таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні й естетичні потреби під час одночасного збереження культурної ідентичності, екологічної рівноваги, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення регіону відпочинку.
UNWTO	Туризм, який повністю враховує поточні та майбутні економічні, соціальні та екологічні впливи, задовольняє потреби відвідувачів, індустрії, довкілля та приймаючих громад.
Хартія зі сталого туризму	Сталий туризм базується на критерії сталості, тобто це означає, що він має бути екологічно нешкідливим в довготривалій перспективі, економічна доцільним та соціально рівним для місцевих громад.
Порядок денний на XXI століття для галузі подорожей і туризму	Здатність туризму упродовж тривалого періоду зберігати свої кількісні та якісні показники, тобто виправдовувати очікування резидентів та туристів як у короткий, так і в більш тривалий періоди без шкоди довкіллю тієї території, яка зацікавлена в його розвитку

<i>Глокально-орієнтований підхід (як стратегія інтеграції)</i>	
Авторське визначення	Система туристичної діяльності, що забезпечує баланс між глобальними цілями сталого розвитку (екологічна безпека, соціальна справедливість, економічна стійкість) та локальними особливостями дестинації (культурною унікальністю, природним середовищем і потребами місцевих громад), інтегруючи інновації глобального масштабу в межах локального простору.

Джерело: узагальнено на основі [20-34].

У науковому дискурсі поняття «сталий туризм» формується як багатовимірна категорія, що відображає еволюцію поглядів на роль туристичної діяльності у глобальному розвитку. Глобально-орієнтований підхід сформувався під впливом міжнародного дискурсу сталого розвитку та глобалізаційних процесів і розглядає сталий туризм як інструмент реалізації загальносвітових екологічних, соціальних і економічних цілей. У межах цього підходу Р. Butler визначає сталий туризм як форму розвитку, що не шкодить ресурсам, на яких він базується, і забезпечує їх збереження для майбутнього використання, наголошуючи на довгостроковій життєздатності туристичної системи [20]. Подібну логіку підтримують Я. Олійник, П. Шищенко, О. Любіцева та ін., які акцентують на необхідності комплексної пропорційності розвитку туристично-рекреаційного природокористування з економічною, соціальною та екологічною складовими [21-24]. У міжнародному вимірі цей підхід найбільш повно відображений у визначенні UNEP та UNWTO, де сталий туризм трактується як управління всіма ресурсами з метою задоволення економічних, соціальних та естетичних потреб за одночасного збереження культурної спадщини, біорізноманіття та систем життєзабезпечення [25]. Такий підхід, закладає концептуальне підґрунтя для формування універсальних принципів сталого туризму, що мають застосовуватися незалежно від типу дестинації чи національного контексту.

Локально-орієнтований підхід зосереджується на просторовій прив'язці туризму та розглядає його як механізм розвитку конкретних територій і місцевих громад. У працях Р. Richards, Р. Butler сталий туризм визначається як туризм, що розвивається в межах можливостей приймаючої території та залишається

життєздатним упродовж тривалого часу без погіршення стану довкілля [26]. R. Sharpley доповнює цей підхід акцентом на мінімізації негативних наслідків туризму та максимізації його позитивного внеску у сталий розвиток приймаючих територій [27]. Також S. McCool, R. Moisey розглядають сталий туризм як відповідальний, маломасштабний і орієнтований на участь місцевих громад у прийнятті управлінських рішень [28]. Українські дослідники Ю. Миронов та І. Тучковська та ін., підкреслюють необхідність оптимального використання природних ресурсів, збереження соціокультурних особливостей дестинацій і забезпечення довгострокової економічної життєздатності туристичної діяльності [29, 30, 31]. Таким чином, локально-орієнтований підхід акцентує на територіальній специфіці, ролі місцевих стейкхолдерів і здатності туризму сприяти збалансованому розвитку конкретних регіонів.

Глокально-орієнтований підхід є результатом синтезу глобальних і локальних підходів та відображає сучасну тенденцію інтеграції міжнародних принципів сталого розвитку з локальними умовами функціонування туристичних дестинацій. У межах цього підходу, пропонуємо сталий туризм розглянути як систему туристичної діяльності, що забезпечує баланс між глобальними цілями сталого розвитку (екологічною безпекою, соціальною справедливістю та економічною стійкістю), а також локальними особливостями території, такими як природне середовище, культурна унікальність і потреби місцевих громад. Такий підхід концептуально узгоджується з положеннями Хартії зі сталого туризму [32], Порядку денного на XXI століття для галузі подорожей і туризму [33] та документами UNWTO [34], які наголошують на необхідності адаптації універсальних критеріїв сталості до конкретних просторових і соціальних умов. Глокально-орієнтований підхід є особливо релевантним для природоохоронних територій, оскільки дозволяє інтегрувати ESG-стандарти охорони довкілля та управління туризмом у локальні системи управління національними природними парками та об'єктами природно-заповідного фонду, забезпечуючи баланс між збереженням природної спадщини та розвитком туристичної діяльності

Зважаючи на зростання попиту на відпочинок на природі, вважаємо за доцільне структурувати типи туристичної діяльності на природоохоронних територіях, що представлено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Схема видів туристичної діяльності в межах природоохоронних територій.

Джерело: складено на основі [35-38].

Аналіз літературних джерел щодо видів туристичної діяльності в межах природоохоронних територій, засвідчив багатовимірну структуру туристичного використання досліджуваних територій. Наприклад, класифікація туризму за цілями туризму дозволяє визначити домінуючі мотиви перебування на природоохоронних територіях, від наукових та навчальних візитів до екскурсійних, подієвих, пригодницьких та етнокультурних практик. Спортивно-оздоровчі форми, які охоплюють широкий спектр активностей (зокрема спелеотуризм, гірські маршрути, водні та велосипедні подорожі, лижні й кінні прогулянки, а також повітряні види) [35]. За цією ознакою, доцільно також визначити екологічний туризм, у межах якого виділяються пішохідні та оглядові маршрути, фотозйомка, а також активні та пасивні форми взаємодії з природою (наприклад, вивчення флори і фауни чи знайомство з місцевими звичаями та культурно-етнічними особливостями); сільський зелений туризм (оглядово-пізнавальні формати та спортивне орієнтування), водний туризм із розмежуванням надводних і підводних активностей, заповідний туризм (історико-культурні, археологічні, музейні, геолого-географічні компоненти), а також релігійний і лісовий туризм [36]. Загалом, такий підхід, вказує на інтеграцію природних, культурних та пізнавальних ресурсів ПТ у цілісну туристичну пропозицію, яка може задовольняти як потреби «тихого» споглядання природи, так і попит на активні формати відпочинку, але за умови їх екологічного та регуляторного узгодження з охоронним статусом території.

За ознакою рекреації, доцільно деталізувати зміст відпочинку через профільні види відпочинку, що найчастіше асоціюються з природоохоронним середовищем. Лікувальна рекреація базується на використанні природних лікувальних чинників (мікроклімат, мінеральні води, грязі, інші природні ресурси) у поєднанні з регламентованими формами відпочинку, що потребують підвищеного контролю навантаження та дотримання режимів охорони. Оздоровча рекреація спрямована на відновлення працездатності та загальне зміцнення здоров'я через перебування у природному середовищі, дозовану рухову активність і психоемоційну релаксацію. Спортивна рекреація охоплює

активні форми дозвілля та маршрутизацію, які пов'язані з фізичними навантаженнями та, відповідно, які потребують належної інфраструктури та правил безпеки. Пізнавальна рекреація орієнтована на здобуття знань і вражень (екскурсійність, інтерпретація природної та культурної спадщини), формуючи освітній компонент відвідувань і підсилюючи природоохоронну місію ПТ через еколого-просвітницькі практики [37].

Доцільно також визначити досліджувані процеси за способом переміщення, що дозволить структурувати туристичну діяльність через логістику та маршрутизацію пересування туристів (пішохідний, водний, велосипедний, кінний, лижний, повітряний, автомобільний і комбінований). Для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, такий підхід має прикладне значення, адже саме спосіб переміщення визначає характер інфраструктурних потреб (маркування стежок, облаштування переправ та місць спуску на воду, веломаршрути, кінні траси, оглядові майданчики, паркувальні зони тощо) та рівень потенційного впливу на досліджувані екосистеми [38]. Зокрема, повітряні активності (повітряні кулі, парашутизм, дельтапланеризм) потребують окремого регулювання з огляду на безпеку та чутливість певних біотопів. Такий підхід дозволяє зіставляти конкретні види активностей (зокрема екологічний, сільський зелений, водний, заповідний, релігійний, лісовий туризм, пізнавальний відпочинок) із вимогами режиму охорони та потребами інфраструктурного забезпечення природоохоронних територій, що в підсумку створює платформу для функціонального зонування, регулювання відвідуваності та мінімізації антропогенного навантаження без втрати пізнавальної та соціально-оздоровчої цінності територій. На основі проведеного дослідження, вважаємо за доцільне визначити види сталого туризму на природоохоронних територіях. Так, у межах сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях виокремлюються різні види туристичної діяльності, які поєднують збереження природи з рекреаційною, науковою, освітньою та соціальною функціями (таблиця 1.4). Зазначені види туризму

формуються відповідно до екологічного потенціалу територій, потреб місцевих громад та глобальних викликів щодо охорони довкілля.

Таблиця 1.4 – Види сталого туризму на природоохоронних територіях

Види туризму	Характеристики	Приклади реалізації
Екотуризм	Форма туризму, що передбачає відповідальне подорожування до природних територій із метою пізнання, спостереження за природою та підтримки охорони довкілля.	Екостежки у Шацькому НПП, тури в Карпатський біосферний резерват.
Науковий туризм	Туризм, що здійснюється з метою наукових досліджень, спостережень за природними явищами та участі в польових експедиціях.	Біосферний резерват Асканія-Нова, орнітологічні спостереження на Дунайських плавнях.
Рекреаційний туризм	Форма туризму, що орієнтована на оздоровлення, відпочинок і відновлення психофізичного стану у природному середовищі з мінімальним втручанням.	Відпочинок на озерах Шацького НПП, лікувально-рекреаційні тури в Синевир.
Освітньо-просвітницький туризм	Туризм, спрямований на підвищення екологічної свідомості через інтерактивне навчання, тренінги, екскурсії, участь у волонтерських заходах.	Екологічні табори в Карпатах, шкільні екскурсії до національних парків.
Культурно-історичний туризм	Поєднання природоохоронної та культурної тематики – відвідування місць, де природа та історико-культурна спадщина взаємодіють.	Подільські Товтри: природні пам'ятки й археологічні об'єкти, Буковинські Карпати.
М'який туризм	Концепція, що протиставляється масовому туризму та орієнтується на гармонійне співіснування туриста з природним і культурним середовищем.	Екостежка «Лісова пісня» у ШНПП, Волонтерські табори в НПП «Синевир».
Добровільний (волонтерський) туризм	Форма туризму, що поєднує подорожі з виконанням волонтерських природоохоронних або соціально-корисних завдань на території парків чи заповідників.	Участь у прибиранні територій, відновленні стежок, екопросвітницьких акціях у ПЗФ.

Джерело: систематизовано на основі [35-40].

Однією з найбільш поширених форм є екологічний туризм (екотуризм), який передбачає відповідальне подорожування до природних ландшафтів із метою пізнання, естетичного споглядання природи, а також підтримки заходів охорони довкілля. Такий вид туризму базується на мінімальному втручанні в середовище та активному інформуванні туристів щодо природної цінності територій. Прикладом може слугувати організація екостежок у Шацькому національному природному парку або програми спостереження за дикою природою у Карпатському біосферному резерваті.

Науковий туризм реалізується у вигляді польових досліджень, спостережень за екосистемами, участі у біомоніторингових заходах та наукових експедиціях. Така діяльність здійснюється переважно в межах біосферних резерватів, заповідників і заказників, де обмежено господарське втручання, а пріоритет віддається науковій цінності природних процесів. Наприклад, Асканія-Нова є важливим центром біоекологічних досліджень і міжнародного наукового співробітництва.

Рекреаційний туризм на природоохоронних територіях передбачає відпочинок, оздоровлення, споглядання пейзажів у безпечному для природи форматі. Його особливістю є обмежене використання ресурсів і мінімальне втручання в екосистеми. Позитивним прикладом є відпочинок біля озер Шацького національного парку, що поєднує природну терапію та суворі правила поведінки на охоронюваній території.

Значну роль у формуванні екологічної культури виконує освітньо-просвітницький туризм, який охоплює екскурсії, інтерактивні заняття, еко-табори, екологічні акції. Його головною метою є відпочинок, підвищення обізнаності про проблеми охорони природи, сталого природокористування та участі в природоохоронній діяльності. Зазначені заходи активно проводяться в Карпатах і в межах природничих центрів національних парків.

Окрему нішу займає культурно-історичний туризм, який поєднує знайомство з природними багатствами та елементами культурної спадщини територій. Особливістю цього виду є мультидисциплінарність – акцент на природу та історико-культурні контексти, як, наприклад, у Подільських Товтрах чи Буковинських Карпатах, де збережено сліди давніх поселень, археологічні пам'ятки, сакральні об'єкти.

Окрему увагу серед форм сталого туризму на природоохоронних територіях заслуговує так званий м'який туризм, який ґрунтується на принципах екологічної відповідальності, культурної поваги, економічної справедливості та локалізації переваг, тобто підтримки місцевого населення та малих підприємств. У його межах практикується подорож у невеликих групах, проживання у

екологічно дружніх умовах (зокрема в екосадибах, глемпінгах), використання сталого транспорту (велосипедного, пішого), обмежене споживання ресурсів, а також глибоке занурення у місцеву природу, культуру та звичаї [39]. М'який туризм є важливим компонентом сталого розвитку на природоохоронних територіях, оскільки поєднує малу екологічну «вагу» туриста з високою доданою вартістю для місцевої громади. У цьому контексті його можна розглядати як універсальну рамку, що охоплює інші сталі форми туризму, екотуризм, освітньо-просвітницький, волонтерський, і надає їм етичного та практичного виміру.

Добровільний (волонтерський) туризм є формою громадянської участі в збереженні природного середовища. Він поєднує відпочинок із волонтерською працею – участь у прибиранні територій, впорядкуванні екостежок, проведенні еколого-просвітницьких акцій. Цей напрямок набуває популярності як серед молоді, так і серед міжнародних організацій, що реалізують проекти у сфері сталого туризму. Таким чином, види сталого туризму на природоохоронних територіях є різноманітними за змістом, але об'єднані спільною метою – гармонізувати відносини між людиною та природою шляхом відповідальної туристичної активності, яка зберігає, примножує природну та культурну спадщину. Види сталого розвитку туризму природоохоронних територій охоплюють широкий спектр діяльності, від екологічного та наукового до освітньо-просвітницького та волонтерського туризму, кожен із яких сприяє формуванню відповідального ставлення до природи, підтримці екологічного балансу та соціально-економічному розвитку місцевих громад. Їх різноманітність забезпечує можливість поєднання рекреаційних потреб суспільства з охоронною функцією природних територій, створюючи умови для довготривалого збереження природної і культурної спадщини [40]. Впровадження таких форм туризму є важливим інструментом досягнення цілей сталого розвитку та підвищення туристичної привабливості екологічно чутливих регіонів.

Зважаючи на проведений аналіз та систематизацію видів сталого туризму в межах ПТ, пропонуємо сталий розвиток туризму на природоохоронних

територіях трактувати як процес збалансованої туристичної діяльності, що базується на довгостроковому збереженні природної цінності та біорізноманіття, включає участь місцевих громад, сприяє підвищенню екологічної свідомості туристів, забезпечує соціально-економічні вигоди без порушення екологічної рівноваги та культурної цілісності природоохоронних територій. Такий підхід передбачає обґрунтоване планування туристичного використання ПТ, дотримання принципів превентивності та «допустимого навантаження», впровадження механізмів моніторингу впливів та адаптивного управління, а також розвиток інфраструктури і сервісів, сумісних із режимами охорони та зонуванням територій. Основною умовою результативності, у цьому випадку, виступає інтеграція еколого-освітніх інструментів (інтерпретаційні маршрути, інформаційні кампанії, правила поведінки) із економічними стимулами для громад та суб'єктів господарювання, що підтримують природоохоронні цілі (локальні ланцюги постачання, екосертифікація, відповідальне підприємництво). Таким чином, сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях доцільно розглядати як управлінсько-інституційний механізм узгодження інтересів охорони довкілля, туристичних потреб та розвитку територіальних спільнот у довгостроковій перспективі.

Вважаємо за доцільне, систематизувати природоохоронні території, які відіграють важливу роль у формуванні екологічної безпеки, збереженні біорізноманіття та ландшафтної різноманітності, а також виступають важливою складовою рекреаційного та туристичного потенціалу країни. В Україні сформовано систему таких територій, що охоплює різні категорії охорони, кожна з яких має свої функції, правовий режим і цільове призначення. Вивчення їхньої структури, змісту та прикладного значення є необхідною передумовою для впровадження ефективної політики сталого туризму, що ґрунтується на гармонізації взаємовідносин між людиною та природою. Тому, актуальним є аналіз типів природоохоронних територій, їхнього функціонального навантаження та потенціалу для розвитку екологічно відповідального туризму (рис. 1.2).

Глобальний (біосферний) рівень	Загальнодержавний (національний) рівень		Регіональний І локальний (місцевий) рівені
<i>Біосферні заповідники</i> - Асканія-Нова - Чорноморський - Карпатський - Дунайський - Чорнобильський	<i>Природні заповідники</i> - Поліський - Канівський - «Медобори» - Український степовий - Карадазький	<i>Національні природні парки</i> - Шацький - Карпатський - «Синевир» - «Подільські Товтри» - Голосіївський	<i>Заказники</i> <i>Пам'ятки природи</i> <i>Заповідні урочища</i> <i>Регіональні ландшафтні парки</i> - «Меотида» - «Бахчисарай» <i>Штучно створені природоохоронні об'єкти</i> - парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва - ботанічні сади - дендропарки - зоопарки

Рис. 1.2. Ієрархія природоохоронних територій.

Джерело: систематизовано на основі [41, 42].

Система природно-заповідного фонду України має чітко ієрархічну структуру, що відображає багаторівневий підхід до охорони природних територій і формування умов для сталого розвитку, зокрема у сфері туризму. На глобальному (біосферному) рівні важливу роль відіграють біосферні заповідники, які інтегровані до міжнародної мережі ЮНЕСКО та виконують функції збереження біорізноманіття, наукового моніторингу й апробації моделей збалансованого природокористування. В Україні до цієї категорії належать Асканія-Нова, Чорноморський, Карпатський, Дунайський та Чорнобильський біосферні заповідники [41]. Їхня діяльність орієнтована на поєднання охоронної, науково-дослідної та освітньої функцій, що створює передумови для розвитку екологічного та науково-пізнавального туризму відповідно до ESG-стандартів сталого розвитку.

На загальнодержавному (національному) рівні система природоохоронних територій представлена природними заповідниками та національними природними парками, які становлять основу національної екологічної мережі. Природні заповідники, зокрема Поліський, Канівський, «Медобори», Український степовий, Карадазький та інші, характеризуються суворим

режимом охорони, що практично виключає масову туристичну діяльність і обмежує її науково-пізнавальними формами. Натомість національні природні парки, серед яких Карпатський, Шацький, «Синевир», «Подільські Товтри», Голосіївський та ін., поєднують охоронну функцію з рекреаційною, що робить їх важливими просторовими осередками розвитку сталого туризму [42]. В межах НПП впроваджуються механізми зонування, регулювання туристичних потоків і розвитку екологічних маршрутів, що відповідає принципам збалансованого природокористування.

Регіональний та локальний (місцевий) рівні природно-заповідного фонду України охоплюють найбільш чисельну та різноманітну групу об'єктів, серед яких заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки, а також штучно створені природоохоронні об'єкти. Заказники та пам'ятки природи відіграють важливу роль у збереженні окремих природних комплексів і елементів ландшафту, тоді як регіональні ландшафтні парки, такі як «Меотида» чи «Бахчисарай», орієнтовані на поєднання охорони природи з рекреаційною діяльністю та розвитком місцевих громад. Штучно створені природоохоронні об'єкти (парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, дендропарки, зоопарки) виконують насамперед еколого-освітню та культурно-рекреаційну функції, формуючи базу для розвитку сталого міського та приміського туризму.

Таким чином, багаторівнева структура природно-заповідного фонду України створює комплексні передумови для реалізації різних моделей сталого туризму, від міжнародно орієнтованого екотуризму в біосферних заповідниках до локальних форм рекреації та еколого-освітньої діяльності на регіональному й місцевому рівнях. Така ієрархія дозволяє диференціювати управлінські підходи до туристичної діяльності, враховувати екологічну чутливість територій і також забезпечувати збалансоване використання природної спадщини в інтересах сталого розвитку.

Система природоохоронних територій України є фундаментальним інструментом охорони довкілля, збереження біорізноманіття та підтримання

екологічної рівноваги. Її багаторівнева структура, що включає заповідники, біосферні резервати, національні парки, заказники, пам'ятки природи та інші категорії, дозволяє ефективно регулювати антропогенний вплив та сприяти розвитку сталого туризму. Кожна з категорій виконує специфічну функцію в межах спільної системи екологічної безпеки та має потенціал для екопросвітницької, наукової та рекреаційної діяльності. Розумне поєднання охоронних заходів із туристичною привабливістю цих територій забезпечує збереження природної спадщини та формування відповідального ставлення до природи як серед туристів, так і серед місцевого населення.

Групування природоохоронних територій за особливостями їх туристичного використання представлено в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5 – Групування природоохоронних територій та об'єктів природно-заповідного фонду за особливостями їх туристичного використання

Групи категорій охорони (заповідання)	Типи категорій заповідних територій та об'єктів
Мінімального рекреаційного використання	Природний заповідник
	Заповідне урочище
Обмеженого рекреаційного використання	Біосферний заповідник
Всебічного рекреаційного використання	Природний національний парк
	Регіональний ландшафтний парк
Обмеженого рекреаційного використання	Заказники
	Пам'ятки природи
Спеціального рекреаційного використання	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва
	Дендрологічні парки
	Ботанічні сади
	Зоологічні парки

Джерело: складено на основі [35, 40, 43].

Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільно розглядати через призму диференційованого режиму їх туристичного використання, адже сам статус об'єкта природно-заповідного фонду визначає межі допустимої туристичної активності та інструменти управління антропогенним навантаженням. Логіка такого підходу полягає в тому, що чим вищою є природоохоронна цінність та статус заповідання, тим суворішим є режим охорони та тим більш обмеженими мають бути форми доступу та

присутності туристів. В такому випадку пріоритетними є наукові, еколого-освітні або спеціально регламентовані практики відпочинку та перебування.

У межах такого підходу, найбільш чутливі до впливів, території потребують мінімізації туристичного використання та посиленого контролю. Для таких територій, характерна орієнтація на збереження природних комплексів як головну функцію, що обумовлює обмежений доступ, жорсткі правила відвідування та переважання некомерційних цілей перебування. У категоріях, де охоронна місія поєднується з потребою демонстрації природної спадщини та екопросвіти, можливим є контрольований рекреаційний компонент, який реалізується через зонування, організацію маршрутів і керування потоками відвідувачів [43]. Такий підхід дозволяє поєднати природоохоронні пріоритети з формуванням екологічної культури та підтримкою місцевих спільнот без виходу за межі екологічної місткості територій.

Основними «платформами» для розвитку організованого сталого туризму виступають території з багатофункціональним призначенням, де рекреаційна та освітня функції нормативно закладені поряд із охоронною. У цьому випадку, сталий туризм може розвиватися як керований процес із чіткими правилами користування, інфраструктурними рішеннями низького впливу, системою інтерпретації природної та культурної спадщини та інструментами моніторингу. На об'єктах, де охороняються окремі природні комплекси чи унікальні елементи природи, рекреаційне використання має бути обмеженим і «точковим»: допустимими є лише ті активності, що не суперечать спеціальним умовам охорони конкретного об'єкта та не призводять до деградації його цінності.

Окремого підходу потребують території, орієнтовані на спеціалізовану рекреацію та відвідування, де поєднуються природоохоронні, культурні, освітні цілі та зазвичай спостерігається висока інтенсивність потоку туристів. У таких випадках сталий розвиток туризму забезпечується насамперед через управління інфраструктурою та сервісами, стандартизацію поведінкових правил, організацію потоків, підвищення екологічної свідомості відвідувачів і підтримання балансу між демонстраційною функцією та збереженням природної

та культурної цілісності. Таким чином, диференціація рекреаційного використання за категоріями природоохоронних територій формує методичну основу для вибору допустимих видів туристичної діяльності, встановлення лімітів відвідуваності та запровадження адаптивного управління, що є визначальним для сталості туризму в межах ПЗТ.

Сучасні виклики сталого розвитку ставлять перед туристичною сферою завдання гармонійного поєднання рекреаційної діяльності з охороною довкілля, особливо в межах природоохоронних територій, які є найбільш уразливими до антропогенного впливу. Туризм на таких територіях має економічний потенціал, важливу просвітницьку та екологічну місію – сприяти збереженню природної спадщини, підвищенню рівня екологічної свідомості населення та сталому розвитку місцевих громад [44]. Проте, реалізація цих цілей можлива лише за умови дотримання чітко сформульованих принципів сталості, які забезпечують баланс між туристичною активністю та екологічною безпекою. У цьому контексті особливого значення набуває систематизація основних принципів управління туризмом на природоохоронних територіях як засадничої основи для ефективного та відповідального розвитку туризму (таблиця 1.6).

Таблиця 1.6 – Основні принципи забезпечення
сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Принципи	Зміст принципів
Збереження природного середовища	Туристична діяльність не повинна порушувати екологічну рівновагу або знижувати рівень біорізноманіття.
Мінімального впливу	Застосування практик, які мінімізують вплив туристів на довкілля (наприклад, обмеження маршрутів, регламентування поведінки).
Залучення місцевих громад	Активна участь місцевого населення у плануванні, управлінні та вигодах від туризму.
Економічної життєздатності	Розвиток туризму повинен забезпечувати довготривалі економічні вигоди без шкоди довкіллю.
Екологічної просвіти	Інформування туристів про правила поведінки на природоохоронних територіях і важливість їх збереження.
Культурної чутливості	Повага до культурних та духовних цінностей місцевого населення.
Науково обґрунтованого управління	Розвиток туризму базується на даних наукових досліджень, моніторингу впливів і оцінці ризиків.

Джерело: визначено на основі [43-47].

У контексті сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях важливим є дотримання низки принципів, які забезпечують баланс між потребами туристичної діяльності та завданнями охорони довкілля. Передусім основним є принцип збереження природного середовища, який передбачає мінімізацію будь-якого негативного впливу на екосистеми, флору та фауну. Туризм має базуватись на раціональному використанні природних ресурсів, без порушення екологічної рівноваги та без спричинення деградації природних ландшафтів [45].

Принцип мінімального впливу тісно пов'язаний із раціональністю і конкретизується у впровадженні практичних заходів, що знижують антропогенний тиск на територію. Сюди входить створення та маркування спеціальних маршрутів, регламентація поведінки туристів, обмеження кількості відвідувачів у певні періоди тощо. Такі дії сприяють збереженню природного середовища у первинному вигляді.

Фундаментальним положенням є принцип залучення місцевих громад, який передбачає активну участь місцевого населення, що проживає поблизу природоохоронних територій, у процесах планування, управління та вигодоотримання від туристичної діяльності. Залучення громад сприяє соціальній стабільності, еколого-економічному розвитку регіону, забезпечує підтримку з боку місцевих жителів щодо охорони навколишнього природного середовища [46].

Принцип економічної життєздатності акцентує увагу на доцільності довготривалого економічного ефекту від туризму. При цьому, економічні вигоди не повинні досягатися за рахунок виснаження природних ресурсів або погіршення соціокультурного середовища. Сталий туризм повинен забезпечувати створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури та підтримку малого і середнього бізнесу [47].

Невід'ємною складовою сталого туризму є принцип екологічної просвіти, який передбачає інформування туристів про екологічну цінність територій, правила перебування на них та необхідність дотримання норм відповідальної

поведінки. Підвищення екологічної свідомості сприяє зменшенню шкідливого впливу туристів на природу та формує відповідальне ставлення до довкілля.

Окрему увагу слід приділяти принципу культурної чутливості, що передбачає повагу до традицій, цінностей, духовної спадщини місцевого населення, яке проживає на території чи поблизу об'єктів природоохоронного фонду. Туризм не повинен порушувати усталений культурний баланс, а, навпаки, сприяти його збереженню та популяризації через етнографічні, історико-культурні чи екопросвітницькі програми.

Принцип науково обґрунтованого управління вимагає використання результатів екологічного моніторингу, соціальних досліджень, аналізу навантаження на території та екосистеми. Наукова база має бути основою для ухвалення управлінських рішень у сфері туризму, включаючи визначення допустимої місткості територій, режимів охорони, зонування, інфраструктурного планування. Впровадження цих принципів дозволяє сформувати цілісну систему управління туризмом на природоохоронних територіях, що орієнтована на довгострокове збереження природної спадщини, соціальну справедливість і економічну ефективність. Така система здатна забезпечити сталість розвитку у найширшому розумінні (для природи, людей і економіки).

Дотримання основних принципів сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях є необхідною умовою для збереження природної спадщини, підвищення рівня екологічної культури, залучення місцевих громад до управління туристичними процесами та забезпечення економічної життєздатності регіонів. Інтеграція принципів збереження, мінімізації впливу, культурної чутливості, просвіти та науково обґрунтованого управління створює основу для формування відповідальної моделі туризму, яка задовольняє потреби сучасних туристів та гарантує захист екосистем і культурного середовища для майбутніх поколінь.

У сучасній практиці управління природоохоронними територіями дедалі більшого значення набуває переосмислення завдань сталого розвитку туризму з

урахуванням охоронних, соціально-економічних та управлінських аспектів (таблиця 1.7).

Таблиця 1.7 – Завдання сталого розвитку туризму
природоохоронних територій

Завдання	Зміст завдань
Інтеграція охоронної функції у всі види туристичної діяльності	Туризм має не шкодити природі, а сприяти її збереженню через екопросвіту, контроль відвідувачів, фінансування охорони території.
Формування допустимого навантаження на середовище (екологічна місткість)	Визначення ліміту туристів та умов їх перебування без шкоди для екосистем. Адаптивне регулювання потоків.
Інституційна співпраця та міжсекторне управління туризмом	Узгодження дій між адміністраціями ПЗФ, громадами, бізнесом, науковцями для сталого управління.
Створення системи моніторингу стану природного середовища і впливу туризму	Регулярний збір і аналіз екологічних та соціальних даних як основа для управлінських рішень.
Розробка сталих маршрутів і класифікація зон рекреаційної активності	Зонування території: ядро – для охорони, буфер – для контрольованого туризму, перехідна зона – для екопослуг.
Розвиток екоорієнтованої інфраструктури та мобільності	Будівництво безпечної, малозатратної для природи інфраструктури: стежки, вбиральні, екомаркування.
Економічна підтримка місцевих громад через туризм	Залучення місцевих жителів до готельно-ресторанних послуг, сувенірної виробництва, гідівства.
Стимулювання екопросвітницьких і дослідницьких програм для туристів	Формування екологічної свідомості через освітні заходи, екомузеї, волонтерські програми.
Захист і популяризація культурної й духовної спадщини регіону	Поєднання природоохоронної діяльності зі збереженням традицій, обрядів, історичних маршрутів.
Розроблення довгострокових стратегій розвитку туризму на засадах сталості	Планування туризму з урахуванням майбутніх викликів: зміни клімату, демографії, технологій.

Джерело: визначено на основі [11, 13, 30, 43, 48, 49, 50].

Одним із першочергових завдань є інтеграція охоронної функції у всі види туристичної діяльності, що передбачає поєднання рекреації з охороною природи через інформування відвідувачів, екопросвітницькі заходи та механізми фінансування охоронних програм за рахунок туристичної активності. Таке поєднання дозволяє розглядати туризм як потенційно позитивний чинник для довкілля, за умови його правильної організації.

Важливим напрямом є формування допустимого навантаження на середовище (екологічної місткості), яке полягає у визначенні максимальної кількості туристів, що можуть перебувати на території без шкоди для екосистем. Такий підхід передбачає постійний моніторинг стану довкілля та адаптивне регулювання відвідування. У свою чергу, інституційна співпраця та міжсекторне управління туризмом охоплює координацію між адміністраціями заповідників, громадами, туристичним бізнесом і науковими установами [48]. Така модель забезпечує системність та ефективність управлінських рішень.

Однією з основ управління є створення системи моніторингу стану природного середовища і впливу туризму, яка забезпечує отримання актуальних даних для прийняття обґрунтованих рішень щодо подальшої організації туризму, що тісно пов'язано з розробкою сталих маршрутів і зон рекреаційної активності, які передбачають поділ територій на ядро охорони, буферну зону і перехідну зону з обмеженою туристичною діяльністю. Такий підхід дозволяє зберегти найцінніші природні об'єкти та підтримувати керований туризм.

Необхідною умовою сталості є розвиток екоорієнтованої інфраструктури та мобільності, зокрема створення безпечних екологічних стежок, санітарних зон, екомаркування, мінімального втручання у ландшафт. Економічна підтримка місцевих громад через туризм виступає важливим завданням сталого розвитку: вона передбачає розвиток місцевого підприємництва, ремесел, готельної справи, екскурсійного обслуговування, що зміцнює соціальну стійкість регіону [49].

Особливої уваги потребує стимулювання екопросвітницьких і дослідницьких програм, завдяки яким туристи набувають знань про екосистеми, процеси охорони природи та власну роль у збереженні навколишнього середовища. Такий компонент тісно пов'язаний із захистом і популяризацією культурної та духовної спадщини регіону, яка часто органічно пов'язана з природним середовищем і формує унікальну ідентичність території.

Стратегічним завданням є розроблення довгострокових стратегій розвитку туризму на засадах сталості, що мають враховувати як поточні проблеми, так і майбутні виклики – зміну клімату, демографічні трансформації, безпекові

ризика та розвиток цифрових технологій [50]. Такий підхід забезпечує цілісність і перспективність туристичної політики на природоохоронних територіях, орієнтуючи її на досягнення екологічної, соціальної та економічної стійкості.

Таким чином, завдання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях формують багаторівневу систему управлінських, екологічних, соціокультурних і економічних дій, спрямованих на досягнення гармонії між потребами відвідувачів, інтересами місцевих громад та вимогами охорони довкілля. Їх реалізація передбачає збереження природної цінності територій та забезпечення якісного туристичного досвіду, підтримку місцевого розвитку, формування екологічної свідомості та інтеграцію наукових підходів в управління. Комплексність, міжсекторальність і орієнтація на довгострокову перспективу є основними характеристиками завдань, які забезпечують сталу трансформацію туризму з потенційного загрозливого чинника на інструмент охорони природи та розвитку територій.

Сьогодні в умовах інтенсивного споживання природних ресурсів та зміни клімату особливої актуальності набуває розвиток туризму, що ґрунтується на принципах сталості. Природоохоронні території – це осередки збереження біорізноманіття та ландшафтного різноманіття, а також важливий ресурс для формування екологічно відповідального туризму. Їхня специфіка потребує особливих підходів до організації туристичної діяльності, яка б не завдавала шкоди природному середовищу та сприяла його збереженню, підвищенню екологічної культури суспільства та підтримці місцевих громад. У зв'язку з цим актуальним є вивчення характерних рис забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях як інструменту досягнення балансу між охороною природи та розвитком туристичної інфраструктури (таблиця 1.8). Такий підхід дозволяє обґрунтувати стратегічні орієнтири управління туристичною діяльністю в межах територій із підвищеним природоохоронним статусом.

Таблиця. 1.8 – Характерні риси забезпечення сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях

Характерні риси	Зміст характерних рис
Збереження природного середовища	Пріоритет надається охороні екосистем, біорізноманіття, ландшафтів і унікальних природних ресурсів.
Екологічна рівновага	Туристична діяльність не перевищує екологічну місткість території й підтримує стабільність природних процесів.
Обмежене антропогенне навантаження	Регулюється кількість відвідувачів, маршрути, інфраструктура, щоб уникнути деградації природного середовища.
Освітньо-просвітницька функція	Туризм використовується як інструмент формування екологічної культури та підвищення обізнаності туристів.
Залучення місцевих громад	Місцеве населення бере участь у плануванні, управлінні й отриманні вигод від туризму.
Повага до культурної спадщини	Туризм сприяє збереженню культурних традицій, духовних практик та автентичності регіону.
Наукове обґрунтування управлінських рішень	Управління туристичною діяльністю базується на даних моніторингу, оцінці впливу й наукових дослідженнях.
Інтегроване управління	Забезпечується взаємодія між природоохоронними органами, туристичними підприємствами та громадами.
Довгострокова перспектива	Туризм розвивається таким чином, щоб не загрожувати потребам майбутніх поколінь.

Джерело: визначено на основі [50-54].

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях має низку характерних рис, які відрізняють його від традиційних форм туристичної діяльності та зумовлюють специфіку управлінських, природоохоронних і соціально-економічних підходів. Однією з основних ознак є збереження природного середовища. Туризм на таких територіях передбачає пріоритетне ставлення до охорони екосистем, рідкісних видів флори і фауни, ландшафтів та геологічних утворень, які мають високу природну та наукову цінність. Туристична діяльність повинна здійснюватися з урахуванням екологічної вразливості цих територій [51].

Тісно пов'язаною рисою є підтримання екологічної рівноваги, що означає недопущення перевищення екологічної місткості території, а також збереження стабільності природних процесів. У цьому контексті важливо дотримуватись норм використання ресурсів, обмежень на відвідування та розміщення інфраструктури. Важливим супутнім елементом є обмеження антропогенного навантаження, яке передбачає контроль за кількістю туристів, маршрутизацію

потоків, формування правил поведінки, а також просторову організацію діяльності на основі зонування.

Суттєвою особливістю сталого туризму на природоохоронних територіях є його освітньо-просвітницька функція. Туризм має використовуватися як інструмент підвищення екологічної свідомості, поширення знань про важливість охорони природи, формування навичок відповідальної поведінки. Екопросвітницькі програми, інтерактивні виставки, екологічні стежки та інформаційні стенди стають важливою складовою туристичного продукту.

Важливою рисою є залучення місцевих громад. Населення, яке проживає поблизу природоохоронних територій, відіграє важливу роль у підтримці сталого туризму: від участі в управлінні та плануванні до отримання економічних вигод [52]. Такий підхід підвищує рівень соціальної згуртованості, зменшує конфлікти інтересів і сприяє збереженню традиційних знань. У цьому ж контексті значущою є повага до культурної спадщини – сталий туризм підтримує автентичність, зберігає нематеріальну культурну спадщину та сприяє міжкультурному діалогу.

Крім того, забезпечення сталого розвитку вимагає наукового обґрунтування управлінських рішень. Всі заходи з розвитку туризму мають базуватись на системному моніторингу стану природного середовища, оцінці екологічного навантаження, вивченні поведінки відвідувачів і ефективності природоохоронних заходів, що забезпечує гнучкість управління й можливість оперативно реагувати на виклики.

Особливе значення має також інтегроване управління, що передбачає координацію між природоохоронними установами, органами місцевого самоврядування, туристичними операторами, громадами та дослідницькими інституціями. Така взаємодія сприяє досягненню комплексного ефекту і забезпечує сталість процесів. Сталий туризм орієнтується на довгострокову перспективу, враховуючи потреби як сьогоденних туристів і громад, так і майбутніх поколінь, для яких збереження природної та культурної спадщини є важливим пріоритетом [53]. Таким чином, сукупність вищезгаданих

характеристик створює основу для формування відповідального туристичного середовища на природоохоронних територіях і є фундаментом політики сталого розвитку у сфері природокористування та туризму.

Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях ґрунтується на дотриманні комплексу взаємопов'язаних принципів і характеристик, спрямованих на збереження природних екосистем, підтримання екологічної рівноваги, розвиток екопросвітницьких функцій та залучення місцевих громад до управління та вигодоотримання. Характерні риси такого туризму формують модель відповідального природокористування, яка дозволяє гармонізувати інтереси охорони довкілля, соціального добробуту та економічного розвитку [54]. У довгостроковій перспективі саме такий підхід є основою для збереження природної спадщини та підвищення туристичної привабливості регіонів з високим рівнем екологічної цінності.

Зростання туристичної мобільності та інтеграції природних територій у туристичний ринок, посилює ризики антропогенного навантаження та потребує переходу від ситуативних обмежень до системного управління. Пропонуємо розробити модель сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка виходить із взаємодії глобалізаційних та локалізаційних чинників, а також фіксує альтернативність розвитку туристично-рекреаційної діяльності (ресурсозберігаюча і ресурсоспоживальна траєкторії), акцентуючи визначальну роль стратегічних і операційних управлінських рішень у формуванні багатофункціонального простору, де рекреаційні, освітні та соціально-економічні ефекти можуть реалізовуватися без втрати природоохоронної цінності території.

Змістовна модель багатофункціонального характеру сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях представлена на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Змістовна модель багатофункціонального характеру сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: розроблено автором.

Запропонована модель сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях визначає такі території як систему, у якій туристична діяльність здійснюється під одночасним впливом двох векторів – глобалізації та локалізації. У межах моделі такі вектори відображають, з одного боку, орієнтацію на загальносвітові пріоритети сталого розвитку, а з іншого – залежність регуляторних рішень від конкретних природних, соціокультурних та ресурсних особливостей певної території. Крім того, перший вектор пов'язаний з інтеграцією у глобальний туристичний простір, що означає зростання доступності, видимості природоохоронних території на туристичному ринку та потенційне збільшення потоків. Другий вектор – збереження самобутності та локальності природоохоронних територій (фіксує доцільність утримання

унікальності природних ландшафтів, локальних практик природокористування та культурних смислів, які формують автентичність території як дестинації). Одночасна присутність таких векторів доводить, що сталий туризм природоохоронних територій не зводиться до «зростання», а потребує керованого розвитку, де інтеграційні процеси мають відбуватися в межах екологічної та соціальної прийнятності.

Пропонуємо сталий розвиток туризму, в даному випадку розглядати через альтернативність траєкторій, представлених двома формами організації туристично-рекреаційної діяльності, а саме ресурсозберігаючою та ресурсоспоживальною, які передбачають застосування глокалізаційного підходу. Ресурсозберігаюча форма передбачає пріоритет збереження природних комплексів, мінімізацію екологічних впливів і узгодження туристичного використання з «межами допустимого», ресурсоспоживальна форма фіксує ризик зміщення акцентів у бік нарощування відвідуваності та споживання територіальних ресурсів, що підвищує ймовірність деградаційних змін у природному середовищі.

Основою запропонованої моделі регуляторні процеси які базуються на прийнятті оптимальних рішень, спрямованих на забезпечення балансу між глобальними цілями сталого розвитку та локальними особливостями природоохоронних територій. Такий підхід, передбачає застосування своєрідного стратегічного «фільтра», що визначає допустимість туристичних ініціатив та регламентує, якою мірою інтеграція до туристичного ринку може відбуватися без втрати природоохоронної цінності території. Таке розуміння балансу стає процедурою стратегічного управління природоохоронних територій, а якій будь-які рішення мають бути співвіднесені з режимом охорони, чутливістю екосистем та інституційними можливостями території. У даному випадку, прийняття рішень щодо реалізації туристично-рекреаційних послуг на природоохоронних територіях стосується формування маршрутів та сервісів, управління туристичними потоками, визначення правил перебування та інструментів контролю, комунікацію з туристами тощо. У логіці нашої моделі

зазначені процеси мають узгоджуватися зі стратегічним балансом «глобальне-локальне», оскільки саме на рівні надання туристично-рекреаційних послуг найчастіше виникають управлінські «провали», які трансформують потенційно сталу траєкторію у ресурсоспоживальний сценарій.

Формування багатофункціонального простору сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях передбачає синергію природоохоронної, рекреаційної, освітньо-просвітницької та соціально-економічної функцій за умови збереження провідної ролі охорони природи [55]. Запропонована модель передбачає багатофункціональність не як «набір активностей», а як результат керованого узгодження глобальних орієнтирів сталості з локальними обмеженнями та можливостями природоохоронних територій, що досягається через взаємопов'язані стратегічні та операційні управлінські рішення.

Таким чином, довгострокова стійкість туристичного розвитку природоохоронних територій досягається за умови керованого узгодження глобальних орієнтирів сталості з локальними природними, інституційними та соціокультурними обмеженнями територій. Вона демонструє альтернативність траєкторій (ресурсозберігаючої та ресурсоспоживальної), підкреслює визначальну роль стратегічного (баланс «глобальне–локальне») та операційного (організація туристично-рекреаційних послуг) векторів, від ефективності яких залежить мінімізація екологічних ризиків та збереження автентичності території при інтеграції у туристичний ринок. Така модель, створює методологічне підґрунтя для проектування управлінських рішень природоохоронних територій, орієнтованих на формування багатофункціонального простору, де рекреаційні, освітні та соціально-економічні ефекти реалізуються без втрати природоохоронної місії та ресурсної спроможності території.

1.2. Інституційні засади забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій

Інституційні засади забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України, сьогодні є надзвичайно важливими зважаючи на зростання попиту на природні рекреаційні простори та одночасного посилення екологічних ризиків, пов'язаних із концентрацією відвідувачів у найпривабливіших локаціях. Природоохоронні території виконують охоронну функцію, формують ресурсну основу екопросвіти, рекреації та підтримки локального розвитку, проте туристична активність на таких територіях є прийнятною лише за умови пріоритету збереження екосистем і дотримання режимів охорони. Вирішальним чинником переходу до керованості є інституційна архітектура, що визначає «хто і як» ухвалює рішення, якими інструментами користується та як оцінюється результативність управління. Інституційні засади охоплюють формальні норми (правила доступу, зонування, дозволені види діяльності), організаційну структуру управління (адміністрації ПТ, координація з громадами та регіонами), механізми контролю та відповідальності, а також фінансові й інформаційні контури, які роблять охорону природи та управління відвідуванням сталими у часі [56]. Інституції забезпечують узгодження інтересів природоохоронних територій, туристичного ринку та місцевих спільнот, зменшують конфлікти використання територій і створюють умови для передбачуваного розвитку туристичних продуктів у межах допустимого навантаження. Особливе значення в інституційній системі мають інструменти доказового управління, які переводять рішення з площини інтуїтивних підходів у вимірюваний формат. До них належать розрахунки рекреаційної місткості, моніторинг стану маршрутів і чутливих ділянок, облік відвідуваності, показники ресурсного навантаження (відходи, вода, транспортний слід), а також система KPI, що дозволяє порівнювати результати між різними типами природоохоронних територій і виявляти критичні «вузькі місця» управління.

Через зростання туристичного попиту на природоохоронні території, посилення навантаження на екосистеми та необхідність підтримки місцевого відновлення в умовах невизначеності і безпекових викликів, важливим стає не стільки розширення туристичних потоків, скільки інституційне забезпечення керованого відвідування, яке узгоджує природоохоронні режими з інтересами громад та ринку, а також переводить управління у вимірюваний формат. Тому, важливо окреслити передумови, обмеження і переваги інституціоналізації сталого туризму на ПТ, оскільки вони визначають можливості формування стабільних правил, механізмів фінансування охорони, системи моніторингу та підзвітності, що разом забезпечують довгострокову екологічну цілісність територій і соціально-економічну доцільність туристичної діяльності (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Передумови, обмеження та переваги інституціоналізації сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: визначено на основі [56-59].

Інституціоналізацію сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України пропонуємо трактувати як перехід від разових ініціатив та ситуативних управлінських рішень до стійкої системи правил, ролей, процедур та механізмів, що відтворюються у часі. Такий підхід передбачає формалізацію взаємодії між державними органами, адміністраціями ПТ, громадами, бізнесом, освітою і наукою, а також громадським сектором. У межах такої взаємодії, управління відвідуванням ґрунтується на обґрунтованих обмеженнях, прозорому фінансуванні охорони та регулярному моніторингу результатів. Такий підхід забезпечує керованість туристичних потоків та зберігає природоохоронну функцію територій як пріоритетну.

Одними з основних чинників виступають передумови, що створюють «опорну платформу» інституціоналізації. В першу чергу необхідною є нормативно-правова визначеність, яка забезпечує чіткість охоронних режимів, зонування, допустимих видів діяльності та повноважень відповідальних суб'єктів. Важливим аспектом є організаційна спроможність, тобто наявність дієвого приймаючого туристичного оператора та налагодженої координації з громадами і владою туристичного регіону [57]. Інституціоналізація потребує також фінансової архітектури, тобто легальних джерел надходжень та механізмів реінвестування частини туристичних доходів у патрулювання, моніторинг та інфраструктуру низького впливу. Окремою передумовою пропонуємо визначити інформаційну інфраструктуру, тобто системи обліку відвідуваності, моніторинг стану маршрутів та чутливих ділянок, а також система KPI, яка переводить управління у доказовий формат. Важливою умовою виступає соціальна легітимність, тобто готовність громад підтримувати природоохоронні правила, а також сприйняття туристами встановлених обмежень як норми відповідального споживання туристичних ресурсів.

Доцільно також виділити та проаналізувати групи обмежень, які можуть гальмувати або деформувати процес інституціоналізації. Однією з найсуттєвіших проблем є дефіцит ресурсів, а саме нестача фінансування, кадрів та технічних засобів, що знижує здатність забезпечувати охорону, контроль

туристичних потоків та підтримку інфраструктури ПТ. Значний вплив мають координаційні розриви між рівнями влади та стейкхолдерами, тобто пріоритети розвитку туризму, благоустрою та охорони природи можуть бути неузгодженими, а рішення – суперечливими, що посилює конфлікти інтересів та знижує рівень керованості. Значним обмеженням сьогодні є слабкість правозастосування, коли правила існують формально, але не підкріплюються невідворотністю відповідальності, що стимулює так звані «сірі» практики та підриває довіру до інституцій [58]. Додатково проблему ускладнює дефіцит якісних статистичних даних. Так, нерегулярний моніторинг, відсутність єдиних методик та непорівнюваність показників між ПТ роблять управління реактивним і не дозволяють оцінювати ефективність заходів у динаміці. Крім того, в Україні найбільшою перешкодою сталого розвитку природоохоронних територій є безпекові та військові ризики через військову агресію росії, які впливають на доступність досліджуваних територій, логістику, інвестиційні можливості та стабільність планування.

У разі подолання визначених бар'єрів, процес інституціоналізації створює виразні переваги для сталого розвитку туризму на ПТ. Насамперед, це дасть можливість знизити екологічний ризик, оскільки управління туристичними потоками набуває чітких рамок через зонування, ліміти, маршрутизацію та інфраструктуру низького впливу, що дозволяє утримувати навантаження в межах допустимої місткості та запобігати деградації екосистем. Також підвищиться ефективність та прозорість управління (KPI та регулярний моніторинг забезпечують підзвітність та можливість коригувати рішення на основі даних). Інституційне закріплення механізмів реінвестування туристичних доходів дасть змогу посилити фінансову стійкість охорони та перетворити туризм на ресурс підтримки природоохоронних функцій, а не на фактор виснаження [59]. Можуть також зрости соціально-економічні вигоди для громад, зокрема через легалізацію туристичного сервісу, підвищення якості послуг, створення зайнятості та розвиток локальних продуктів без виснаження природоохоронних територій. Також важливим результатом стає зміцнення

партнерських мереж та довіри між адміністраціями ПТ, громадами, бізнесом, освітою і наукою, а також громадським сектором, що підвищує стійкість системи до криз і полегшує масштабування ефективних практик між різними типами природоохоронних територій.

Інституціоналізація сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України ґрунтується на поєднанні нормативної визначеності, організаційної спроможності, фінансового механізму реінвестування та інформаційного контуру моніторингу та KPI, які разом забезпечують керованість відвідування та пріоритет охорони природи. Її результативність залежить від подолання ресурсних та кадрових дефіцитів, координаційних розривів, слабкої правозастосовності та нестачі порівнюваних даних, що в українських умовах додатково ускладнюється безпековими ризиками. Формалізація правил та процедур управління дозволяє знизити екологічний тиск через зонування та ліміти, підвищити прозорість та адаптивність рішень на основі даних, зміцнити фінансову стійкість охорони та забезпечити більш збалансовані соціально-економічні ефекти для громад без деградації екосистем [60].

Поєднання охоронних завдань із туристичним використанням природних об'єктів вимагає чітких правил, що обмежують антропогенний вплив, забезпечують збереження біорізноманіття та створюють передумови для соціально-економічних вигід місцевих громад. В даному випадку, основною умовою результативності регулювання виступає нормативно-правова база, яка визначає межі допустимої туристичної діяльності, процедури прийняття рішень і механізми контролю та відповідальності. Нормативно-правове забезпечення сталого туризму на природоохоронних територіях формується як багаторівнева система, що інтегрує конституційні екологічні гарантії, рамкове природоохоронне законодавство, спеціальні норми щодо природно-заповідного фонду, профільне регулювання туристичної та курортної діяльності, а також інструменти превентивної екологічної політики (таблиця 1.9).

Таблиця 1.9 – Нормативно-правове забезпечення
сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Документи	Значення для сталого туризму
Конституція України (1996)	Закріплює право на безпечне довкілля та обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку, задає базові принципи для відповідального використання.
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991)	Визначає загальні засади охорони довкілля, екологічної безпеки, інструменти запобігання шкоді та участь громадськості, слугує рамкою для мінімізації негативних впливів туристичної діяльності.
Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (1992)	Встановлює категорії ПФ, режими охорони та використання, підходи до зонування й допустимі форми рекреації, є основою для визначення «що дозволено/обмежено» в межах ПТ.
Закон України «Про туризм» (1995)	Регламентує організацію туристичної діяльності, права та обов'язки учасників, вимоги до послуг, має застосовуватися з урахуванням режимних обмежень ПТ та вимог безпеки.
Закон України «Про курорти» (2000)	Нормує використання природних лікувальних ресурсів і режим курортних територій.
Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (2017)	Вимагає оцінювати вплив планованої діяльності (зокрема рекреаційної інфраструктури) на довкілля, зменшує ризики екологічно несумісних проєктів на або поблизу ПТ.
Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» (2018)	Забезпечує екологічну оцінку стратегій, програм і планів (у т.ч. регіональних програм розвитку туризму), допомагає інтегрувати обмеження та цілі охорони ПТ у документи планування.
Земельний кодекс України (2001)	Визначає правовий режим земель, у т.ч. земель ПФ та обмеження землекористування, важливий для розвитку туристичного сервісу.
Водний кодекс України (1995)	Регламентує охорону та використання водних об'єктів, у т.ч. рекреаційне водокористування, визначає умови для водного туризму, обмеження в прибережних, водно-болотних екосистемах.
Лісовий кодекс України (1994)	Нормує охорону, використання та відтворення лісів, створює підстави для регулювання рекреації в лісових екосистемах ПТ (маршрути, пожежна безпека, режимні вимоги).
Закон України «Про рослинний світ» (1999)	Встановлює вимоги охорони та використання рослинного світу, обґрунтовує обмеження діяльності, що призводить до пошкодження територій і деградації рослинних угруповань.
Закон України «Про тваринний світ» (2001)	Регулює охорону та використання тваринного світу, слугує основою для правил поведінки відвідувачів, сезонних обмежень та управління турпотоками у чутливих періодах.
Закон України «Про Червону книгу України» (2002)	Посилює охоронні вимоги щодо рідкісних і зникаючих видів, обґрунтовує спеціальні режими доступу та маршрутизації на ділянках ПТ.
Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000)	Забезпечує охорону пам'яток і культурних ландшафтів; важливий для ПТ із культурними компонентами при проєктуванні маршрутів та розвитку інфраструктури без втрати культурної цілісності.
Орхуська конвенція (1998)	Гарантує доступ до екологічної інформації, участь громадськості в прийнятті рішень та доступ до правосуддя.
Конвенція про біологічне різноманіття (1992)	Формує зобов'язання щодо збереження біорізноманіття та сталого використання його компонентів, задає принципову «екологічну межу» для туристичної активності на ПТ.

Джерело: узагальнено на основі [61-77].

Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України формує багаторівневу систему, у якій поєднуються конституційні гарантії, рамкове екологічне законодавство, спеціальні норми щодо природно-заповідного фонду, профільні акти у сфері туризму та курортів, ресурсні кодекси, а також інструменти превентивної екологічної політики та міжнародні зобов'язання України [61]. Цілісність такого правового поля забезпечує можливість одночасно реалізовувати рекреаційну функцію природоохоронних територій та зберігати їх природну цінність, біорізноманіття й екологічну рівновагу, що є базовими передумовами сталості.

Основоположний рівень становлять положення Конституції України, які закріплюють право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та покладають на державу обов'язок забезпечувати екологічну безпеку та охорону природного середовища [62]. У контексті туризму на ПТ ці конституційні норми виконують роль «верхньої межі» допустимості господарських і рекреаційних рішень (будь-яке розширення доступу, інфраструктурні проєкти або туристичні сервіси мають відповідати пріоритету охорони довкілля та недопущенню екологічної шкоди). Наявні конституційні підходи підтримують принцип відкритості екологічної інформації та підзвітності рішень у сфері природокористування, що прямо впливає на якість регулювання туристичних потоків.

Рамкову основу становить Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який закладає основні принципи екологічної політики, вимоги до охорони довкілля та механізми забезпечення екологічної безпеки [63]. Для сталого туризму на ПТ цей закон важливий тим, що визначає загальну логіку «екологізації» будь-якої діяльності (туристична активність розглядається як соціально-економічний процес та як потенційне джерело впливів, які мають бути мінімізовані через запобіжні заходи, контроль і відповідальність). На практиці це означає доцільність дотримання природоохоронних вимог при організації маршрутів, регулюванні відвідуваності, поводженні з відходами, забезпеченні тиші у чутливих зонах та недопущенні деградації природних комплексів.

У досліджуваних процесах спеціальним актом є Закон України «Про природно-заповідний фонд України», який визначає правовий статус категорій ПТ, режими охорони та використання, а також логіку функціонального зонування [64]. Закон задає фундаментальне правило – туристична діяльність на природоохоронних територіях можлива лише в межах установленого режиму та з урахуванням цілей створення конкретного об'єкта. Сталість у цьому випадку досягається через правове обмеження антропогенного навантаження, пріоритетність охоронної функції, регламентацію форм рекреації та підпорядкування туристичного розвитку планам організації досліджуваних територій та охорони природних комплексів. Отже, право на відвідування ПТ у правовому сенсі є похідним від завдання збереження.

Профільні закони «Про туризм» [65] та «Про курорти» [66] формують галузеві правила, що регулюють організацію туристичної діяльності, надання послуг, питання безпеки, а також використання природних лікувальних ресурсів та функціонування курортних територій. Їхнє значення для ПТ полягає в узгодженні туристичного продукту з природоохоронними вимогами (суб'єкти туристичної діяльності повинні діяти в правовому полі, яке одночасно вимагає як належної якості та безпеки послуг, так і дотримання режимних обмежень). Для територій із лікувально-оздоровчими функціями важливим є правове регулювання використання природних чинників оздоровлення без виснаження ресурсів та без порушення екологічної рівноваги, що особливо актуально в умовах зростання внутрішнього туризму та рекреаційного попиту.

Важливий аспект правового забезпечення сталості створюють превентивні інструменти екологічного управління, а саме Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [67] та Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» [68]. Вони переводять регулювання розвитку туризму на ПТ у площину попередження негативних наслідків ще до реалізації проєктів чи ухвалення програм. Оцінка впливу на довкілля забезпечує аналіз впливів конкретних планованих видів діяльності (зокрема інфраструктурних рішень). Стратегічна екологічна оцінка інтегрує екологічні вимоги у стратегічні документи (програми

розвитку, просторове планування, регіональні стратегії). У сукупності зазначене посилює доказовість управлінських рішень, сприяє відбору менш впливових альтернатив і підвищує роль моніторингу та умов провадження діяльності.

Кодекси України та спеціальні закони у сфері біорізноманіття (Земельний [69], Водний [70], Лісовий [71] кодекси, закони про рослинний [72] і тваринний світ [73], про Червону книгу [74]) деталізують режим охорони та використання природних ресурсів, що формує «матеріальну основу» природоохоронних обмежень. Для туристичної діяльності, такий підхід означає правове регулювання доступу до берегових зон та водних об'єктів, правил перебування в лісових екосистемах, обмежень у чутливих біотопах, сезонних заборон у періоди розмноження тварин, а також посиленого режиму охорони місць існування рідкісних видів. Такі норми дозволяють переводити принцип сталості у конкретні регламенти (де можна рухатися, які види активності допустимі, які маршрути потребують перенесення або закриття, і які заходи мають супроводжувати відвідування), мова про маркування, охоронні зони, режими тиші, обмеження на туристичні групи тощо.

Актуальним сьогодні є культурний вимір сталості, який забезпечується Законом України «Про охорону культурної спадщини» [75]. Для ПТ, де природні ландшафти поєднані з історико-культурними об'єктами та культурними ландшафтами, цей правовий аспект унеможлиблює «туристичну експлуатацію» без збереження автентичності та цілісності спадщини. Відтак сталий туризм на таких територіях має спиратися на баланс між доступністю та охороною, а також на належну інтерпретацію спадщини як інструмент еко- та культурної освіти.

Міжнародні зобов'язання України (зокрема у сфері біорізноманіття та доступу до екологічної інформації і участі громадськості) підсилюють внутрішні правові механізми, задаючи стандарти прозорості, залучення зацікавлених сторін і збереження природної цінності територій [76, 77]. Їхня практична роль проявляється через вимоги до інформування громад, врахування позицій місцевих спільнот, а також через посилення природоохоронних пріоритетів у стратегічному плануванні та управлінні. В результаті правова система формує

інституційні передумови для того, щоб туризм на природоохоронних територіях розвивався як керований процес, із зонуванням, лімітами відвідуваності, екоосвітніми практиками, моніторингом впливів і відповідальністю суб'єктів, що дозволяє забезпечувати соціально-економічні вигоди без руйнування природних екосистем та культурної цілісності.

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях України вимагає поєднання двох взаємопов'язаних пріоритетів, а саме збереження природних екосистем і біорізноманіття та забезпечення соціально-економічних переваг від туристичного використання територій. Зростання внутрішніх туристичних потоків, підвищення інтересу до відпочинку на природі та потреба посилення еколого-освітньої функції ПТ актуалізують питання керованості відвідуваності, мінімізації антропогенного навантаження та попередження деградації природних комплексів. За цих умов основним чинником результативності стає участь держави, яка формує правила доступу та користування, забезпечує інституційну спроможність адміністрацій ПТ, а також створює стимули для розвитку екологічно відповідальних видів господарювання загалом та сталого туризму зокрема.

Державна підтримка розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях реалізується через комплекс взаємодоповнювальних форм, що охоплюють регуляторні, стратегічні, фінансові, інфраструктурні, інституційно-контрольні, освітньо-наукові та інформаційно-партнерські механізми. Їхня системна взаємодія дозволяє забезпечити баланс між охоронною місією ПТ та розвитком рекреації, упорядкувати туристичні потоки, підвищити якість сервісу та безпеки, а також посилити залучення місцевих громад до отримання легітимних вигід від використання природного капіталу [78]. Зважаючи на зазначене пропонуємо, провести аналіз змісту та ролі основних форм державної підтримки, що є необхідним для обґрунтування регуляторних рішень та формування ефективної моделі сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях у довгостроковій перспективі. Форми державної підтримки

забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій систематизовано на рис. 1.5.

Форми державної підтримки	<i>Нормативно-регуляторна</i> (правила та режими охорони ПТ, зонування, ліміти/квоти відвідування, вимоги до поведінки й діяльності, процедури дозволів і відповідальності).
	<i>Програмно-стратегічна</i> (державні/регіональні програми і стратегії розвитку туризму та ПТ, інтеграція цілей сталості в просторове планування, планування мережі маршрутів і сервісів).
	<i>Фінансово-бюджетна</i> (цільове бюджетне фінансування, субвенції/дотації, співфінансування проєктів охорони, відновлення екосистем і «низьковпливової» рекреаційної інфраструктури).
	<i>Інфраструктурно-інвестиційна</i> (створення чи модернізація візит-центрів, екомаршрутів і навігації, рекреаційних майданчиків, санітарної та відходової інфраструктури, безпечних доступів і транспортної організації; залучення інвестицій і ДПП під екологічні вимоги).
	<i>Інституційно-контрольна</i> (посилення адміністрацій і служби охорони ПЗТ, нагляд/інспекції, протидія порушенням режиму, управління ризиками та безпекою відвідувачів).
	<i>Освітньо-наукова</i> (підготовка кадрів (гіди, менеджери ПЗТ), екоосвіта та інтерпретація природи, наукові дослідження, оцінка рекреаційної місткості, моніторинг стану екосистем).
	<i>Інформаційно-маркетингова та партнерська</i> (промоція ПТ, маршрутів, офіційні інформаційні ресурси, комунікаційні кампанії; підтримка участі місцевих громад і малого бізнесу, розвиток локальних продуктів і сервісів у межах сталих правил).

Рис. 1.5. Форми державної підтримки забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: узагальнено на основі [79-85].

Нормативно-регуляторна форма державної підтримки є базовою для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, оскільки саме вона встановлює «правила гри» та межі допустимого рекреаційного використання. Її зміст полягає у визначенні режимів охорони, функціонального зонування, порядку доступу та відвідування, регламентації видів туристичної діяльності, що дозволені або заборонені на конкретних ділянках, а також у запровадженні лімітів відвідуваності та поведінкових стандартів [79]. У практичному вимірі така форма підтримки забезпечує зниження антропогенного навантаження, попередження деградації екосистем і

мінімізацію конфліктів природокористування, переводячи туризм у керований та контрольований процес, узгоджений із природоохоронною метою територій.

Програмно-стратегічна форма підтримки забезпечує інтеграцію природоохоронних пріоритетів у державну та регіональну туристичну політику, а також у документи просторового планування. Її зміст полягає у формуванні та реалізації стратегій і програм розвитку туризму на засадах сталості, узгоджених із цілями збереження біорізноманіття, управління ПТ та потребами місцевих громад. Застосування стратегічної екологічної оцінки до планів і програм дозволяє ще на етапі планування виявляти ризики, порівнювати альтернативи та закладати запобіжники (обмеження інтенсивності відвідувань, пріоритет інфраструктури низького впливу, маршрутизацію туристичних потоків, охоронні зони та механізми моніторингу) [80]. Таким чином, програмно-стратегічна підтримка формує довгострокову рамку, у межах якої туризм на ПТ розвивається не стихійно, а відповідно до системних цілей і індикаторів сталості.

Фінансово-бюджетна форма державної підтримки є необхідною передумовою для реалізації природоохоронних та управлінських заходів, без яких сталий туризм на ПЗТ не може функціонувати результативно. Вона охоплює цільове бюджетне фінансування, субвенції, дотації та механізми співфінансування, спрямовані на охорону природних комплексів, відновлення деградованих екосистем, облаштування рекреаційної інфраструктури низького впливу, утримання територій та забезпечення базових сервісів для відвідувачів. Економічний ефект цієї форми проявляється у підвищенні керованості туристичних потоків і зменшенні екологічних збитків, тоді як соціальний – у створенні робочих місць і підтримці локальної економіки без підриву природного капіталу [81]. Фінансові інструменти мають супроводжуватися принципами цільовості, прозорості та результативності, щоб бюджетні ресурси трансформувалися у вимірювані екологічні та соціально-економічні результати.

Інфраструктурно-інвестиційна форма підтримки зосереджується на створенні матеріальної основи для екологічно відповідального відвідування природоохоронних територій. Наприклад, розвиток візит-центрів, екомаршрутів,

навігації та інтерпретаційних елементів, рекреаційних майданчиків і місць короткочасного відпочинку, санітарної інфраструктури, а також про організацію безпечних доступів і транспортної логістики [82]. У межах досліджуваної проблеми, основним є принцип «низького впливу» (інфраструктура має оптимізувати туристичні потоки, зменшувати витоптування, ерозію, засмічення та інші негативні ефекти). Залучення інвестицій та державно-приватного партнерства може бути ефективним лише за умови жорсткого дотримання екологічних вимог, обмеження потужностей та забезпечення постійного контролю впливу туризму.

Інституційно-контрольна форма підтримки забезпечує спроможність держави реалізовувати встановлені правила та підтримувати належний рівень охорони. Вона охоплює організаційне зміцнення управлінських структур, підвищення кадрового потенціалу, розвиток служб охорони та інспекційних механізмів, запровадження процедур контролю за дотриманням режимів і протидію правопорушенням (самовільне відвідування заборонених зон, незаконні рубки, браконьєрство, пошкодження природних об'єктів) [83]. У контексті туризму така форма підтримки безпосередньо пов'язана з управлінням ризиками та безпекою туристів, а також із підтриманням довіри до природоохоронних інституцій. Сильна інституційна спроможність зменшує «тіньове» використання територій та створює умови для того, щоб туристична діяльність приносила користь без руйнування природної цінності.

Освітньо-наукова форма підтримки спрямована на формування компетентного та кадрового забезпечення сталого туризму на ПТ та включає підготовку і підвищення кваліфікації гідів, менеджерів територій, працівників служб охорони, розвиток еколого-освітніх програм та практик інтерпретації природи, а також проведення наукових досліджень щодо рекреаційної місткості, вразливості екосистем, впливів відвідуваності та ефективності управлінських заходів. Науковий компонент є важливим для переходу від інтуїтивних рішень до доказового регулювання. Освітня складова підсилює екосвідомість відвідувачів і

сприяє зменшенню поведінкових ризиків, що є одним із найдешевших і найефективніших інструментів зниження негативного впливу [84].

Інформаційно-маркетингова та партнерська форма державної підтримки забезпечує комунікаційний і соціальний фундамент сталого туризму на ПТ. Вона включає офіційне інформування про режими відвідування, правила поведінки, доступні маршрути та обмеження, а також промоцію територій та національних або регіональних туристичних продуктів у межах допустимих екологічних параметрів. Партнерський компонент передбачає залучення місцевих громад, малого бізнесу та громадських організацій до формування якісних «сталих» практик гостинності, наприклад, проведення екскурсій, локальних продуктів, екологічно відповідного розміщення та харчування, а також до спільного управління конфліктами інтересів [85]. Така підтримка сприяє перерозподілу переваг від туризму на користь громад, підвищує легітимність обмежень, оскільки такі правила сприймаються не як заборони, а як механізм збереження ресурсу, від якого залежить економіка туристичного регіону.

Визначені форми державної підтримки формують взаємопов'язану систему (нормативно-регуляторні обмеження задають рамку сталості, програмно-стратегічні рішення визначають траєкторію розвитку, фінансово-бюджетні та інфраструктурно-інвестиційні інструменти забезпечують матеріальну реалізацію, інституційно-контрольні механізми гарантують виконання правил, освітньо-наукові – підсилюють доказовість та компетентність управління, а інформаційно-партнерські – забезпечують підтримку суспільства та включення громад у модель сталого природокористування) [86]. Синергія таких форм дозволяє забезпечувати соціально-економічні вигоди від туризму без втрати природної та культурної цінності природоохоронних територій у довгостроковій перспективі.

Зростання туристичної активності природоохоронних територій за умов обмежених управлінських ресурсів, нерівномірної сезонності та підвищених безпекових ризиків посилює загрозу деградації екосистем та конфліктів із режимами охорони. Забезпечення сталого розвитку туризму потребує цілісної

інституційної архітектури, здатної узгодити природоохоронні вимоги з інтересами держави, громад і ринку та перевести управління відвідуванням у вимірюваний формат [87]. Тому, вважаємо за доцільне сформувати та обґрунтувати структурну модель інституційної інфраструктури, яка визначає склад основних інституцій, їхні функції та партнерських взаємодії (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Структурна модель інституційної інфраструктури забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій на засадах партнерства.

Джерело: розроблено на основі [86-92].

Запропонована структурна модель інституційної інфраструктури забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях ґрунтується на засадах багаторівневого врядування та партнерської взаємодії стейкхолдерів, що беруть участь у формуванні та реалізації політики сталого

туристичного розвитку. На відміну від традиційних підходів, які передбачають переважно вертикальне управління, модель орієнтована на координацію дій міжнародних, національних, регіональних та місцевих інституцій, об'єднаних спільною метою збереження природної спадщини та забезпечення збалансованого використання туристично-рекреаційного потенціалу природоохоронних територій. Основою функціонування моделі виступають партнерські відносини між органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністраціями природоохоронних територій, суб'єктами туристичного бізнесу, науково-освітніми установами, громадськими організаціями та міжнародними інституціями.

Інституційна інфраструктура відображає багаторівневу систему взаємопов'язаних інституцій, об'єднаних спільною ціллю – керуванням розвитком туризму за безумовного пріоритету збереження природних комплексів та локальних туристичних продуктів. На нашу думку, для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, доцільно визначити чотири функціональні групи інституцій, а саме загальні, спеціалізовані, інформаційні та регламентуючі, які разом формують управлінський контур, який визначає правила діяльності, умови реалізації, необхідні дані, алгоритм контролю та коригування у разі потреби.

Загальні інституції створюють базові умови керованості туризму навколо природоохоронних територій через інструменти просторового, інфраструктурного та сервісного забезпечення. До таких інституцій віднесемо КМУ, ВРУ, ОВА, органи місцевого самоврядування та комунальні підприємства (транспорт, благоустрій, відходи тощо). Їхня роль полягає у формуванні «рамкових» умов (доступності та впорядкування доступності (під'їзди, паркування, санітарія), організації системи поводження з відходами на прилеглих територіях, погодженні місцевих правил благоустрою та забезпеченні координації на рівні територій, що безпосередньо зменшує некеровані навантаження та конфлікти навколо ПТ [88].

Спеціалізовані інституції являють собою операційне «ядро» сталості, оскільки саме на цій ділянці відбувається практична організація охорони, раціонального використання та керованого відвідування ПТ, а також створення сталого туристичного продукту в межах природоохоронних режимів. До таких інституцій віднесемо адміністрації ПТ (НПП, РЛП, заповідники, заказники), ДАРТ, а також суб'єкти туристичного ринку та сервісу (туроператори, турагенти, гіді, провідники, заклади гостинності, перевізники). Їхні дії спрямовані на впровадження управління потоками (маршрутизація, розосередження відвідувачів), застосування правил поведінки, розвиток інфраструктури низького впливу та надання послуг, які підтримують економічну життєздатність без перевищення допустимого екологічного навантаження [89].

Інформаційні інституції забезпечують доказовість управління сталим туризмом, формуючи інформаційну основу для прийняття рішень і оцінки результативності. До таких інституцій віднесемо освітні та наукові установи, візит-центри ПТ, центри туристичної інформації та цифрові платформи (е-квиток, лічильники, GIS-панелі). Їхньою основною функцією є вироблення даних, знань і комунікації для порівнюваного моніторингу впливів (зокрема оцінки навантаження та змін стану природоохоронних територій) та підтримка управлінських рішень через KPI [90]. Саме інформаційний блок забезпечує перехід від інтуїтивного управління до вимірюваного (дані про відвідуваність, стан маршрутів і чутливих ділянок, інциденти, рівень задоволеності відвідувачів і підтримки громади стають підставою для коригування лімітів, сезонних режимів і інвестицій у мінімізацію впливів).

Регламентуючі інституції задають нормативні межі функціонування туризму на ПТ та гарантує пріоритет природоохоронної мети через контроль виконання встановлених правил. До таких інституцій віднесемо Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, КМУ та Державну екологічну інспекцію України. Вони встановлюють нормативи та процедури (режими охорони, вимоги до організації відвідування, методичні підходи до моніторингу), забезпечують їх дотримання через механізми нагляду та

реагування на порушення. Такі інституції виконують стабілізаційну функцію (мінімізація ризиків «розмивання» охоронних режимів під тиском економічних інтересів) та підтримує легітимність управлінських обмежень (квоти, заборони, правила доступу) як інструментів сталості [91].

Інститути партнерства, які забезпечують горизонтальну та вертикальну координацію між усіма групами інституцій і рівнями управління є основою моделі. Так, партнерська взаємодія реалізується через механізми державно-приватного партнерства, туристичні кластери, міжмуніципальне співробітництво, природоохоронні та транскордонні проєкти, науково-освітні консорціуми та громадські платформи участі [92]. Завдяки цьому досягається узгодження інтересів різних стейкхолдерів, підвищується ефективність використання ресурсів, забезпечується залучення інвестицій та посилюється спроможність територій досягати екологічної, соціальної та економічної стійкості. Запропонована модель формує інституційне підґрунтя для довгострокового розвитку туризму на природоохоронних територіях на засадах партнерства, відповідальності та збалансованого природокористування.

Таким чином, стійкість туризму забезпечується не окремими заходами, а інституційно налаштованою системою, де дані моніторингу та контроль виконання норм безпосередньо впливають на управлінські рішення щодо потоків, інфраструктури та режимів використання територій. Запропонована структурна модель інституційної інфраструктури забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України доводить, що результативність сталості визначається не окремими природоохоронними або туристичними заходами, а узгодженою роботою взаємодоповнювальних інституцій (загальні інституції формують базові умови керованості та інфраструктуру «воріт» ПТ, спеціалізовані забезпечують організацію відвідування та охорону через зонування, ліміти та маршрутизацію, інформаційні створюють доказову основу рішень через моніторинг та KPI, а регламентуючі – встановлюють правила та гарантують їх виконання). Така інтеграція забезпечує замкнений контур управління «правила → реалізація →

дані → контроль → коригування», що підвищує спроможність мінімізувати екологічні ризики, зменшувати конфлікти використання територій та підтримувати соціально-економічні ефекти туризму без перевищення допустимого навантаження на екосистеми.

Зважаючи на проведені дослідження, вважаємо за доцільне запропонувати модель ефективних інституційних засад сталого розвитку туризму, здатних забезпечити контроль туристичних навантажень, узгодження інтересів стейкхолдерів і довгострокове збереження природоохоронної функції територій. Аналіз наукових публікацій свідчить, що проблематика сталого розвитку туризму достатньо широко представлена в сучасних дослідженнях, однак значна частина робіт має фрагментарний характер і зосереджується переважно на окремих аспектах – екологічних, соціальних або економічних [93]. Недостатньо розробленими залишаються питання інституціоналізації сталого розвитку туризму саме в межах природоохоронних територій, а також системного поєднання глобальних туристичних процесів із завданнями збереження локальної самобутності. У зв'язку з цим актуалізується потреба в розробленні узагальненої концептуальної моделі, яка б дозволила комплексно відобразити виміри сталого розвитку туризму природоохоронних територій та механізми їх реалізації. Модель інституційних засад сталого розвитку туризму природоохоронних територій представлена на рис. 1.7.

Запропонована схема інституційних засад забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій відображає комплексний та системний підхід до управління туристичною діяльністю в межах територій з особливим режимом охорони. Вона побудована на поєднанні просторового, інституційного та функціонального підходів і демонструє, що сталий розвиток туризму в таких умовах є результатом узгодженої взаємодії глобальних тенденцій, локальних особливостей та багатовимірних критеріїв сталості.

Рис. 1.7. Модель інституційних засад сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: розроблено автором.

Зважаючи на проведені дослідження, природоохоронні території виступають як базовий просторовий та ресурсний елемент інституційних засад сталого розвитку туризму природоохоронних територій. Вони виступають одночасно об'єктом охорони та середовищем реалізації туристичної діяльності, що зумовлює необхідність особливо виваженого управлінського підходу. Туризм у межах природоохоронних територій не може розвиватися за традиційною ринковою логікою, а має підпорядковуватися принципам довгострокового збереження природного потенціалу та екосистемної рівноваги.

Важливим концептуальним блоком схеми є інтеграція природоохоронних територій у глобальний туристичний простір. Цей процес передбачає включення

таких територій у міжнародні туристичні потоки, мережі та комунікаційні платформи, що сприяє підвищенню їх видимості, привабливості та конкурентоспроможності. Також, інтеграція не повинна призводити до уніфікації туристичного продукту або втрати природоохоронної функції, а має здійснюватися з урахуванням обмежень екологічної місткості та принципів відповідального туризму.

На нашу думку, доцільно акцентувати увагу на збереженні самобутності та локальності природоохоронних територій, тобто забезпечити збереження унікальних природних ландшафтів, біорізноманіття, традицій природокористування та соціокультурних характеристик місцевих громад. Самобутність у цьому контексті виступає цінністю, що підлягає охороні та стратегічним ресурсом формування автентичного туристичного продукту, здатного забезпечити довгострокову привабливість території без надмірного антропогенного навантаження.

Крім того, вважаємо за доцільне, вимірів сталості розвитку туризму на природоохоронних територіях віднести чотири основних вектори: соціальний, екологічний, економічний та безпековий, зважаючи на геополітичну ситуацію, яка кардинально змінила хід досліджуваних процесів. Безпековий вимір охоплює питання захисту природних комплексів, туристів і персоналу, включаючи екологічну, інституційну та просторову безпеку [94]. Він формує основу для стабільного функціонування туристичної діяльності в умовах підвищеної вразливості природних систем.

Соціальний вимір сталості відображає роль місцевого населення у процесах туристичного розвитку. Схема підкреслює необхідність залучення громад до прийняття управлінських рішень, створення робочих місць, розвитку людського капіталу та підвищення якості життя. Соціальна складова розглядається як чинник легітимності туристичної діяльності на природоохоронних територіях і передумова зниження соціальних конфліктів.

Екологічний вимір є базовим і визначальним для всієї моделі, оскільки саме збереження природних ресурсів і екосистем становить першооснову

існування природоохоронних територій [95]. У схемі він пов'язаний із контролем туристичних навантажень, мінімізацією негативного впливу на довкілля, впровадженню природоохоронних стандартів та відновлювальних заходів. Екологічна складова задає межі допустимого розвитку туризму та визначає його якісні параметри [96].

Економічний вимір сталості природоохоронних територій в моделі, відображає необхідність формування фінансово життєздатних моделей туристичної діяльності, здатних забезпечувати стабільні надходження для утримання природоохоронних територій і розвитку місцевих громад. Економічна ефективність розглядається не як самоціль, а як інструмент забезпечення та підтримки природоохоронної та соціальної функцій досліджуваних територій [97].

Інституційна складова моделі деталізує механізми реалізації сталого розвитку туризму природоохоронних територій. До них належать розроблення стратегій і програм сталого розвитку, формування партнерств між органами влади, бізнесом, громадськістю та науковими установами, а також створення професійних спільнот. Саме інституційна взаємодія забезпечує узгодженість інтересів стейкхолдерів і перехід від декларативних принципів сталості до практичної реалізації. Розроблена модель демонструє, що інституціоналізація сталого розвитку туризму природоохоронних територій є багаторівневим та динамічним процесом. Вона слугує методологічною основою для наукового обґрунтування управлінських рішень та може бути використана як аналітичний інструмент у процесі розроблення стратегій і програм сталого туристичного розвитку в межах природоохоронних територій.

Таким чином, у результаті дослідження обґрунтовано та розроблено модель інституційних засад забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій, яка відображає системний характер цього процесу та багатовимірність його реалізації. Запропонована модель дозволяє концептуалізувати сталий розвиток туризму як результат узгодженої взаємодії природоохоронних територій, глобального туристичного простору, локальної

самобутності та інституційних механізмів управління. Встановлено, що важливою передумовою сталого туристичного розвитку природоохоронних територій є баланс між інтеграцією у глобальні туристичні процеси та збереженням локальної ідентичності. Такий баланс забезпечує одночасне підвищення конкурентоспроможності територій та збереження їх природоохоронної функції, що є критично важливим в умовах зростання туристичних потоків і посилення антропогенного навантаження.

Доведено, що ефективність сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях визначається сукупністю безпекового, соціального, екологічного та економічного вимірів, які перебувають у тісному взаємозв'язку та не можуть реалізовуватися ізольовано. Домінантну роль у цій системі відіграє екологічний вимір, який формує межі допустимого туристичного розвитку та визначає його якісні характеристики. Обґрунтовано, що інституціоналізація сталого розвитку туризму є важливим інструментом переходу від декларативних принципів до практичної реалізації стратегій і програм. Залучення місцевого населення, формування партнерств між стейкхолдерами та розвиток професійних спільнот створюють організаційне підґрунтя для підвищення управлінської спроможності природоохоронних територій.

1.3. Світовий та вітчизняний досвід забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій

Світовий та вітчизняний досвід забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях є важливим джерелом практичних рішень для поєднання двох стратегічних завдань – збереження природних екосистем та задоволення суспільного попиту на туризм і рекреацію, пізнання та відновлення. В умовах зростання туристичних потоків, урбанізаційного тиску і посилення кліматичних та безпекових викликів природоохоронні території все частіше

розглядаються як простори підвищеної відповідальності, де будь-яка туристична активність має бути екологічно виваженою, керованою та підпорядкованою пріоритету охорони біорізноманіття [98]. Тому, актуальною є потреба в системному аналізі напрацьованих у світі моделей управління відвідуваністю, зонування, інтерпретації природної спадщини, взаємодії з місцевими громадами та економічних механізмів, що дозволяють отримувати соціально-економічні вигоди без порушення природної рівноваги.

Світова практика демонструє, що ефективне забезпечення сталості туризму на природоохоронних територіях ґрунтується на комплексності інструментів, від нормативного регулювання та планування до фінансових стимулів, екоосвітніх програм і систем моніторингу. Особливе значення має перехід від декларативних принципів до операційних рішень – встановлення лімітів і квот відвідування, упровадження «низьковпливової» інфраструктури, цифрових систем обліку потоків, механізмів екологічного партнерства, а також адаптивного управління, що реагує на зміни стану екосистем. Багате різноманіття природних умов та соціально-економічних контекстів зумовлює множинність моделей (від суворо регламентованих режимів у найцінніших природних ядрах до керованого рекреаційного використання в буферних і рекреаційних зонах, де туризм підтримує місцевий розвиток і фінансує охоронні заходи) [98].

Вітчизняний досвід України формує власну траєкторію становлення сталого туризму на природоохоронних територіях, поєднуючи європейські підходи до управління природною спадщиною, зважаючи на євроінтегративну політику України, з реаліями національної інституційної системи та актуальними викликами територіального розвитку. Для України особливо значущими є питання узгодження туристичної діяльності з режимами ПТ, розвитку мережі екомаршрутів та еколого-освітньої інфраструктури, підвищення управлінської спроможності адміністрацій, залучення громад до створення локальної доданої вартості та формування відповідальної поведінки туристів і рекреантів. Так, порівняльний аналіз світових і вітчизняних практик дозволить окреслити

успішні інструменти та типові помилки, а також визначити напрями адаптації найрезультативніших моделей до умов України для забезпечення довгострокової екологічної та соціально-економічної стійкості туризму на природоохоронних територіях [100].

Оцінка рівня сталого розвитку туризму в окремих країнах світу дає змогу виявити ефективні практики, визначити стратегічні пріоритети та формувати орієнтири для національної політики. Її аналітична цінність полягає в тому, що зіставлення показників екологічної результативності, соціальної інклюзивності та економічної віддачі туристичної діяльності дозволяє встановити, які регуляторні інструменти забезпечують баланс між охороною природних ресурсів та розвитком туризму, а які – провокують перевантаження територій, деградацію екосистем і конфлікти інтересів. Крім того, порівняння міжнародних практик сприяють ідентифікації інституційних моделей (системи зонування, ліміти відвідуваності, екологічне ціноутворення, механізми участі громад, стандарти екосертифікації), що довели ефективність у різних контекстах, та визначенню передумов їх успішного впровадження [101]. Такий підхід, формує основу для адаптації світового досвіду, удосконалення підходів до управління природоохоронними територіями без втрати природної та культурної цінності. У цьому контексті показовими є результати рейтингу сталого туризму 2023 року, що дозволяють здійснити порівняльний аналіз лідерів у сфері сталого туризму та окреслити перспективи для України (таблиця 1.10).

Таблиця 1.10 – Рейтинг країн за сталим розвитком туризму, 2023» на основі даних Euromonitor Sustainable Travel Index 2023

Ранг	Країна	Ранг	Країна
1	Швеція	11	Франція
2	Фінляндія	12	Литва
3	Австрія	13	Данія
4	Естонія	14	Чехія
5	Норвегія	15	Німеччина
6	Словаччина	16	Португалія
7	Словенія	17	Хорватія
8	Ісландія	18	Уругвай
9	Латвія	19	Румунія
10	Швейцарія	20	Польща

Джерело: складено на основі [102].

У 2023 році компанія Euromonitor International оприлюднила оновлений Індекс сталого туризму (Sustainable Travel Index), який відображає рівень інтеграції принципів сталого розвитку в туристичну політику та практику різних країн світу. Оцінювання базувалося на аналізі 56 індикаторів у семи основних напрямках: екологія, соціальні аспекти, економіка, ризики, туристичний попит, транспортна доступність та якість розміщення. Домінантну позицію в рейтингу посідають європейські країни, зокрема Швеція, Фінляндія та Австрія, які очолили список завдяки ефективній державній політиці у сфері охорони довкілля, екологічному транспорту, підтримці місцевих громад і розвиненій туристичній інфраструктурі. Зазначені країни поєднують високі стандарти енергоефективності, мінімізацію вуглецевого сліду та активне просування екотуристичних продуктів [102].

Цікаво, що єдиною неєвропейською країною у першій двадцятці став Уругвай, що свідчить про поступове розширення географії сталих практик у сфері туризму. Натомість Україна до переліку лідерів не увійшла, що вказує на необхідність посилення інтеграції принципів сталого розвитку в національну туристичну політику, зокрема через підтримку природоохоронних територій, розвиток локального екотуризму та гармонізацію із ESG-стандартами.

Таким чином, рейтинг країн за сталим розвитком туризму у 2023 році свідчить про провідну роль європейських держав у впровадженні екологічно збалансованих, соціально орієнтованих і економічно ефективних туристичних практик. Високі позиції Швеції, Фінляндії, Австрії та інших країн демонструють результативність цілісної політики, що поєднує екологічне планування, залучення місцевих громад і сталу інфраструктуру. Для України цей рейтинг має слугувати орієнтиром у формуванні стратегії сталого розвитку туризму, зокрема на природоохоронних територіях, де можливе ефективне поєднання охорони природи з розвитком місцевих громад і туристичних послуг.

У сучасних умовах глобальних трансформацій, спричинених кліматичними змінами, виснаженням природних ресурсів, соціальною нерівністю та геополітичною нестабільністю, концепція сталого розвитку набула

важливого значення як стратегічна парадигма майбутнього. Вона стала основою для формування глобальної політики, орієнтованої на гармонізацію економічного зростання, соціального добробуту та екологічної збалансованості. Важливим інструментом оцінювання прогресу країн у впровадженні принципів сталості є Індекс сталого розвитку (SDG Index), який щорічно публікується Мережею рішень зі сталого розвитку (SDSN) за підтримки ООН. Цей індекс дозволяє порівняти рівень досягнення 17 Цілей сталого розвитку між країнами та виявити лідерів і аутсайдерів у відповідній сфері [103]. Аналіз позиції України у глобальному рейтингу SDG Index 2023 дозволяє оцінити національні досягнення та виклики, а також окреслити потенціал держави щодо подальшого впровадження політики сталого розвитку в умовах воєнного та посткризового відновлення. Рейтинг країн за Індексом сталого розвитку SDG Index 2023 представлено в таблиці 1.11.

Таблиця 1.11 – Рейтинг країн за Індексом сталого розвитку SDG Index 2023
(Sustainable Development Report, SDSN)

Ранг	Країна	Бал	Ранг	Країна	Бал
1	Фінляндія	86,8	11	Велика Британія	81,7
2	Швеція	86,0	12	Хорватія	81,5
3	Данія	85,7	13	Словенія	81,0
4	Німеччина	83,4	14	...	...
5	Австрія	82,3	35	Румунія	77,5
6	Франція	82,0	36	Сербія	77,3
7	Норвегія	82,0	37	Литва	76,8
8	Чехія	81,9	38	Україна	76,5
9	Польща	81,8	39	США	75,9
10	Естонія	81,7	40	Австралія	75,9

Джерело: складено на основі [104].

Індекс сталого розвитку (SDG Index) є комплексним аналітичним інструментом, який узагальнює ступінь досягнення 17 Цілей сталого розвитку, схвалених Генеральною асамблеєю ООН. Оцінювання проводиться на основі понад сотні індикаторів соціального, економічного, екологічного та інституційного характеру.

Очолює рейтинг Фінляндія, яка отримала найвищий бал – 86,8, демонструючи високий рівень системності в реалізації національної політики сталого розвитку. До першої трійки також увійшли Швеція (86,0) та Данія (85,7) – країни з потужною соціальною інфраструктурою, збалансованим підходом до природокористування та активною участю громадськості у прийнятті рішень. Усі десять перших позицій займають переважно країни ЄС, що підтверджує сталість європейської моделі розвитку.

Україна посіла 38-ме місце з балом 76,5, що є свідченням відносно високого рівня інтеграції принципів сталості попри наявні воєнні, соціальні та економічні виклики. Її показник вищий, ніж у таких розвинених країн як США (39 місце, 75,9) та Австралія (40 місце, 75,9). Це демонструє потенціал України в частині нормативної імплементації Цілей сталого розвитку, зокрема в екологічній та соціальній сферах, однак засвідчує потребу в посиленні інституційної спроможності та сталого управління ресурсами [104].

Таким чином, провідні позиції у сфері сталого розвитку посідають країни Європейського Союзу, зокрема Фінляндія, Швеція та Данія, які демонструють високу ефективність у реалізації соціальних, екологічних та економічних цілей сталого розвитку. Включення України до першої сороківки держав світу (38 місце) свідчить про наявність системних зусиль з адаптації принципів сталості до національного контексту, попри наявні виклики, пов'язані з воєнним станом, економічною нестабільністю та обмеженим ресурсним потенціалом. Така позиція відкриває перед Україною можливості для подальшого поглиблення інтеграції в європейський простір сталого розвитку та актуалізує необхідність вдосконалення інституційного механізму досягнення Цілей сталого розвитку, зокрема в сфері туризму, охорони довкілля та місцевого врядування.

Природоохоронні території у світі все більше виконують подвійну функцію, забезпечують збереження біорізноманіття та цінних природних комплексів, а також виступають осередками рекреації та туристичного попиту, що формує додаткові можливості для місцевого розвитку. Проте, зростання відвідуваності посилює антропогенне навантаження, загострює конфлікти

користування та потребує переходу від ситуативних обмежень до обґрунтованих систем управління відвідуванням [105]. Тому, актуальним є аналіз та узагальнення світових моделей сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях (таблиця 1.12).

Таблиця 1.12 – Світові моделі сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях

Моделі	Зміст моделей	Інструменти застосування
Модель «меж допустимих змін»	Управління «допустимими змінами», задають стандарти стану природи.	Індикатори стану, порогові значення, пакет управлінських дій; моніторинг, адаптація.
Модель «досвід відвідувача та охорона ресурсів»	Баланс «якість досвіду відвідувача + охорона ресурсів» через цілі, стандарти та контроль.	Цілі для ресурсів, індикатори, ESG-стандарти, регулювання потоків, моніторинг.
Модель «спектр рекреаційних можливостей»	Планування «спектру» рекреаційних можливостей (від «дикої» природи до інтенсивної рекреації).	Класи рекреаційних зон, узгодження сервісів, просторове планування типів відвідування.
Модель «управління впливами відвідувачів»	Діагностика та управління негативним впливом відвідувачів.	Аналіз впливів та причин, вибір індикаторів, заходи (екостежки, правила, контроль), оцінка ефективності.
Міжвідомча рамка управління відвідуванням	Процесна (циклічна) модель: від проблеми → до бажаних умов → індикаторів → стратегій → моніторингу.	Матриця стратегій (квоти, бронювання, дизайн простору, регуляції, освіта), системний моніторинг.
Модель «оптимізації управління туризмом»	Оптимізація туризму через систему індикаторів та регулярні коригування політик у трьох зонах (ядро-буфер-перехід).	Набір KPI, тригери змін, регулярні звіти, робота зі стейкхолдерами, підтримка сталого розвитку громад у перехідній зоні
Європейська хартія сталого туризму на природоохоронних територіях	Партнерська модель (адміністрація ПЗТ + громади + бізнес формують спільну стратегію та план дій сталого туризму).	Форум стейкхолдерів, діагностика, стратегія та план дій, регулярний перегляд та покращення.
Критерії сталого туризму для дестинацій	«Модель вимог» до сталості (управління, соціо-економіка, культура, довкілля).	Самооцінка та аудит, політики, KPI, звітність, план покращень.
Принципи «Не залишай слідів»	Етична поведінка відвідувача як інструмент зменшення впливів на природу.	Правила поведінки, навчання, комунікації, навігація, кампанії відповідального відвідування.

Джерело: систематизовано на основі [52, 98, 105-108].

Світові підходи до сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях засвідчують, що результат дає не сукупність разових заборон, а керована та продумана система, яка передбачає цілі охорони, планування рекреації, моніторинг, адаптивне коригування. У світовій практиці сформувалися як «парасолькові» рамки, які задають загальну логіку управління туризмом природоохоронних територій, так і спеціалізовані інструментальні моделі, орієнтовані на межі допустимих змін, якість досвіду відвідувача, оптимізацію індикаторів сталості або формування етики поведінки [106]. Наприклад, Американська школа управління рекреацією сформувала методики, які переводять «охорону природи» в вимірювані стандарти. Модель «меж допустимих змін» (США) пропонує керувати як показником кількості відвідувачів, так і «межами допустимих змін» стану середовища та соціальної атмосфери, задаючи пороги за відповідними індикаторами (ерозія, витоптування, шум, конфлікти, скупченість). Така практика є цікава для природоохоронних територій України, її можливо імплементувати через пілотні «критичні точки» природоохоронних територій (найпопулярніші пляжі, озера, оглядові майданчики, екостежки). Такий підхід, передбачає визначення 5-10 індикаторів, встановлення порогових значень, визначення управлінських дій у разі перевищень (тимчасове закриття ділянки, реверс маршруту, настили, обмеження транспорту, посилення патрулювання). Такий підхід є реалістичним навіть за обмежених ресурсів, якщо почати з 1-2 маршрутів, простих польових замірів та онлайн-обліку відвідуваності.

Модель «досвід відвідувача та охорона ресурсів» (США) акцентує увагу на балансі між охороною ресурсів та якістю сервісу, а саме визначаються цілі (який стан природи має бути збережений та який сервіс є бажаним), обираються індикатори та стандарти, після чого застосовуються інструменти керування потоками [107]. Такий підхід є актуальним для національних парків, де надмірне навантаження погіршує стан екосистем та не забезпечує достатній рівень сервісу. Для України така модель є доречною в національних природних парках з масовими відвідуваннями, де «переповненість» прямо знижує туристичну

привабливість таких територій. Імплементация може включати опитування відвідувачів (задоволеність, відчуття скупченості, безпека), встановлення стандартів (наприклад, максимальна щільність у пікову годину), а також управління через тайм-слоти, бронювання, диференційовані тарифи в піки та розвиток альтернативних маршрутів, щоб «розвантажувати» топ-локації.

Модель «спектр рекреаційних можливостей» (США), тобто створення на одній території різних за умовами та рівнем освоєності рекреаційних просторів, від максимально природних та тихих до зон інтенсивної рекреації з сервісами. Практично це забезпечує просторове розмежування несумісних типів відвідування та зменшує конфлікти користування [108]. Так, активні та масові форми рекреації спрямовуються туди, де вони завдають мінімальної шкоди, тоді як чутливі ділянки зберігаються у стані з низьким рівнем втручання. Застосування цієї моделі в українських реаліях, можна реалізувати як практичну схему розміщення інфраструктури, а саме інтенсивні активності передбачити на масових пляжних зонах, фестивальних майданчиках тощо – лише у спеціально виділених ділянках з твердими покриттями, санітарією та паркінгами, у свою чергу «тихі» маршрути – у буферні та малопорушені зони з мінімумом втручання, а найбільш чутливі території залишити у режимі обмеженого доступу або сезонних закриттів. Такий підхід застосовується на деяких природоохоронних територіях України, зменшуючи конфлікти користування та дозволяючи обґрунтовано пояснювати відвідувачам, чому «в одному місці можна, а в іншому – ні».

Модель «управління впливами відвідувачів» (США) орієнтована на конкретні впливи, де ідентифікується проблема (ерозія, сміття, витокування, турбування фауни), визначається причина і підбираються заходи, що «лікують» першопричину. управлінські рішення приймаються на основі аналізу причин впливів і підбору заходів, які усувають або зменшують першопричини (через інженерні рішення, маршрутизацію, правила, контроль, інформаційні інтервенції) [109]. Такий підхід передбачає виявлення проблеми та визначення бажаних умов, а також вибір індикаторів та порогів, формування стратегій,

моніторингу і адаптивної корекції. Також, підхід задає чіткий алгоритм управління відвідуванням та робить моніторинг невід'ємною частиною управлінського циклу. В Україні, таку модель доцільно застосувати як швидкий інструмент для «гарячих точок» (стежки, що розмиваються, хаотичні стоянки, незаконні вогнища, заїзд авто до берегів). Імплементация може бути у вигляді коротких «карт проблемних ділянок» з відповідними рішеннями (облаштування офіційних місць відпочинку, заборона заїзду через фізичні бар'єри, контроль у пікові періоди тощо). Модель не вимагає складних розрахунків на старті, достатньо регулярної фіксації стану та перевірки ефекту від втручань.

Міжвідомча рамка управління відвідуванням (США) дає процесний алгоритм дій, а саме: сформулювати проблему, описати «бажані умови», обрати індикатори та порогові значення, підібрати стратегії, здійснювати моніторинг та коригування. Для України цю модель доцільно використовувати як шаблон документа управління природоохоронними територіями: 1) проблеми відвідування, 2) бажаний стан, 3) індикатори та порогові значення, 4) набір заходів, 5) план моніторингу, 6) порядок реагування. Реалістичний старт – мінімальний пакет даних: лічильники відвідувачів на входах/стежках, журнал інцидентів, фотофіксація стану стежок, регулярні опитування. Далі модель дозволяє «нарощувати» моніторинг без зламу системи.

Модель «оптимізації управління туризмом» (Австралія) передбачає застосування так званої «панелі індикаторів» екологічної, соціальної та економічної сталості, а також регулярне коригування політик [110]. Такий підхід передбачає, що управління туризмом стає «керуванням за даними», де рішення ґрунтуються на вимірюваних трендах, а не на реакції постфактум. Така модель має глобальний характер та координується ЮНЕСКО, а також реалізується через три-зональну структуру біосферних резерватів (ядро-буфер-перехід), що дозволяє поєднати строгий природоохоронний режим, регульовані форми відвідування та простір для сталого розвитку громад у перехідній зоні. В Україні така модель може бути корисною для територій, де природоохоронні території тісно пов'язані з громадами та місцевою економікою. В такому випадку доцільно

погодити з громадами набір КРІ (дохід місцевих жителів, зайнятість в регіоні, навантаження на інфраструктуру, стан води, кількість відходів, можливі конфлікти тощо), публікувати короткі сезонні «дашборди» та привести рішення (обмеження автодоступу, розвиток шатлів, перенесення подій, інвестиції в санітарію) у відповідність до динаміки індикаторів.

Європейська хартія сталого туризму на природоохоронних територіях стимулює партнерське планування через співпрацю адміністрацій природоохоронних територій, громад та бізнесу, які спільно формують стратегії та план дій сталого туризму. В українських умовах ця модель може бути реалізована як «координаційна рада сталого туризму природоохоронних територій» або регулярний форум стейкхолдерів із затвердженням плану дій на 2-3 роки. У даному випадку доцільно укласти угоди про співпрацю з громадами, визначити критерії для туроператорів, правила проведення івентів, спільні інвестиційні пріоритети (санітарія, сміття, маршрути), механізми розподілу переваг (частину доходів від відвідування доцільно спрямувати на місцеві проекти). Такий формат знижує конфлікти і підвищує виконуваність рішень.

Критерії сталого туризму для дестинацій є глобальною «рамкою вимог» до сталості дестинації (управління, соціо-економіка, культура, довкілля). Для України таку модель можна застосувати як чек-лист для самооцінки природоохоронних територій як туристичних дестинацій (що вже є, наприклад, правила, інфраструктура, участь громади, охорона спадщини, управління відходами та чого бракує, а також який план покращень потрібен [111]). Такий підхід корисний для проектних заявок, а також для внутрішнього менеджменту. Критерії дають універсальну структуру політик та індикаторів, а також допомагають формувати «пакети вимог» до партнерів і операторів.

Принципи «Не залишай слідів» фокусується на поведінці відвідувача через мінімізацію впливів через етику перебування на природі. Така модель ефективна як доповнення до адміністративних обмежень і інженерних рішень, оскільки частина негативних впливів виникає через недостатню обізнаність, а не навмисні порушення. В Україні цей підхід легко імплементується через комунікаційні

стандарти природоохоронних територій (єдині інформаційні щити на входах, короткі правила для маршрутів, навчання гідів, інформаційні кампанії в сезон, інтеграцію правил у квиток чи бронювання та роботу з блогерами та туроператорами). Особливий ефект він дає там, де порушення є «ненавмисними» (сходження зі стежок, сміття, «неправильні» вогнища) та де адміністративний контроль обмежений ресурсами.

Ефективна імплементація світових моделей в Україні найчастіше потребує комбінування моделей: міжнародна рамка (IUCN) як «архітектура», процесна модель (IVUMF або LAC) як алгоритм рішень, ROS як просторове розведення рекреації, GSTC як механізм партнерства і стратегічного управління, а Leave No Trace як поведінкове підсилення. Практична дорожня карта для українських природоохоронних територій може починатися з пілотних локацій, простого моніторингу та швидких інженерно-організаційних рішень, після чого – переходити до формалізованих планів відвідування, партнерських угод з громадами та фінансових механізмів, що забезпечують реінвестування доходів від туризму в охорону і відновлення природних комплексів.

Світові ESG-стандарти сталого розвитку природоохоронних територій формують багаторівневу систему норм, принципів і методичних підходів, що визначають якість управління природоохоронних територій та умови сумісності туристичної діяльності з природоохоронною місією [112]. Їхня актуальність зумовлена зростанням туристичного попиту на природні дестинації та посиленням антропогенного навантаження, що потребує переходу від ситуативних обмежень до управління на основі чітких критеріїв, процедур оцінювання впливів, систем моніторингу та механізмів адаптивного менеджменту. У цьому контексті глобальні рамки задають стратегічні цілі та вимоги результативності і справедливості, регіональні стандарти деталізують інструменти управління відвідуванням, партнерськими взаємодіями та екологізацією туристичних сервісів, створюючи методологічну основу для формування конкурентоспроможного та відповідального туризму на природоохоронних територіях (таблиця 1.13).

Таблиця 1.13 – Світові стандарти сталого розвитку
природоохоронних територій

Рівні	Стандарти	Інституції	Фокус вимог	Зміст сталого туризму
Глобальний	Глобальна рамка з біорізноманіття (GBF)	Конвенція про біорізноманіття (CBD)	Ефективне управління ПЗТ; ціль «30×30».	Рамка для планів управління і контролю впливів відвідування.
	Керівні принципи з біорізноманіття і розвитку туризму		Оцінка впливу і ризиків, участь стейкхолдерів, моніторинг.	Процедури «оцінка → правила → моніторинг → корекція».
	Управління туризмом і відвідувачами у ПЗТ (IUCN-WCPA Best Practice №27)	Міжнар. союз охорони природи (IUCN); Всесвітня комісія з ПЗТ (WCPA)	Управління відвідувачами: цілі → бажані умови → інструменти → адаптація.	Шаблон плану управління відвідуванням (зонування, квоти, інтерпретація).
	Зелений список (IUCN)	Міжнар. союз охорони природи (IUCN)	Якість управління (врядування, планування, менеджмент, результати).	Бенчмаркінг готовності ПЗТ до туризму без втрати охоронних цілей.
	Рамсарська концепція	Секретаріат Рамсарської конвенції	Збереження екологічного характеру водно-болотних угідь.	Зонування, сезонність, обмеження турбування фауни для водних локацій.
	World Heritage & Sustainable Tourism	ЮНЕСКО	Захист видатної універсальної цінності; інтегроване планування.	Керування потоками й ризиками на територіях дуже високої цінності.
Регіональний	Європейська хартія сталого туризму в ПЗТ (EUROPARC ECST) (Європа)	Європейська мережа ПТ	Партнерство; стратегія + план дій; моніторинг і поліпшення.	Співуправління туризмом (громади-бізнес-адміністрація ПЗТ).
	Natura 2000 (Birds & Habitats; AA) (ЄС)	ЄС; Європейська комісія	Недопущення погіршення видів; оцінка впливів планів, проєктів.	Правовий «фільтр» для турінфраструктури і заходів у/біля ПЗТ.
	Eco-Management and Audit Scheme (EMAS) (ЄС)		Екоменеджмент і екоаудит; публічна екодекларація.	«Озеленення» сервісів навколо ПЗТ (ресурси, відходи, викиди).
	ASEAN Ecotourism Standard (ACEAH)	Асоціація держав Південно-Східної Азії (ASEAN)	Критерії екотуризму: управління, впливи, інтерпретація, вигоди громадам.	Референт для розробки та гармонізації нацстандартів екотуризму.
	ASEAN Heritage Parks (ACEAH)		Критерії цінності та управління; планування менеджменту.	Підсилює управлінську дисципліну й статусність ПЗТ.

Джерело: систематизовано на основі [11, 37, 109, 111-115].

Світові ESG-стандарти сталого розвитку природоохоронних територій формують багаторівневу систему «правил і орієнтирів», яка задає вимоги до якості управління досліджуваних територій та визначає, за яких умов туристичне споживання може бути сумісним із природоохоронною місією. Такі стандарти виконують дві взаємодоповнювальні функції: по-перше, встановлюють стратегічні цілі та принципи ефективного управління (збереження біорізноманіття, справедливості, прозорості, результативності), по-друге – пропонують практичні механізми управління туристичними потоками, оцінювання впливів та коригування управлінських рішень на основі даних [113]. Сукупно це переводить сталий туризм на природоохоронних територіях із площини декларацій у площину процедур, інструментів і критеріїв, які можна застосовувати, перевіряти та вдосконалювати.

Міжнародний вимір цієї системи окреслює Глобальна рамка з біорізноманіття (GBF), що акцентує увагу на ефективному управлінні природоохоронними територіями та цільовій орієнтації «30×30», тобто розширенні та підвищенні результативності мережі природно-заповідних територій. У прикладному контексті туризму ця рамка задає вимогу не просто «допускати відвідування», а будувати регулювання так, щоб рекреаційне використання не знищувало природоохоронні результати, а впливи відвідування були контрольованими та керованими через планування і регулювання. Відповідно, GBF слугує стратегічним «каркасом», на який мають спиратися плани управління природоохоронних територій та системи контролю антропогенного навантаження.

Методичним інструментом реалізації сталості у взаємодії «біорізноманіття – туризм» виступають керівні принципи щодо біорізноманіття та розвитку туризму, у яких основою є оцінка впливів і ризиків, участь стейкхолдерів та організація моніторингу [114]. Логіка «оцінка → правила → моніторинг → корекція» є суттєвою для природоохоронних територій, оскільки дозволяє запроваджувати режим відвідування на основі прогнозованих наслідків (а не реакцій на вже заподіяну шкоду), а також легітимізувати управлінські рішення

через залучення зацікавлених сторін і прозорі процедури оцінювання. Таким чином, ці настанови закріплюють процедурну основу для регулювання туристичних продуктів, маршрутів і сервісів у чутливих природних середовищах.

Окрему роль у світовій практиці відіграє стандарт IUCN-WCPA (Best Practice №27), який деталізує управління туризмом і відвідувачами у природоохоронних територіях через послідовність «цілі → бажані умови → інструменти → адаптація» [115]. Його прикладна цінність полягає в тому, що він фактично задає структуру плану управління відвідуванням, де основними операційними рішеннями стають зонування, квотування чи регулювання доступу та екопросвітництво, а моніторинг забезпечує можливість адаптивного коригування залежно від стану ресурсів і динаміки потоків. Зазначений стандарт переводить дискусію про сталість у площину керованих параметрів, що можуть вимірюватися та контролюватися.

Проблема «наскільки якісно управляється природоохоронна територія» вирішується через концепцію Зеленого списку IUCN, який акцентує увагу на якості управління, планування, менеджменту та результативності. У контексті сталого туризму це означає, що навіть формально «правильні» інструменти (зонування чи обмеження) не дадуть ефекту без належної управлінської спроможності, тобто процедур прийняття рішень, ресурсного забезпечення, здатності до контролю та оцінювання результатів [116]. Тому, Зелений список може розглядатися як бенчмаркінгова рамка, що дозволяє оцінити готовність природоохоронних територій до туризму без втрати охоронних цілей та ідентифікувати «вузькі місця» управління.

Для водно-болотних екосистем світовим орієнтиром виступає Рамсарська концепція, у центрі якої – збереження екологічного характеру угідь. З практичної точки зору сталий туризм у таких локаціях потребує просторового і часового регулювання (зонування, сезонних обмежень, мінімізації турбування фауни, контролю доступу до чутливих ділянок) [117]. Зазначений стандарт демонструє, що навіть «екотуристичні» активності у водно-болотних угіддях повинні бути

підпорядковані вимогам охорони, а рекреація має здійснюватися за сценаріями, що запобігають порушенню екосистемних функцій.

Для територій із винятковою природною або культурною цінністю, інтегрованих у глобальну систему спадщини, важливим є підхід «World Heritage & Sustainable Tourism», який акцентує увагу на захисті видатної універсальної цінності та інтегрованому плануванні. У фокусі такого підходу перебувають механізми керування потоками та ризиками, адже саме надмірне навантаження та неузгоджені туристичні практики здатні швидко знизити цінність об'єктів «найвищого статусу». Відповідно, управління відвідуванням на таких територіях вимагає більш жорсткої регламентації маршрутів, доступу та інфраструктурних рішень, які відповідають охоронним пріоритетам.

Регіональні стандарти деталізують глобальні підходи з урахуванням специфіки наднаціональних політик та інституцій. Європейська хартія сталого туризму на природоохоронних територіях (EUROPARC ECST) пропонує партнерську модель, де стратегія і план дій формуються у взаємодії адміністрацій природоохоронних установ, громад та бізнесу, а подальше впровадження підкріплюється моніторингом і постійним поліпшенням [118]. У даному випадку ECST є інструментом інституціоналізації сталості, тобто цей стандарт, переводить відповідальність за впливи туризму з «одного суб'єкта» (адміністрації) на мережу партнерів і робить сталість предметом узгодженої політики, а не фрагментарних заходів.

Надзвичайно вагомим для практики ЄС є режим «Natura 2000», який поєднує вимогу недопущення погіршення стану видів із процедурою оцінювання впливів планів і проєктів. Для сталого туризму це означає існування правового «фільтра» для будь-яких ініціатив, від туристичної інфраструктури до масових заходів у межах або поблизу охоронюваних територій [119]. Такий підхід закріплює пріоритет природоохоронної функції та стимулює пошук альтернативних рішень (інша локація, інший формат, сезонність, компенсаційні заходи), якщо ризики для біорізноманіття є значними.

Інструментом екологізації діяльності суб'єктів, що формують туристичний продукт довкола природоохоронних територій, виступає EMAS (Eco-Management and Audit Scheme), орієнтований на екологічний менеджмент, аудит і публічну екодекларацію. Для сталого туризму його значення полягає в можливості знижувати сукупний екологічний слід через стандартизацію процесів у сервісах (проживання, харчування, транспорт, екскурсійна діяльність), контроль ресурсоспоживання, управління відходами та викидами [120]. Така рамка важлива, оскільки значна частина негативних впливів природоохоронних територій формується як «на стежці», та і у сервісній інфраструктурі, яка обслуговує туристів та екскурсантів.

Поза європейським простором показовим є регіон АСЕАН, де сформовано стандартизацію екотуризму через «ASEAN Ecotourism Standard», що включає критерії управління, мінімізації впливів, інтерпретації та забезпечення вигод для місцевих громад. Зазначений стандарт виступає «референтом» для розробки та гармонізації національних підходів, він задає структуровані вимоги до продукту екотуризму та підкреслює, що соціальна складова, тобто вигоди громад, є не додатком, а одним із основних вимірів сталості. Програма ASEAN Heritage Parks фіксує критерії цінності та управління і підсилює управлінську дисципліну через вимоги до планування менеджменту та підтримання статусності територій.

Таким чином, світові ESG-стандарти сталого розвитку природоохоронних територій формують узгоджену логіку, глобальні рамки визначають стратегічні орієнтири та принципи результативного управління, тоді регіональні стандарти пропонують конкретні інструменти (процедури оцінки впливів, планування відвідування, партнерські механізми, екоменеджмент сервісів), які забезпечують практичну реалізацію сталості. Застосування такого підходу, дає можливість будувати цілісну систему забезпечення сталого туризму на природоохоронних територіях – від стратегічного визначення конкретних цілей до операційного регулювання туристичних потоків та системного моніторингу результатів.

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях передбачає створення цілісної управлінської моделі, здатної узгоджувати туристичний

попит із режимами охорони та реальними межами екологічної місткості територій [121]. Концептуалізація сталого розвитку туризму як керованого процесу з чітко визначеними цілями, принципами, інструментами та процедурами корекції рішень представлено на рис. 1.8.

Рис. 1.8. Концептуально-організаційний базис сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: розроблено автором.

Запропонований концептуально-організаційний базис сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях обґрунтовується як керований адаптивний контур, у межах якого туристична діяльність підпорядковується екологічним межам території та вимогам її охоронного режиму. Логіка концепції вибудовується від вихідної туристичної потреби до перевірки результату її задоволення, що дозволяє оцінити, наскільки реалізовані туристичні практики є прийнятними для природних комплексів. У випадку досягнення цільового результату концепція передбачає стабілізацію управлінських рішень, тоді як у разі виникнення нових викликів або незадоволення потреби формується «нова потреба» та ініціюється корекція управління через оновлення стратегічних підходів. Такий підхід забезпечує не разовість, а безперервність і адаптивність управління туризмом у межах ПЗТ, що є критично важливим для збереження біорізноманіття за умов змін інтенсивності відвідувань і зовнішніх факторів.

Стратегічний зміст концепції концентрується навколо мети інтегрувати ресурсозберігаючу та ресурсоспоживальну форми розвитку туризму на основі глокалізаційного підходу, що передбачає узгодження глобальних принципів сталості з локальною специфікою природоохоронних територій і потребами територіальних спільнот. У межах такого трактування ресурсозберігаюча форма визначає екологічні межі та пріоритети охорони природи (мінімізація впливів, обмеження доступу, пріоритет екопросвіти), тоді як ресурсоспоживальна забезпечує життєздатність туристичної системи через кероване рекреаційне використання та розвиток сервісів, але із закріпленням стандартів ресурсо- та енергоефективності. Відповідно, концепція фіксує баланс екологічної, соціальної та економічної складових сталості, орієнтуючись на довгострокове збереження природної цінності та одночасне формування соціально-економічних вигід без порушення екологічної рівноваги та культурної цілісності територій.

Реалізація концепції ґрунтується на системі принципів, які задають рамку прийняття управлінських рішень і визначають їх допустимість. До таких принципів належать пріоритет природоохоронної місії, глокалізаційна

відповідність, двоформатність регулювання, відповідність рекреаційній місткості, ресурсо- та енергоефективність, залучення зацікавлених сторін і забезпечення безпеки. Їх застосування переводить туризм на ПЗТ у площину доказового управління: туристична активність допускається лише в межах зонування, режимів охорони та екологічних лімітів, а соціально-економічний ефект розглядається як похідний від збереження природного капіталу [122]. На цьому підґрунті концепція передбачає охоронні обмеження та організаційні умови для легітимного отримання вигід місцевими громадами, що підсилює суспільну підтримку природоохоронної політики.

Операційний рівень концепції конкретизовано через комплекс заходів, спрямованих на узгодження туристичного попиту з екологічною місткістю територій. Передбачається діагностика туристичного потенціалу ПЗТ, аналіз інфраструктурної забезпеченості, оцінка рекреаційної місткості та встановлення лімітів відвідування, маршрутизація потоків, розвиток інфраструктури низького впливу, впровадження екологічних стандартів для сервісів і суб'єктів туристичної діяльності, залучення громад і партнерств, а також постійний моніторинг і коригування управлінських рішень. У такий спосіб концепція синхронізує інструменти «попиту» (регулювання відвідуваності, правила поведінки, безпека) та «пропозиції» (інфраструктура, організація маршрутів і сервісів), забезпечуючи керованість рекреаційного використання без перевищення екологічно допустимих меж.

Важливим елементом концепції є структурований інструментарій, який забезпечує її практичну реалізацію та керованість. Виокремлення аналітичного, методичного, виробничого та ресурсоефективного інструментарію дозволяє формалізувати процес управління: від обґрунтування рішень (аналіз і оцінки) – до уніфікації процедур і стандартів (методичний блок), впровадження конкретних заходів на території (виробничий блок) та наскрізної вимоги мінімізації екологічного сліду (ресурсоефективний блок). Завдяки цьому концепція набуває прикладного характеру та може бути використана як

методична основа для планування, регулювання та оцінювання сталості туризму на природоохоронних територіях у довгостроковій перспективі.

Запропонований підхід до формування концепції сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях забезпечує перехід від фрагментарних управлінських рішень до цілісної, адаптивної моделі, зорієнтованої на довгострокове збереження природної цінності та біорізноманіття. Інтеграція ресурсозберігаючої та ресурсоспоживальної форм на засадах глокалізаційного підходу дозволяє диференціювати туристичну діяльність відповідно до чутливості екосистем і режимів охорони (у найбільш вразливих зонах домінує логіка мінімізації впливів і суворого регулювання доступу, тоді як у рекреаційно придатних зонах можливе кероване використання ресурсів за умов ресурсоефективності, стандартів «низького впливу» та екологічної відповідальності).

Практична цінність концепції полягає в тому, що вона поєднує стратегічну мету, принципи, інструментарій і комплекс заходів у єдиний управлінський контур із механізмом зворотного зв'язку, що створює підґрунтя для науково обґрунтованого зонування, встановлення лімітів відвідуваності на основі рекреаційної місткості, розвитку інфраструктури, що каналізує потоки та зменшує антропогенне навантаження, а також для системного моніторингу стану екосистем і корекції рішень. У підсумку реалізація концепції сприяє підвищенню результативності управління природоохоронними територіями, посиленню еколого-освітньої місії туризму та формуванню сталих соціально-економічних вигід для місцевих громад без втрати природного капіталу й культурної цілісності територій.

Висновки до першого розділу

Розроблено концептуальне бачення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях як системного процесу узгодження природоохоронних, соціальних та економічних інтересів у межах екологічно чутливих дестинацій. Обґрунтовано, що природоохоронні території слід розглядати як об'єкти збереження біорізноманіття та як складні соціо-еколого-економічні системи, у яких туризм за умови належного управління здатний виконувати функції підтримки охорони природи, екологічної освіти населення, підвищення резильєнтності територій і соціально-економічного розвитку місцевих громад. Такий підхід дозволив сформулювати цілісне розуміння ролі туризму як інструменту сталого розвитку, а не лише як чинника деградації природоохоронних територій.

Обґрунтовано еволюцію концепції сталого розвитку в глобальному та національному вимірах та доведено її поступову трансформацію від екологічно орієнтованої ідеї до комплексної глобальної стратегії з чітко визначеними цілями, індикаторами та секторальними моделями реалізації. Встановлено, що розвиток туризму на природоохоронних територіях відбувався паралельно зі зміною наукових та управлінських парадигм, від ресурсно-рекреаційної та обмежувально-охоронної моделей до сучасної парадигми керованого, сталого та резильєнтного розвитку. З'ясовано, що в Україні ці процеси мають свою специфіку, зумовлену інституційними обмеженнями, фінансовими викликами та впливом воєнних чинників, що потребує адаптації міжнародних підходів до національних умов функціонування природоохоронних територій.

Удосконалено науково-методичний підхід до трактування поняття «сталий туризм» шляхом систематизації існуючих глобально-орієнтованих і локально-орієнтованих підходів та обґрунтування доцільності їх інтеграції. Запропоновано глобально-орієнтований підхід як концептуальну основу розвитку туризму на природоохоронних територіях, що передбачає поєднання глобальних цілей сталого розвитку з локальними природними, культурними та соціально-

економічними особливостями дестинацій. Такий підхід дозволяє адаптувати універсальні принципи сталості до конкретних територіальних умов, забезпечуючи баланс між збереженням природної спадщини, туристичним використанням і розвитком місцевих громад.

Сформовано систематизовану класифікацію видів туристичної діяльності та форм сталого туризму на природоохоронних територіях за цілями, рекреаційною спрямованістю та способом переміщення, що дозволило структурувати туристичне використання природоохоронних територій з урахуванням режимів охорони та допустимого антропогенного навантаження. Доведено, що екологічний, науковий, рекреаційний, освітньо-просвітницький, культурно-історичний, м'який та волонтерський туризм формують взаємодоповнювальну систему сталого туристичного розвитку, здатну задовольняти рекреаційні потреби суспільства без порушення екологічної рівноваги та культурної цілісності природоохоронних територій.

Визначено ієрархічну структуру природоохоронних територій України та їх функціональну роль у формуванні екологічної безпеки, збереженні біорізноманіття і розвитку екологічно відповідального туризму. Обґрунтовано, що різні категорії природно-заповідного фонду мають неоднаковий туристичний потенціал і потребують диференційованих підходів до планування, зонування та регулювання відвідуваності. Такий підхід створює підґрунтя для застосування адаптивних моделей управління, орієнтованих на поєднання охоронних режимів із розвитком туристичної інфраструктури низького впливу.

Доведено, що ефективне забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях можливе лише за умови впровадження системного управлінського підходу, який включає встановлення меж допустимих змін, моніторинг екологічних і соціально-економічних впливів, регулювання туристичних потоків та інтеграцію еколого-освітніх інструментів. Узагальнені теоретичні положення та методичні напрацювання розділу 1 сформували науково-методичну основу для подальшої діагностики стану, оцінки туристичного потенціалу та обґрунтування стратегічних орієнтирів сталого

розвитку туризму на природоохоронних територіях України, що визначає логічну наступність і прикладну спрямованість подальших розділів дослідження

Запропонована глокалізаційно орієнтований двоформатний концептуально-організаційний базис сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, забезпечує цілісне поєднання охоронної місії ПТ із керованим рекреаційним використанням через інтеграцію ресурсозберігаючої та ресурсоспоживальної форм, функціональне зонування, оцінку рекреаційної місткості й лімітування відвідуваності, розвиток інфраструктури низького впливу та ресурсоефективних стандартів. Її практична результативність посилюється наявністю адаптивного управлінського контуру, що базується на моніторингу стану екосистем і туристичних потоків та забезпечує своєчасну корекцію управлінських рішень, мінімізуючи ризики деградації природних комплексів. Концепція створює науково обґрунтовану методичну основу для довгострокового збереження біорізноманіття та природної цінності територій при одночасному формуванні соціально-економічних вигід для місцевих громад без втрати екологічної рівноваги та культурної цілісності ПТ.

Локально-орієнтований підхід доповнив зазначену концепцію просторовим і соціальним виміром, акцентувавши увагу на ролі місцевих громад, екологічній ємності територій і специфіці туристичних дестинацій. У межах цього підходу сталий туризм розглядається як механізм регіонального розвитку, здатний мінімізувати негативні впливи туристичної діяльності та забезпечити довгострокову життєздатність приймаючих територій.

Глокально-орієнтований підхід синтезує конкурентні переваги двох попередніх, поєднуючи глобальні цілі сталого розвитку з локальними умовами функціонування туристичних систем. Такий підхід, створює найбільш релевантну концептуальну основу для розвитку туризму на природоохоронних територіях, оскільки дозволяє адаптувати міжнародні стандарти сталості до управління національними природними парками та об'єктами природно-заповідного фонду, забезпечуючи баланс між охороною природної спадщини та соціально-економічним розвитком територій у довгостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

2.1. Методичні засади дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях у сучасних умовах виступає одним із основних інструментів поєднання природоохоронних пріоритетів із соціально-економічними потребами територій. Зростання попиту на подорожі орієнтовані на сталий туризм, екологічну освіту та рекреацію, підвищує значущість природоохоронних територій, як ресурсу формування туристичного продукту, проте одночасно посилює ризики деградації екосистем, фрагментації біотопів, засмічення, порушення режимів охорони та конфліктів природокористування. Тому, на нашу думку, туризм на природоохоронних територіях, має розглядатися не як самоціль зростання відвідуваності таких територій, а як керований процес, у якому туристичні потоки та інфраструктура узгоджуються з екологічною допустимістю та наявними потребами збереження біорізноманіття, локальної ідентичності та інтеграції досліджуваних територій.

Особливість сталого туризму полягає в тому, що його результативність не може бути адекватно оцінена лише економічними показниками (доходи, зайнятість, кількість відвідувачів). Для коректної діагностики сталого розвитку необхідно одночасно враховувати екологічний вимір (стан природних комплексів і рівень антропогенного навантаження), соціальний вимір (вплив на якість життя місцевих громад, справедливість розподілу вигод і витрат, суспільну підтримку режиму охорони) та управлінський вимір (наявність правил, процедур, моніторингу, механізмів контролю та партнерств) [123]. У цьому контексті, природоохоронні території є складними соціо-еколого-економічними системами, де будь-яке управлінське рішення має множинні наслідки, а короткострокова вигода може трансформуватися у довгострокові втрати природного капіталу та конкурентоспроможності дестинації.

Тому, доцільно обґрунтувати методичні підходи до дослідження розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях, що забезпечить системне бачення, порівнюваність результатів та доказову основу управлінських рішень. Відсутність узгоджених методик, домінування фрагментарних оцінок сталого розвитку туризму, призводить до недостовірних висновків, наприклад, можливе переоцінювання ефективності туризму за рахунок зростання потоків без урахування екологічної ціни або недооцінювання його потенціалу як інструмента розвитку громад та підтримки охорони довкілля. Тому, систематизація та обґрунтування методичних підходів є передумовою переходу від ситуативних рішень до адаптивного управління, орієнтованого на підтримання екологічної рівноваги, підвищення якості туристичних продуктів і послуг та формування довгострокових вигод для природоохоронних територій.

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях набуває особливої актуальності в умовах зростання суспільного запиту на подорожі орієнтовані на сталий туризм та одночасного посилення екологічних ризиків, пов'язаних із рекреаційним навантаженням на вразливі екосистеми [124]. На відміну від традиційних туристичних дестинацій, природоохоронні території мають пріоритет охорони біорізноманіття та режимні обмеження, що вимагає оцінювати туризм за економічними результатами та за рівнем екологічної допустимості, соціальної прийнятності та ефективності управління потоками і сервісами. У цьому контексті формування обґрунтованих методичних підходів до дослідження сталого розвитку туризму, є необхідною передумовою для коректної діагностики стану дестинацій, порівняння територій, виявлення диспропорцій та обґрунтування стратегічних рішень, спрямованих на узгодження туристичного використання з цілями збереження довкілля та розвитку місцевих громад.

Вважаємо за доцільне, розглянути наявні методичні підходи до оцінювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій, що представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Характеристика методичних підходів до оцінювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій

Автори	Зміст методичних підхів
О. Музиченко-Козловська	П'ятиетапна модель оцінювання та регулювання туризму, що включає визначення потенціалу, оцінку рекреаційної місткості, аналіз попиту, формування заходів сталого розвитку та коригування стратегічних програм.
Ю. Миронов	Інтегрований індикаторний підхід із розрахунком узагальнюючих показників, що дозволяє оцінювати вплив туризму на розвиток територій та підтримувати прийняття управлінських рішень.
І. Бондаренко, О. Кравчук	Інтегрований підхід до оцінювання сталого туризму, що базується на поєднанні індикаторних систем із інституційними та екологічними механізмами управління.
Л. Оболенцева, Н. Богдан, К. Свідло	Підхід до оцінювання сталого туризму як складової стратегічного управління, що передбачає використання індикаторів для формування зворотного зв'язку.
В. Демко, Г. Тараненко, Л. Шлеїна	Використання європейських індикаторних систем (ETIS, OECD) для багатовимірного оцінювання сталого розвитку туризму.
І. Кочума, В. Красномоєць	Концепція smart-туризму як інструменту оцінювання з використанням цифрових технологій.
Ю. Боруцька	Екологічно орієнтований підхід до оцінювання сталого туризму, що акцентує на показниках стану довкілля.
Н. Павліха, І. Цимбалюк, А. Савчук	Комплексний підхід до оцінювання сталого туризму на основі поєднання ресурсного, екологічного та соціально-економічного аналізу, із застосуванням індикаторної системи для вимірювання рівня сталості.

Джерело: складено на основі [99, 115, 125-131].

У наукових працях Музиченко-Козловської О. запропоновано поетапний підхід до узгодження процесів економічного оцінювання та регулювання розвитку туризму на засадах сталості. В зазначеній праці обґрунтовано логіку послідовного аналізу туристичної системи, яка передбачає ідентифікацію та оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу території, визначення допустимого рівня навантаження через оцінку рекреаційної місткості, маркетингові дослідження попиту на туристичні послуги. Наступним етапом визначено формування комплексу заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку туризму, а також впровадження механізмів регулювання через коригування державних і місцевих програм розвитку галузі [125]. Такий підхід дозволяє забезпечити взаємоузгодженість управлінських процесів та підвищити ефективність стратегічного планування туристичної діяльності.

У дисертаційному дослідженні Миронов Ю. запропонував комплексний підхід до оцінювання сталого розвитку туризму, який ґрунтується на інтеграції економічних, соціальних та екологічних складових у межах єдиної аналітичної системи. Автор обґрунтовує доцільність використання індикативного та композитного підходів, що передбачають формування системи показників та розрахунків узагальнюючих індексів для оцінки мультиплікативного впливу туризму на розвиток територій [126]. Значну увагу приділено доцільності поєднання інституційних, правових та управлінських механізмів із системою моніторингу, що дозволяє забезпечити узгодженість стратегій розвитку туризму з екологічними пріоритетами та інтересами місцевих громад.

Питання оцінювання сталого розвитку туризму простежується у роботах Бондаренко І. та Кравчук О., де обґрунтовано доцільність розроблення комплексної системи індикаторів сталого туризму як інструменту стратегічного управління. Автори доводять, що ефективне оцінювання досліджуваних процесів, можливе лише за умови інтеграції політичних, інституційних та екологічних механізмів розвитку, що забезпечує узгодженість управлінських рішень і довгострокову сталість туристичних територій [127].

У дослідженні Оболенцевої Л.В., Богдан Н.М., Свідло К.В. зазначається, що оцінювання сталого розвитку туризму повинно бути інтегроване у систему стратегічного управління дестинаціями. Автори доводять, що індикаторні системи мають виконувати аналітичну та регуляторну функцію, забезпечуючи зворотний зв'язок між результатами оцінювання та процесом прийняття управлінських рішень [128].

У роботі Демко В., Тараненко Г., Шлеїна Л. акцентовано увагу на використанні європейських індикаторних систем, зокрема ETIS та OECD, для оцінювання сталого розвитку туристичних територій. Авторка обґрунтовує доцільність застосування багатовимірних моделей, які враховують природні, соціально-економічні та інфраструктурні характеристики регіонів, що дозволяє підвищити точність оцінювання та обґрунтованість управлінських рішень [129].

Значний внесок у розвиток сучасних підходів здійснено також у дослідженні Кочума І., Красномовець В., де розглядається концепція smart-туризму як інструменту оцінювання сталого розвитку територій. Автори доводять, що використання цифрових технологій дозволяє інтегрувати різні джерела даних у єдину систему моніторингу, що значно підвищує ефективність оцінювання та управління туристичними дестинаціями [130].

Окремий напрям сучасних досліджень представлено у праці Боруцька Ю., де акцент зроблено на екологічній складовій оцінювання сталого туризму. Автор зазначає, що основними індикаторами повинні виступати показники стану екосистем, рівня забруднення та ефективності використання природних ресурсів, оскільки саме екологічна стійкість є базисом довгострокового розвитку туристичних територій [131].

У науковій праці Павліхи Н., Цимбалюк І. та Савчук А. обґрунтовано підхід до оцінювання сталого розвитку туризму, який базується на комплексному поєднанні ресурсного, екологічного та соціально-економічного аналізу територій. Автори розглядають оцінювання як багатовимірний процес, що передбачає визначення туристично-рекреаційного потенціалу, аналіз ефективності використання природних ресурсів, оцінку екологічного навантаження та соціально-економічних результатів туристичної діяльності. Особливу увагу приділено застосуванню індикаторного підходу, який дозволяє кількісно вимірювати рівень сталості розвитку та забезпечувати обґрунтованість управлінських рішень у сфері туризму. Такий підхід орієнтований на досягнення балансу між економічною вигодою, збереженням довкілля та задоволенням потреб місцевих громад, що відповідає сучасним вимогам сталого розвитку туристичних територій [99]. Таким чином, сучасні наукові підходи демонструють еволюцію оцінювання сталого туризму від простого набору індикаторів до комплексних інтегрованих систем, що поєднують стратегічне управління, цифрові технології та екологічну орієнтацію.

У контексті формування методичного підґрунтя оцінювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, важливого значення набуває

систематизація індикаторів відповідно до сучасних міжнародних підходів. Аналіз наукової літератури та інформаційних джерел з досліджуваної проблеми, засвідчив доцільність застосування методології «UN Tourism», яка передбачає використання ієрархічної структури показників, що забезпечує узгодження стратегічних орієнтирів сталого розвитку з інструментами їх кількісного вимірювання. Такий підхід дозволяє інтегрувати різнорівневі показники, від узагальнених базових індикаторів до деталізованих елементарних метрик, у єдину аналітичну систему, що підвищує обґрунтованість оцінювання та забезпечує можливість комплексного аналізу туристичних дестинацій. У цьому контексті пропонуємо сформовану ієрархічну модель системи індикаторів сталого туризму на природоохоронних територіях, яка відображає логіку їх формування та взаємозв'язок між окремими рівнями, а також враховує глокалізаційний підхід дослідження, що представлено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Ієрархічна модель системи індикаторів сталого туризму на природоохоронних територіях (за методологією UN Tourism) з урахуванням глокалізаційного підходу.

Джерело: розроблено автором на основі [132].

Ієрархічна модель системи індикаторів сталого туризму на природоохоронних територіях, сформована відповідно до методології «UN Tourism», відображає логіку поетапного переходу від узагальненого концептуального бачення сталості до її кількісного вимірювання [132]. Така модель ґрунтується на принципі багаторівневості, що забезпечує узгодження стратегічних орієнтирів розвитку туристичної дестинації з конкретними інструментами оцінювання та моніторингу. Її застосування дозволяє системно охопити основні аспекти сталого туризму (соціальні, економічні, екологічні, а також управлінські) і забезпечити їх інтегровану оцінку.

Відповідно до логіки запропонованої моделі, базові індикатори, виконують функцію концептуального ядра системи та відображають найбільш важливі напрями впливу туризму, зокрема задоволеність місцевого населення та туристів (відвідувачів природоохоронних територій), економічні вигоди, сезонність туристичних потоків, а також ефективність управління ресурсами і навантаження на довкілля [133]. Зазначені індикатори задають вектор оцінювання, визначають пріоритети розвитку сталого туризму досліджуваних територій та формують основу для подальшої деталізації. Їх універсальність дозволяє застосовувати модель у різних типах дестинацій, в тому числі природоохоронні території.

Додаткові метрики, деталізують базові індикатори відповідно до специфіки досліджуваних територій та забезпечують адаптацію системи оцінювання до локальних умов, враховуючи особливості природного середовища, структури економіки, рівня розвитку інфраструктури та соціальних характеристик місцевого населення. Додаткові метрики виконують функцію «зв'язуючої ланки» між узагальненими індикаторами та конкретними вимірюваними показниками, дозволяючи розширити аналітичні можливості моделі без втрати її цілісності.

Конкретні індикатори, є безпосередніми кількісними або якісними показниками, що підлягають вимірюванню. На цьому рівні, доцільно визначити операційні напрями сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях,

оскільки кожен індикатор має чітко визначену одиницю виміру, джерело даних і метод розрахунку. До таких показників, доцільно віднести абсолютні значення, відносні величини, коефіцієнти, індекси та інші статистичні параметри, що дозволяють проводити порівняльний аналіз у часі та просторі. Наявність значної кількості елементарних індикаторів забезпечує високу точність та глибину оцінювання сталого розвитку природоохоронних територій.

Важливою характеристикою запропонованої моделі, є її ієрархічна та інтеграційна природа, яка передбачає рух «від загального до конкретного», а також відображає глокалізаційний підхід враховуючи локальну природу природоохоронних територій та глобалізаційні процеси в туризмі. Таким чином, базові індикатори формують стратегічний рівень, додаткові метрики – тактичний, а конкретні індикатори – операційний. Така структура дозволяє поєднати концептуальний аналіз із практичними інструментами вимірювання, що є особливо важливим для управління туристичними дестинаціями в межах природоохоронних територій, в умовах сталого розвитку туризму. Крім того, модель має адаптивний характер, що дає змогу варіювати склад додаткових метрик та елементарних індикаторів залежно від цілей дослідження, доступності даних та специфіки території. Застосування такого підходу, забезпечує універсальність та можливість інтеграції з іншими підходами оцінювання, зокрема міжнародними стандартами сталого туризму. Запропонована ієрархічна модель індикаторів сталого туризму, є ефективним інструментом систематизації та кількісного вимірювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Її застосування дозволяє здійснювати комплексну оцінку стану туризму на досліджуваних територіях та формувати обґрунтовані управлінські рішення, спрямовані на досягнення балансу між економічними вигодами, соціальними інтересами та збереженням природного середовища.

Основні методичні підходи до дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях представлено на рис. 2.2.

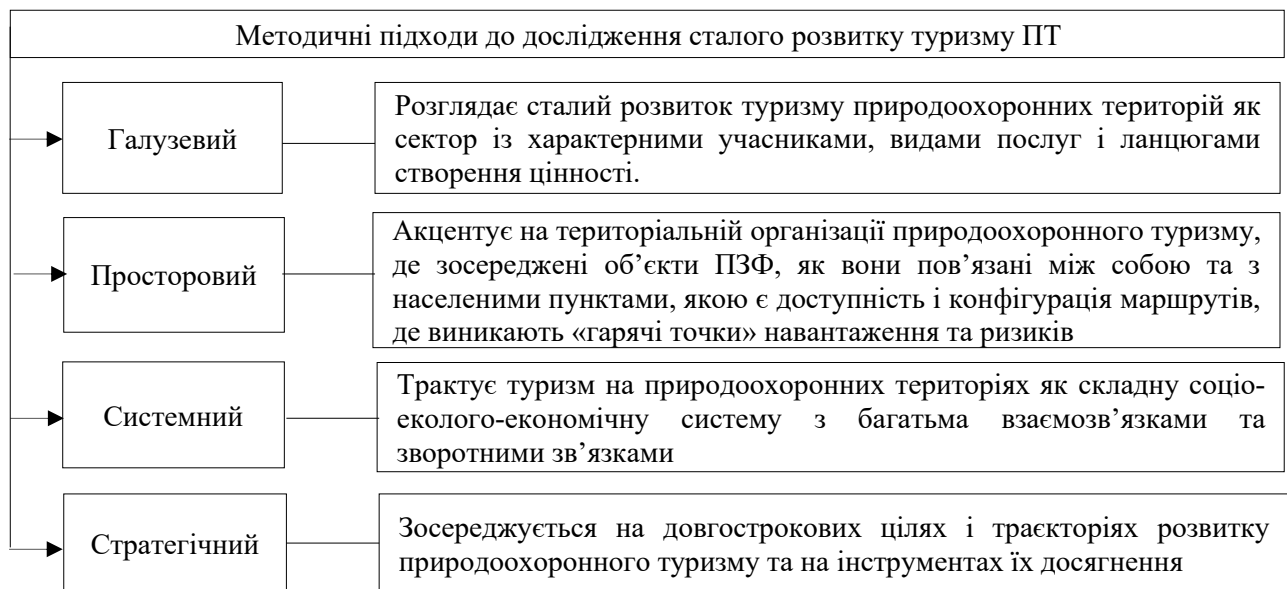

Рис. 2.2. Основні методичні підходи до дослідження сталого розвитку туризму ПТ.

Джерело: систематизовано на основі [132-136].

Галузевий методичний підхід у дослідженні сталого розвитку туризму природоохоронних територій передбачає розгляд туризму як окремої сфери економічної діяльності зі специфічною структурою ринку, ланцюгами створення цінності та набором туристичних послуг. У фокусі такого підходу перебувають параметри попиту й пропозиції (динаміка та сезонність відвідувань, сегментація відвідувачів, структура туристичних продуктів, рівень сервісу), економічні результати (доходи суб'єктів господарювання, зайнятість, локальні мультиплікативні ефекти), а також якість і безпечність туристичних послуг у контексті екологічних обмежень ПТ. З позицій сталості галузевий аналіз має виходити за межі показників «зростання» та включати вимірювання того, яка частка туристичних витрат залишається в громадах, наскільки туризм стимулює розвиток малого підприємництва і чи не формує він негативних зовнішніх ефектів (перевантаження інфраструктури, зростання витрат на відходи, конфлікти природокористування). Отже, галузевий підхід забезпечує економіко-організаційну основу оцінювання, але потребує доповнення інструментами, які фіксують екологічну допустимість туристичної активності.

Просторовий методичний підхід акцентує на територіальній організації сталого туризму ПТ і пояснює, як розміщення природоохоронних об'єктів, їхня конфігурація, транспортна доступність та інфраструктурні «вузли» формують туристичні потоки й екологічні ризики. Оскільки вплив туризму є нерівномірним, саме просторовий аналіз дозволяє ідентифікувати «гарячі точки» рекреаційного навантаження, ділянки з підвищеною чутливістю екосистем і території, придатні для керованого розвитку інфраструктури з мінімальним впливом [134]. Методично цей підхід спирається на картографування та ГІС-інструменти, зонування, аналіз щільності потоків і доступності маршрутів, моделювання просторових сценаріїв відвідування. Його практичний результат полягає у формуванні доказової бази для управлінських рішень: перерозподілу потоків, розвитку альтернативних маршрутів, обмеження доступу до вразливих оселищ, розміщення центрів відвідувачів, паркувань і сервісів у зонах, де це не суперечить природоохоронним режимам.

Системний методичний підхід розглядає сталий розвиток туризму ПТ як складну соціо-еколого-економічну систему, у якій діють численні взаємозв'язки та зворотні ефекти [135]. На відміну від вузького аналізу окремих показників, системний підхід орієнтований на інтеграцію екологічних, соціальних, економічних і управлінських параметрів, а також на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними. У контексті ПТ це особливо важливо, оскільки зростання відвідуваності може підвищувати доходи громад і бізнесу та збільшувати тиск на екосистеми, погіршувати якість туристичного досвіду і провокувати конфлікти користування, що в перспективі знижує конкурентоспроможність дестинації. Методично системний підхід реалізується через побудову індикаторних систем (екологічні, соціальні, економічні та інституційні блоки), застосування багатокритеріальної оцінки, моделей «тиск–стан–реагування», аналіз стейкхолдерів і розроблення інтегральних індексів сталості. Системність забезпечує коректну діагностику сталого розвитку, оскільки дозволяє оцінювати результати та механізми їх формування.

Стратегічний методичний підхід фокусується на довгострокових цілях і траєкторіях розвитку туризму ПТ, тобто переводить оцінювання зі «знімка стану» в площину управління змінами та адаптивного планування [136]. Його логіка полягає у формуванні бачення розвитку природоохоронної дестинації, визначенні пріоритетів з урахуванням екологічних обмежень і потреб громад, а також у побудові портфеля заходів і проєктів (екостежки, інтерпретаційні програми, регулювання відвідування, цифрові сервіси навігації, управління відходами, підготовка персоналу, механізми реінвестування доходів у охорону природи). У межах стратегічного підходу використовуються SWOT, PEST-аналізи, сценарне моделювання потоків і ризиків, дорожні карти, система KPI та моніторинг виконання, що дає змогу порівнювати альтернативи та обирати найменш ризикові та найбільш ефективні управлінські рішення. Для природоохоронних територій стратегічний підхід є принциповим, оскільки збереження екосистем вимагає планування на горизонті років і десятиліть, а не реагування лише на поточні туристичні піки.

Галузевий, просторовий, системний і стратегічний підходи не є взаємовиключними: їхня інтеграція формує комплексну методичну рамку дослідження сталого розвитку туризму природоохоронних територій. Галузевий підхід забезпечує розуміння економіки та організації туристичної діяльності, просторовий – виявляє територіальні диспропорції та ризики навантаження, системний – інтегрує різновимірні показники й пояснює причинно-наслідкові зв'язки, а стратегічний – перетворює діагностику на інструмент довгострокового управління та адаптації [137]. Така комбінована методика створює підґрунтя для доказового планування розвитку природоохоронного туризму, зменшення екологічних ризиків і забезпечення стабільних вигод для місцевих громад у межах принципів сталості.

Методологічну основу дослідження становить комплексний міждисциплінарний підхід, який поєднує положення теорії сталого розвитку, екологічної економіки, територіального менеджменту та туристичних досліджень. Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях

розглядається як багатовимірний процес, що формується під впливом екологічних, економічних, соціальних та безпекових чинників. Такий підхід дозволяє відійти від вузького трактування туризму як виключно економічної діяльності та оцінювати його як інструмент збалансованого використання природних ресурсів у межах охоронних режимів.

У процесі дослідження застосовано системний метод, який дав змогу розглядати природоохоронні території як складні соціо-еколого-економічні системи, у межах яких туристична діяльність взаємодіє з природними екосистемами, управлінськими структурами та місцевими спільнотами. Це дозволило виявити причинно-наслідкові зв'язки між туристичними потоками, станом довкілля, фінансуванням охорони природи та соціальними ефектами, а також обґрунтувати доцільність інтегральної оцінки сталості.

Емпіричну базу дослідження сформовано на основі офіційних статистичних даних, аналітичних звітів органів державної влади, матеріалів стратегічної екологічної оцінки, інформації адміністрацій національних природних парків, а також узагальнених авторських розрахунків. Основну увагу зосереджено на показниках динаміки площі природно-заповідного фонду, структурі функціонального зонування національних природних парків, обсягах бюджетного фінансування природоохоронних територій, а також на даних щодо ураження та окупації об'єктів ПЗФ внаслідок воєнних дій.

Для оцінювання просторових передумов сталого туризму застосовано метод статистичного аналізу динамічних рядів, що дозволив простежити зміни площі ПЗФ України у 2015-2025 рр. та визначити загальні тенденції розвитку природоохоронної мережі. З метою аналізу туристично-рекреаційного потенціалу національних природних парків використано порівняльний аналіз, у межах якого зіставлялися частки зон регульованої та стаціонарної рекреації у структурі площ окремих НПП. Це дало змогу оцінити різні управлінські моделі рекреаційного використання територій та їх відповідність принципам сталості.

Економічний аспект сталого розвитку туризму досліджувався з використанням фінансово-економічного аналізу, що передбачав оцінку динаміки

бюджетних видатків на збереження природно-заповідного фонду, природоохоронні заходи, наукову діяльність і підготовку кадрів. Додатково застосовано структурний аналіз, який дозволив виявити диспропорції у фінансуванні та оцінити рівень фінансової спроможності природоохоронних територій забезпечувати сталий туристичний розвиток.

Соціальні аспекти сталості туризму досліджувалися на основі якісного аналітичного методу, зокрема узагальнення переваг, ризиків і перспектив туристично-рекреаційної діяльності для місцевих громад. Для цього використовувалися матеріали щодо впливу туризму на зайнятість, культурну спадщину та рівень екологічної свідомості, а також причинно-наслідковий аналіз впливу туристичних потоків на природоохоронні території [138]. Такий підхід дозволив виявити амбівалентний характер соціального ефекту туризму, який поєднує економічні вигоди з потенційними соціокультурними ризиками.

Безпековий аналіз, у сучасних умовах є критично важливим для оцінки сталості туризму. У межах цього етапу використано метод ризик-аналізу, що передбачав оцінювання впливу воєнних дій, мінування територій, ураження та окупації об'єктів ПЗФ на можливості туристично-рекреаційного використання природоохоронних територій. Безпековий вимір розглядається як обмежувальний фактор, який суттєво коригує класичні підходи до сталого туризму та вимагає адаптивних управлінських рішень [139].

У процесі дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях особливого значення набуває формування цілісного методологічного інструментарію, який забезпечує системність, комплексність та обґрунтованість аналізу. З огляду на багатовимірність та мультиплікативність туристичної діяльності, що охоплює екологічні, соціальні, економічні та управлінські аспекти, виникає необхідність інтеграції різних методологічних підходів та методів дослідження [140]. На нашу думку, в дослідженні сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, доцільно поєднати теоретичні засади з емпіричними даними та прикладними аналітичними інструментами, що забезпечує всебічне вивчення досліджуваних процесів. Методологічний

інструментарій дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях систематизовано на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Методологічний інструментарій дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: систематизовано на основі [136-145].

Методологічний інструментарій дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях є цілісною системою взаємопов'язаних підходів і методів, що забезпечують комплексне вивчення багатовимірних процесів взаємодії туризму, природного середовища та соціально-економічних систем. Пропонуємо структурно визначити чотири основних блоки, а саме: методологічні підходи, загальнонаукові, емпіричні та прикладні методи, що у сукупності формують логічно узгоджену дослідницьку модель. Такий підхід дозволяє інтегрувати теоретичні засади з практичними інструментами аналізу, забезпечуючи обґрунтованість та прикладну цінність результатів дослідження.

Галузевий підхід дозволяє розглядати туризм як специфічну та мультиплікативну сферу економічної діяльності з власними закономірностями розвитку. Просторовий підхід базується на територіальних особливостях функціонування туристичних дестинацій. Системний підхід забезпечує розгляд туризму як складної соціо-еколого-економічної системи, що функціонує у

взаємодії з природним середовищем, а стратегічний – орієнтує дослідження на довгострокові цілі сталого розвитку. Глокалізаційний підхід дозволяє поєднати глобальні тенденції розвитку туризму з локальними особливостями територій, а комплексний підхід забезпечує інтеграцію аспектів дослідження у систему.

Загальнонаукові методи формують базову методологічну основу дослідження. Методи аналізу та синтезу дозволяють структурувати складне явище сталого туризму та сформулювати цілісне уявлення про нього. Індукція і дедукція забезпечують поєднання емпіричних спостережень із теоретичними узагальненнями, порівняльний аналіз дає змогу виявити відмінності та спільні риси розвитку різних територій [141]. Застосування кореляційного аналізу дозволяє встановити взаємозв'язки між показниками сталого розвитку, моделювання і прогнозування – оцінити можливі сценарії розвитку дестинацій.

Емпіричні методи забезпечують отримання фактичних даних про стан природоохоронних територій та можливості розвитку сталого туризму в їх межах. Соціологічні методи, зокрема опитування, інтерв'ю та анкетування, дозволяють оцінити рівень задоволеності туристів та місцевого населення, а також соціальні ефекти розвитку туризму. Експертне оцінювання сприяє аналізу складних явищ, які важко піддаються кількісному вимірюванню. Важливу роль відіграє моніторинг, що дозволяє відстежувати динаміку показників сталого розвитку, а також аудит ресурсного забезпечення, спрямований на оцінку ефективності використання природних та інфраструктурних ресурсів [142].

Прикладні методи забезпечують поглиблений аналіз та практичну реалізацію результатів дослідження. Так, SWOT-аналіз дозволяє визначити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях, тоді як PEST-аналіз спрямований на дослідження впливу зовнішніх факторів. Статистичний аналіз забезпечує обробку кількісних даних та виявлення тенденцій, а економіко-математичне моделювання дозволяє формалізувати процеси розвитку та оцінити їх ефективність. Бенчмаркінг, сприяє порівнянню досліджуваних територій із кращими практиками, що дозволяє визначити напрями підвищення конкурентоспроможності

досліджуваних процесів. Таким чином, запропонований методологічний інструментарій забезпечує комплексний та багаторівневий підхід до дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

З метою забезпечення комплексності дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є структурування його змісту за основними типами аналітичних підходів. Такий підхід дозволяє систематизувати процес дослідження, чітко окреслити логіку його проведення та забезпечити послідовний перехід від збору первинної інформації до формування узагальнених висновків. Враховуючи багатовимірний характер сталого розвитку, що охоплює екологічні, економічні, соціальні та безпекові аспекти, виникає необхідність інтеграції відповідних напрямів оцінювання в єдину аналітичну систему [143]. Вважаємо за доцільне, визначити основні типи дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, їх змістове наповнення та очікувані результати, що дозволяє сформувати цілісну методичну основу аналізу та забезпечити обґрунтованість отриманих результатів. Узагальнення зазначених підходів представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Зміст дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Типи дослідження	Зміст дослідження	Результати
Інформаційно-емпіричний	Збір, систематизація та перевірка статистичних, аналітичних, звітних даних щодо ПЗФ і туризму	Сформована інформаційна база дослідження
Екологічна оцінка	Аналіз динаміки площі ПЗФ, функціонального зонування НПП, екологічних ризиків, рекреаційних навантажень	Оцінка екологічної сталості туризму
Економічна оцінка	Фінансово-економічний аналіз бюджетних видатків, туристичного збору та потенціалу самофінансування	Оцінка економічної сталості туризму
Соціальна оцінка	Аналіз впливу туризму на зайнятість, громади, культуру та екологічну свідомість	Оцінка соціальної сталості туризму
Безпекова оцінка	Оцінка воєнних ризиків, мінування, ураження і окупації об'єктів ПЗФ, доступності територій	Оцінка безпекової сталості туризму
Інтегральна оцінка	Узагальнення результатів за екологічним, економічним, соціальним і безпековим вимірами	Інтегральна оцінка сталого розвитку туризму

Джерело: систематизовано на основі [136-145].

Зміст дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях формується як комплексна багаторівнева система, що поєднує різні

типи аналітичних підходів і дозволяє забезпечити всебічне вивчення досліджуваного явища. Дослідження доцільно побудувати за логікою поетапного переходу від збору інформації до інтеграції результатів, що відповідає сучасним вимогам до міждисциплінарного аналізу сталого розвитку.

Інформаційно-емпіричний блок, передбачає збір, систематизацію та верифікацію статистичних та аналітичних даних щодо природно-заповідного фонду та туристичної діяльності, що дозволяє сформувати базу для подальших досліджень, забезпечуючи достовірність і репрезентативність отриманих результатів. У сучасних умовах обмеженості офіційної статистики, особливо щодо інтегрованих показників сталого розвитку, особливого значення набуває використання альтернативних джерел інформації, включаючи експертні оцінки та результати польових досліджень [144].

Екологічна оцінка передбачає аналіз динаміки площ природоохоронних територій, функціонального зонування національних природних парків, а також визначення рівня екологічних ризиків та рекреаційного навантаження. Економічна складова охоплює фінансово-економічний аналіз функціонування туристичної сфери, включаючи бюджетні витрати, туристичні надходження та потенціал самофінансування. Соціальна оцінка дозволяє визначити вплив туризму на місцеві громади, рівень зайнятості, збереження культурної спадщини та формування екологічної свідомості населення. Важливим елементом досліджень є включення безпекової складової, яка набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану. Оцінювання безпекових факторів охоплює аналіз ризиків, пов'язаних із бойовими діями, мінуванням територій, окупацією об'єктів природно-заповідного фонду та обмеженням доступу до них.

Інтегральна оцінка, передбачає узагальнення результатів за всіма складовими та формування комплексної характеристики рівня сталого розвитку туризму. Такий підхід забезпечує системність дослідження, дозволяє виявити основні дисбаланси між окремими компонентами та визначити пріоритетні напрями вдосконалення управління. Запропонована структура дослідження відображає парадигму аналізу сталого розвитку, що базується на інтеграції

різних вимірів та орієнтації на практичне застосування отриманих результатів у процесах стратегування та управління природоохоронними територіями.

В умовах сучасних трансформацій розвитку туристичної сфери, особливої актуальності набуває необхідність формування системного підходу до забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Такі території виконують природоохоронну, рекреаційну, соціальну та економічну функції, що зумовлює потребу у збалансуванні інтересів збереження природних екосистем і розвитку туристичної діяльності [145]. У цьому контексті важливим завданням є розроблення інструментарію, який дозволяє комплексно дослідити стан і тенденції розвитку туризму, оцінити потенціал територій, визначити фактори впливу та сформувані ефективні механізми управління.

З огляду на багатовимірність досліджуваного явища, процес забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях потребує чіткої структуризації та поетапного підходу, що передбачає інтеграцію різних типів аналізу (інформаційно-емпіричного, екологічного, економічного, соціального та безпекового) у єдину логічно узгоджену систему. Важливим є виявлення окремих характеристик функціонування природоохоронних територій і встановлення взаємозв'язків між ними, що дозволяє оцінити рівень їх сталості та визначити напрями подальшого розвитку.

З метою систематизації зазначених аспектів та забезпечення цілісності дослідження доцільним є використання алгоритмічного підходу, який дозволяє відобразити послідовність і взаємозв'язок основних етапів дослідження та практичної реалізації сталого розвитку туризму. Такий підхід забезпечує перехід від теоретико-методологічного обґрунтування до прикладних рішень, що включають оцінювання потенціалу регіонів, їх типологізацію, моделювання можливих сценаріїв розвитку та формування механізмів стимулювання. Важливою складовою алгоритму є також впровадження системи моніторингу та оцінювання результативності, що дозволяє здійснювати своєчасне коригування прийнятих рішень. Запропонований алгоритм дослідження та реалізації процесу сталого розвитку туризму на досліджуваних територіях представлено на рис. 2.4.

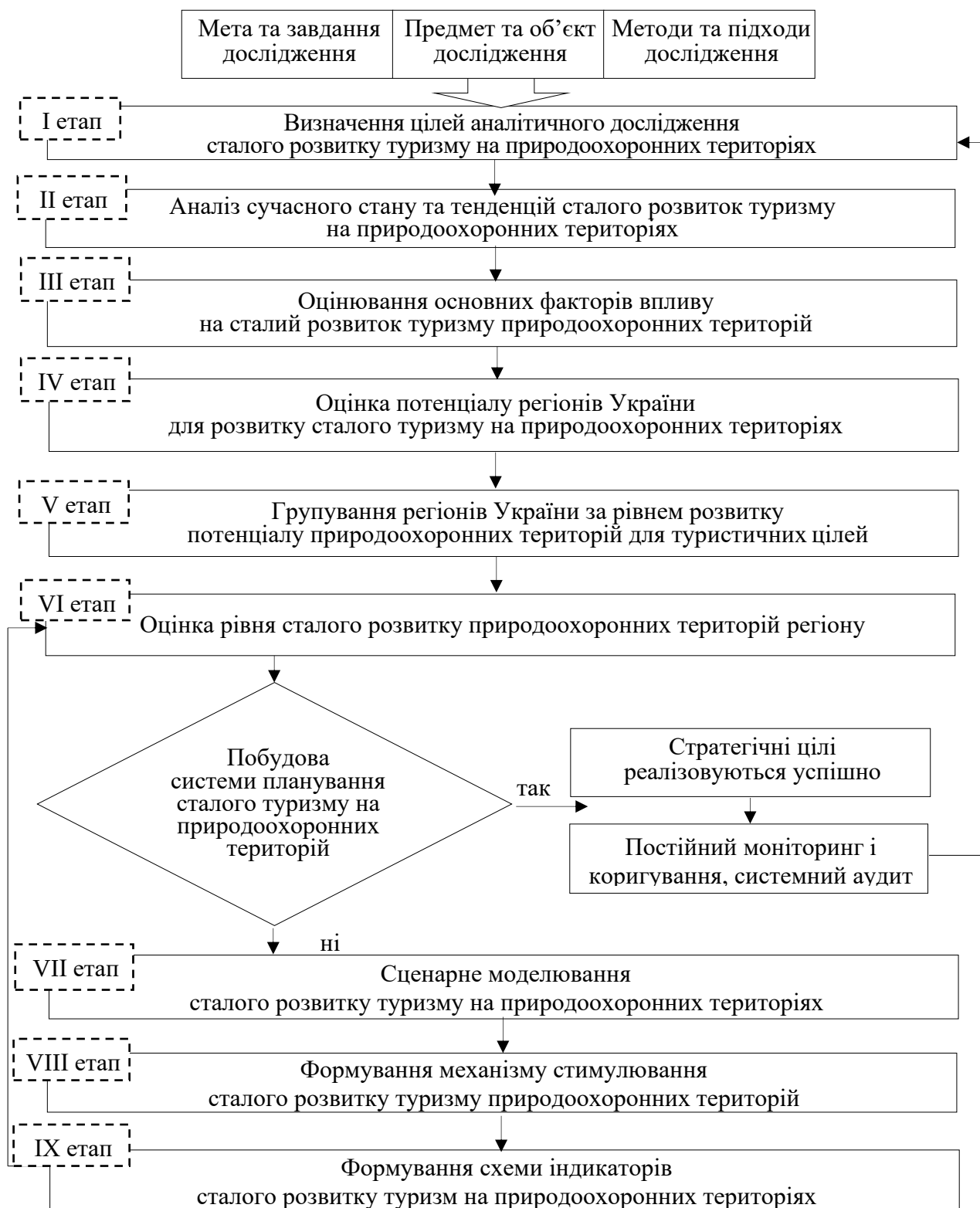

Рис. 2.4. Алгоритм дослідження та реалізації процесу сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: розроблено автором.

Розроблений алгоритм дослідження та реалізації процесу сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях відображає системний підхід до вивчення та управління цим складним багатовимірним явищем. Його структура ґрунтується на поетапній логіці дослідження, що передбачає послідовний перехід від постановки цілей і визначення методологічних засад до формування практичних механізмів реалізації та моніторингу результатів. Важливою особливістю алгоритму є інтеграція трьох базових елементів на початковому етапі (мети та завдань дослідження, предмету та об'єкту дослідження, а також методів та підходів), що забезпечує наукову обґрунтованість усіх наступних етапів.

Перший етап алгоритму передбачає визначення цілей аналітичного дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, що формує стратегічне бачення досліджуваного процесу. На другому етапі здійснюється аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку, що дозволяє виявити важливі закономірності функціонування туристичної діяльності в межах природоохоронних територій. Третій етап спрямований на оцінювання основних факторів впливу, серед яких визначальними є екологічні, економічні, соціальні та безпекові аспекти, що формують умови сталого розвитку.

Наступні етапи алгоритму мають прикладний характер і спрямовані на формування аналітичної основи для прийняття управлінських рішень. Зокрема, четвертий етап передбачає оцінку потенціалу регіонів України щодо розвитку сталого туризму, що дозволяє виявити територіальні диспропорції та визначити пріоритетні напрями розвитку. П'ятий етап полягає у групуванні регіонів за рівнем розвитку потенціалу природоохоронних територій, що створює підґрунтя для диференційованого підходу до стратегування. Шостий етап включає оцінку рівня сталого розвитку природоохоронних територій окремого туристичного регіону, що забезпечує поглиблений аналіз локальних особливостей та проблем.

Центральним елементом алгоритму є побудова системи планування сталого туризму, яка виступає інтегруючою ланкою між аналітичними та практичними етапами дослідження. Реалізація стратегічних цілей передбачає

постійний моніторинг, коригування управлінських рішень та проведення системного аудиту, що дозволяє забезпечити адаптивність і гнучкість управління в умовах динамічних змін зовнішнього середовища.

Завершальні етапи алгоритму орієнтовані на формування інструментів реалізації сталого розвитку туризму. Сьомий етап передбачає сценарне моделювання, що дозволяє прогнозувати можливі варіанти розвитку та оцінювати їх наслідки. Восьмий етап спрямований на формування механізму стимулювання сталого розвитку, який включає економічні, інституційні та управлінські інструменти впливу. Дев'ятий етап передбачає розроблення системи індикаторів, що забезпечує можливість оцінювання результативності реалізації стратегій та контролю за досягненням цілей сталого розвитку. Запропонований алгоритм забезпечує комплексний та логічно структурований підхід до дослідження та реалізації сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Його використання дозволяє поєднати аналітичні, прогностичні та управлінські компоненти в єдину систему, що сприяє підвищенню ефективності стратегічного планування та забезпеченню збалансованого розвитку туристичної діяльності з урахуванням сучасних викликів.

Таким чином, обґрунтовано теоретико-методичні засади дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, що базуються на інтеграції екологічного, економічного, соціального та безпекового підходів. Запропонований інструментарій, який включає багатокритеріальне оцінювання, інтегральні показники, алгоритм дослідження та моделювання, забезпечує системність і комплексність аналізу, дозволяє врахувати сучасні виклики, зокрема воєнні ризики, та підвищує обґрунтованість отриманих результатів. Сформована методична база створює підґрунтя для подальшого аналітичного дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку туризму на природоохоронних територіях України, оскільки забезпечує необхідні інструменти для оцінювання, порівняння та виявлення важливих закономірностей і проблем розвитку.

2.2. Аналіз сучасного стану та тенденцій сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України

Сучасний стан туризму на природоохоронних територіях України формується на перетині трьох чинників: законодавчих режимів охорони, суспільного попиту на відпочинок у природі та воєнних обмежень безпеки. Природоохоронні території за своєю суттю не є «звичайними туристичними локаціями», адже будь-яка туристична чи рекреаційна активність тут допускається лише в межах визначених режимів, зонування та правил користування. Тому, сталий розвиток туризму на досліджуваних територіях означає не нарощування відвідуваності будь-якою ціною, а кероване відвідування, яке не погіршує стан екосистем, підтримує охоронні функції та створює суспільну цінність через екопросвітництво, відповідальне споживання та раціональне використання природних ресурсів.

Останніми роками в Україні помітно активізувався внутрішній попит на «природні» формати відпочинку – короткі подорожі вихідного дня, маршрути для піших прогулянок, спостереження за природою, екскурсії екостежками, культурно-природні комбінації (природа + локальна спадщина). Така тенденція посилюється психологічною потребою в безпечному відновленні та «перезавантаженні», а також змінами структури подорожей у час війни, коли значна частина міжнародного туризму обмежена, а дальні поїздки стають менш прогнозованими [146]. Для природоохоронних територій це, з одного боку, відкриває можливості – зростає увага до національних парків, з'являється простір для розвитку інтерпретації природи та локальних сервісів, з іншого боку, посилює ризики надмірного туристичного та рекреаційного навантаження на найбільш популярні ділянки, особливо там, де інфраструктура, персонал і система управління потоками ще не встигають за попитом.

Паралельно проявляється тенденція до інституційного «упорядкування» туристичної та рекреаційної діяльності в межах природоохоронних територій. Управління туризмом усе менше сприймається як стихійний процес та дедалі

більше – як частина менеджменту природоохоронних територій, що проявляється планування маршрутів, визначення дозволених зон відвідування, регулювання поведінки відвідувачів, розбудова базової інфраструктури мінімального впливу (навігація, настили, місця короткочасного відпочинку, інформаційні стенди) та контроль дотримання правил. Зважаючи на зазначене, розвиток сталого туризму на природоохоронних територіях, стає інструментом охорони, а не її «антагоністом». Так, правильно організовані потоки, сформована інклюзивна туристична інфраструктура, зрозуміла комунікація та прозорі правила зменшують витоптування, засмічення та руйнування біотопів, а також підвищують відповідальність відвідувачів природоохоронних територій.

Важливою рисою сучасного сталого туризму є цифровізація сервісів та управління відвідуваністю. Для частини національних парків стають характерними електронні квитки, онлайн-оплата послуг, цифрові канали інформування про маршрути, сезонні обмеження та правила поведінки. Такий підхід, підвищує зручність для відвідувачів та формує управлінську основу сталості через цифрові продажі та реєстрації, що дозволяє точніше бачити реальні потоки, планувати навантаження, аргументовано вводити ліміти, а також підсилюють фінансову прозорість і здатність парків реінвестувати кошти в охорону та інфраструктуру. Одночасно зростає потреба в «гібридному» підході, щоб цифрові рішення не виключали людей із нижчою цифровою доступністю та враховували реалії нестабільного зв'язку в окремих регіонах.

Війна стала визначальним фактором, який змінив логіку розвитку туризму на природоохоронних територіях. Частина таких територій опинилася у зоні бойових дій або поряд з нею, що призвело до обмеження доступу, ризиків мінування, неможливості повноцінного патрулювання та зростання пожежної небезпеки [147]. На деяких територіях воєнні впливи безпосередньо знижують рекреаційну ємність через деградацію ландшафтів, зростання вразливості екосистем, руйнування екостежок та об'єктів інфраструктури. У таких умовах сталий розвиток туризму не може будуватися за «мирними» сценаріями, він зміщується в бік стійкості та відновлення, де пріоритетом стають безпекові

протоколи, тимчасове закриття окремих зон, чесна комунікація ризиків та постійний перегляд маршрутів із урахуванням актуальної ситуації. На практиці це призводить до географічного перерозподілу потоків, безпечніші західні та центральні території можуть отримувати більший тиск, тоді як частина східних та південних локацій залишається недоступною або потребує тривалого відновлення. Внаслідок цього, актуалізується стратегія диверсифікації туристичного продукту всередині самих природоохоронних територій, через розвиток альтернативних маршрутів та «другорядних» локацій, сезонне розвантаження популярних місць, створення коротких тематичних стежок, що рівномірніше розподіляють відвідувачів. Зростає роль партнерств, зокрема з громадами, бізнесом, освітніми закладами та донорськими програмами, які підтримують інфраструктурні та цифрові рішення. Для сталості важливо, щоб такі партнерства не заміняли державну управлінську функцію, а підсилювали її, працюючи в межах чітких правил та екологічних обмежень [148].

Серед основних тенденцій сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України доцільно виділити перехід від «масового відвідування» до «керованого досвіду». Такий підхід передбачає, що успіх вимірюється як числом відвідувачів, так і співвідношенням між відвідуваністю та збереженням природи, зокрема через показники зменшення негативних впливів, покращення екологічної культури, збільшення кількості ресурсів охорони, більш чіткішими та зрозумілішими правилами та маршрутами. З огляду на зазначене, важливим є моніторинг стану екостежок та біотопів, оцінювання рекреаційних навантажень, введення лімітів або «часових слотів» у пікові періоди, а також розвиток інтерпретації природи – екскурсій, інформаційних матеріалів, освітніх подій, що формують відповідальну поведінку.

Важливою складовою сталості є соціально-економічний вимір. Для громад, які проживають поряд з природоохоронними територіями, туризм може стати джерелом доходів та зайнятості (садиби, харчування, місцеві гіді, логістика, трансфер, ремесла), проте лише за умови, що він не конфліктує з охоронним режимом та приносить відчутні вигоди місцевим жителям. Тому,

сучасним трендом є підтримка локальних ланцюгів вартості та етичних послуг (невеликі, екологічно обґрунтовані сервіси, що працюють з правилами парку, допомагають організовувати потоки та підсилюють охорону через фінансовий внесок і спільні проєкти [149].

Зважаючи на зазначене, вважаємо за доцільне провести аналіз стану та перспектив використання в туризмі природоохоронних територій. Так, природно-заповідний фонд України є інституційно-просторовою основою збереження біорізноманіття та підтримання екосистемних послуг, також він виступає одним із найперспективніших ресурсів для розвитку сталого туризму та екологічної рекреації. В умовах воєнних викликів, трансформації структури внутрішнього попиту та посилення вимог до природоохоронного менеджменту особливої актуальності набуває аналіз того, як змінювалася площа природно-заповідного фонду впродовж десятиліття та які управлінські наслідки має ця динаміка для формування туристичного продукту на природоохоронних територіях. Зміна площі природно-заповідного фонду України за 2015-2025 роки представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Динаміка розвитку природно-заповідного фонду України

Роки	Фактична площа, тис. га	Фактична площа, млн га	Зміна до поперед. року, га	Зміна, %
2015	3 803,13	3,803	-	-
2016	3 985,60	3,986	+182 470	+4,80 %
2017	3 985,02	3,985	-580	-0,01 %
2018	3 991,64	3,992	+6 620	+0,17 %
2019	4 082,20	4,082	+90 560	+2,27 %
2020	4 105,50	4,106	+23 300	+0,57 %
2021	4 117,60	4,118	+12 100	+0,29 %
2022	4 173,02	4,173	+55 420	+1,35 %
2023	4 183,71	4,184	+10 690	+0,26 %
2024	4 181,00	4,181	-2 710	-0,06 %
2025	4 189,00	4,189	+8 000	+0,19 %

Джерело: складено на основі [150-154].

Динаміка площі природно-заповідного фонду України у 2015-2025 роках засвідчує позитивний тренд розширення заповідних територій із періодами уповільнення та короткочасної стабілізації. За досліджуваній період фактична площа ПЗФ зросла з 3 803,13 тис. га у 2015 р. до 4 189,00 тис. га у 2025 р., тобто

на 385,87 тис. га (приблизно +10,15%). Така динаміка свідчить про поступове посилення природоохоронного компонента у просторовому розвитку держави та розширення ресурсної бази для екологічної мережі, що є важливою передумовою для збереження біорізноманіття та формування умов сталого природокористування.

За аналізований період, найбільш інтенсивне збільшення площі припало на 2016 рік, порівняно з 2015 р. приріст становив +182,47 тис. га (понад +4,8%), що може відображати хвилю активнішого створення та розширення об'єктів ПЗФ та уточнення обліку. Натомість 2017-2018 роки характеризувалися стагнаційним режимом, у 2017 р. зафіксовано незначне зменшення (близько -0,58 тис. га), а у 2018 р. – мінімальне зростання (+6,62 тис. га), що пов'язано з адміністративними та інституційними обмеженнями (складність погоджень, земельні питання, різні підходи до інвентаризації), які стримують темпи формування нових заповідних територій навіть за наявності суспільного запиту. У 2019 р. площа зросла на +90,56 тис. га, а у 2020 р. – ще на +23,30 тис. га. У 2021 р. приріст був помірним (+12,10 тис. га), однак у 2022-2023 роках знову проявився більш виразний приріст, у 2022 р. – +55,42 тис. га, у 2023 р. – +10,69 тис. га. Така динаміка вказує зміну масштабів та системність розвитку природоохоронних територій під впливом безпекових та ресурсних факторів.

Період 2024-2025 років виглядає як фаза відносної стабілізації, у 2024 р. зафіксовано невелике зниження (-2,71 тис. га), а у 2025 р. – відновлення зростання (+8,00 тис. га). Такі мінімальні коливання можуть пояснюватися насамперед уточненнями обліку та методичними відмінностями джерел, а не реальним «скороченням» природоохоронних площ у просторі. Важливо зазначити та врахувати порівнянність даних, так показники за 2015-2023 роки сформовані в межах офіційної статистичної звітності наявних індикаторів, тоді як для 2024-2025 рр. переважно застосовувались узагальнені оцінки «фактичної площі» за станом на початок року, що може становити незначну похибку.

З позиції сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях наведена динаміка має подвійне значення. З одного боку, розширення ПЗФ

створює ширшу просторову основу для розвитку екологічного туризму, екоосвіти та природоорієнтованих рекреаційних практик, а також підвищує потенціал територій як «екосистемних послуг» (оздоровлення, кліматорегуляція, збереження ландшафтно-біотичної різноманітності). З іншого боку, саме зростання площі не гарантує сталості. Процес збільшення площі, повинно супроводжуватися якісним управлінням відвідуванням (зонуванням, лімітуванням навантаження, інфраструктурою мінімального впливу, моніторингом стану екосистем) та фінансово-інституційною спроможністю адміністрацій територій. Тому, доцільно поєднувати динаміку площі з відповідними режимами охорони, доступністю територій, управлінськими практиками, екологічними ризиками та безпековими обмеженнями, які визначають реальну спроможність ПЗТ бути базою для сталого туризму.

Для забезпечення комплексного аналізу потенціалу сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є дослідження просторово-кількісних характеристик об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Структура, масштаби та територіальна диференціація таких об'єктів визначають можливості формування туристичних дестинацій, рівень їх привабливості для відвідувачів, а також умови для поєднання природоохоронної та рекреаційної функцій. У цьому контексті важливим є узагальнення даних щодо кількості та площі природоохоронних територій у розрізі туристичних регіонів України, що дозволяє виявити просторові диспропорції, окреслити регіони з найбільшим туристично-рекреаційним потенціалом, а також визначити території, які потребують активізації природоохоронної діяльності. Такий підхід сприяє формуванню науково обґрунтованих управлінських рішень у сфері сталого туризму. Узагальнена характеристика кількості та площі природоохоронних територій загальнодержавного значення в Україні за областями представлена в табл. 2.4.

Таблиця 2.4 – Кількість та площа ПТ загальнодержавного значення
в Україні за областями (станом на 2024 р.)

Область	Заповідники		Національні природні парки		Заказники		Пам'ятки природи		Разом	
	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, тис. га
Україна	24*	679910,9	56*	2125500,0	316	458614,2	264	27433,5	660	3291,5
Вінницька	—	—	1	20203,4	21	13563,7	21	723,7	43	34,5
Волинська	1	7,0	3	121767,8	15	7731,8	9	274,4	28	129,8
Дніпропетровська	1	3766,2	—	—	25	32573,8	6	301,0	32	36,6
Донецька	1	3033,2	2	61906,7	8	4800,8	11	439,0	22	70,2
Житомирська	2	50976,8	—	—	10	6757,0	8	206,2	20	57,9
Закарпатська	1	66417,4	3	99680,5	19	9218,0	11	316,4	34	175,6
Запорізька	1	100,0	2	94882,9	9	52113,1	8	443,0	20	147,5
Івано-Франківська	1	5344,2	5	120339,7	9	5415,8	12	149,5	27	131,2
Київська	1	226964,7	2	17206,7	16	63276,9	7	1124,9	26	308,6
Кіровоградська	—	—	—	—	21	5728,0	5	181,8	26	5,9
Луганська	1	5403,0	1	7269,0	5	1416,5	5	301,2	12	14,4
Львівська	1	2084,5	5	79587,5	10	3323,0	13	867,8	29	85,9
Миколаївська	2	5751,7	2	41497,5	1	1782,0	3	57,5	8	49,1
Одеська	1	51547,9	3	59977,0	10	15564,2	5	81,7	19	127,2
Полтавська	—	—	2	22792,6	20	41226,9	8	626,4	30	64,6
Рівненська	1	42289,0	3	24265,3	13	17620,0	12	500,3	29	84,7
Сумська	1	882,9	2	395757,2	10	17780,3	6	394,8	19	414,8
Тернопільська	1	882,9	2	18681,5	19	11977,6	19	465,2	41	40,6
Харківська	—	—	3	22690,0	3	1038,0	6	256,6	12	24,0
Херсонська	2	133313,4	5	166692,7	6	34607,0	1	167,3	14	334,8
Хмельницька	—	—	2	270078,7	25	9660,8	15	354,8	42	280,1
Черкаська	1	8657,2	2	18060,7	5	14324,7	14	2038,4	22	43,1
Чернівецька	—	—	3	27932,6	10	1624,7	12	219,9	25	29,8
Чернігівська	—	—	3	41988,5	11	10421,7	9	550,7	23	53,0
м. Київ	—	—	1	10988,1	1	1110,2	15	14608,2	17	26,7
АР Крим	6	63855,1	1	10900,0	14	73957,7	23	1782,8	44	150,5

Примітка: * – враховано розміщення окремих ПТ на суміжних областях.

Джерело: сформовано на основі [155].

Аналіз кількісних та просторових параметрів природоохоронних територій загальнодержавного значення в Україні свідчить про суттєву територіальну диференціацію природно-заповідного фонду, що безпосередньо впливає на потенціал розвитку сталого туризму. Загалом в Україні налічується 660 об'єктів загальнодержавного значення загальною площею понад 3,29 млн га, серед яких провідну роль відіграють національні природні парки (56 об'єктів) та природні заповідники (24 об'єкти), що формують базову інфраструктуру для організації

екологічно орієнтованих туристичних потоків. Значна частка площі природоохоронних територій припадає на національні природні парки (понад 2,1 млн га), що свідчить про їх важливе значення у поєднанні природоохоронної функції з рекреаційною діяльністю.

Регіональний аналіз демонструє, що найбільша концентрація природоохоронних територій за площею спостерігається у північних, західних та південних областях України. Лідерами за загальною площею є Київська, Херсонська, Сумська та Хмельницька області, де сформовано потужні природоохоронні комплекси, здатні забезпечити розвиток різних форм сталого туризму, від екологічного до науково-пізнавального. Наприклад, у Київській області значну площу займають заповідні території, що створює передумови для розвитку туризму поблизу великих урбанізованих центрів, зокрема столиці.

Західні регіони (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області) характеризуються високою щільністю національних природних парків, що обумовлено сприятливими природно-кліматичними умовами та наявністю гірських екосистем, що створює потужний потенціал для розвитку сталого гірського туризму, активних видів відпочинку та екотуризму. Закарпатська область, зокрема, вирізняється значними площами заповідників і національних парків, що сприяє формуванню привабливих туристичних дестинацій.

Південні регіони (Херсонська, Одеська області) характеризуються значними площами природоохоронних територій, що включають унікальні степові та прибережні екосистеми, що відкриває можливості для розвитку спеціалізованих напрямів сталого туризму, таких як орнітологічний, біосферний та водно-болотний туризм. Особливої уваги заслуговує Херсонська область, де поєднання великих заповідників і національних парків формує один із найпотужніших природоохоронних кластерів країни.

Центральні та частково східні області (Кіровоградська, Харківська, Луганська) характеризуються відносно меншою площею та кількістю природоохоронних територій загальнодержавного значення, що обмежує можливості масштабного розвитку сталого туризму та потребує активізації

політики розширення природно-заповідного фонду і створення нових об'єктів, орієнтованих на збереження біорізноманіття та розвиток рекреаційної інфраструктури. Важливою особливістю є також значна кількість заказників та пам'яток природи, які, хоча і мають менші площі, відіграють важливу роль у формуванні локальних туристичних маршрутів і розвитку мікродестинацій. Їх рівномірніше розміщення по території країни створює передумови для диверсифікації туристичних продуктів і залучення місцевих громад до розвитку сталого туризму.

Просторово-кількісна структура природоохоронних територій в Україні формує неоднорідний, але значний потенціал для розвитку сталого туризму. Вона визначає можливості регіональної спеціалізації туристичних дестинацій, потребує збалансованого управління та інтеграції природоохоронної діяльності з туристичною інфраструктурою, що є важливою умовою забезпечення довгострокової екологічної та економічної ефективності використання природних ресурсів.

Розвиток туризму на природоохоронних територіях України потребує чіткої просторової «рамки», оскільки рекреаційна діяльність у межах національних природних парків має здійснюватися відповідно до функціонального зонування, яке визначає допустимі форми відвідування та інтенсивність антропогенного навантаження. У цьому контексті площі зони регульованої рекреації та зони стаціонарної рекреації є основними кількісними параметрами, що характеризують потенціал парку для туристично-рекреаційного використання та відображають управлінську логіку балансу між доступністю території для відвідувачів та пріоритетом охорони природних комплексів. Тому, доцільно акцентувати увагу на порівняльному аналізі частки рекреаційних зон у структурі площ окремих НПП як передумови для обґрунтування підходів до керованого відвідування, мінімізації екологічних впливів і формування сталого туристичного продукту на природоохоронних територіях (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5 – Площі, прямо призначені для туристичних цілей
у межах національних природних парків

Природоохоронні території	Загальна площа, га	Зона регульованої рекреації, га	Зона стаціонарної рекреації, га	Разом для туризму і рекреації, га	Частка від площі, %
Шацький НПП	48 977,0	12 836,7	1 027,4	13 864,1	28,31
Карпатський НПП	50 495,0	25 964,2	96,2	26 060,4	51,61
НПП «Синевир»	43 081,8	21 550,4	55,04	21 605,4	50,15
НПП «Гомільшанські ліси»	14 314,8	1 380,3	1 100,5	2 480,8	17,33
НПП «Залісся»	14 836,0	1 521,5	250,4	1 771,9	11,94
НПП «Верховинський»	12 022,9	3 609,1	25,7	3 634,8	30,23

Примітка: для НПП «Верховинський» загальна площа в таблиці розрахована як сума площ функціональних зон, наведених у джерелі.

Джерело: сформовано за даними [156-161].

У межах національних природних парків туристично-рекреаційне використання території є найбільш «формалізованим» завдяки функціональному зонуванню, де окремо виділяють зону регульованої рекреації та зону стаціонарної рекреації. Сукупність цих двох зон доцільно інтерпретувати як площу, прямо призначену для туристичних і рекреаційних цілей, оскільки вона, на відміну від заповідної та господарської зон, орієнтована на прийом відвідувачів із визначеними правилами поведінки, обмеженнями навантаження та вимогами до інфраструктури. Такий підхід дозволяє кількісно оцінити «просторовий ресурс» для туризму та порівнювати управлінські моделі різних парків: наскільки значну частку площі вони відводять під відвідування та яку форму рекреації підтримують (переважно маршрутну, орієнтовану на природу чи стаціонарну з концентрацією сервісів).

Порівняння окремих НПП демонструє суттєву варіативність частки рекреаційних площ, що відображає природні умови, охоронний режим, історію освоєння та спеціалізацію території. Так, хорошим прикладом є Шацький НПП, де рекреаційна площа становить 13 864,1 га або 28,31% від загальної площі, що відображає поєднання водно-ландшафтної привабливості та необхідності просторового регулювання сезонних піків відвідування. Найвищі значення частки територій, відведених під рекреацію, спостерігаються у великих гірських

і «ядерних» туристичних парках, де туризм є одним із основних інструментів екоосвіти та керованого відвідування. Зокрема, у Карпатському НПП сумарна площа рекреаційних зон становить 26 060,4 га або близько 51,61% від 50 495,0 га, а у НПП «Синевир» – 21 605,43 га (50,15% від 43 081,8 га). Подібні значення означають, що значна частина територій цих парків планово доступна для відвідувачів у режимі регульованої рекреації (переважно екостежки, маршрути, оглядові точки), тоді як стаціонарна рекреація залишається дуже обмеженою, що узгоджується з принципами мінімізації впливу через концентрацію сервісів на малих ділянках.

У НПП «Гомільшанські ліси» для рекреації відведено близько 2 480,8 га або близько 17,33% від загальної площі 14 314,8 га, що відповідає моделі помірної рекреаційної використання із поєднанням екостежок та локальних майданчиків відпочинку. У НПП «Залісся» сумарна рекреаційна площа становить 1 771,9 га або близько 11,94% від 14 836,0 га, що є нижчим показником та може свідчити про більш обережний підхід до відвідування та обмеження стаціонарних рекреаційних практик. У НПП «Верховинський» частка рекреаційних зон сягає 30,23% або близько 3 634,8 га, що вказує на суттєву орієнтацію на маршрутну рекреацію за домінування регульованої рекреації над стаціонарною.

Проведений аналіз засвідчує, що сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях визначається не стільки абсолютною площею парку, скільки конфігурацією зонування та спроможністю управляти потоками. Висока частка рекреаційних зон сама по собі не є «перевагою» або «ризиком» – вона стає позитивною лише тоді, коли підкріплена правилами доступу, моніторингом рекреаційних навантажень, якісною навігацією, інтерпретацією природи та інфраструктурою мінімального впливу. Також низька частка рекреаційних площ потребує обґрунтування через чутливість екосистем або особливий охоронний режим, і тоді акцент має зміщуватися на високоякісні, малогрупові та освітньо-орієнтовані формати відвідування. Оцінка площ, відведених для туризму та рекреації, є важливим аналітичним інструментом для

порівняння парків, планування туристичного продукту та формування управлінських рішень, що балансують доступність природи для відвідувачів і пріоритет її збереження.

Для оцінювання динаміки розвитку природно-заповідного фонду та визначення його ролі у забезпеченні сталого туризму важливим є аналіз процесів створення, розширення та трансформації природоохоронних територій у сучасних умовах. Особливої уваги потребує вивчення новостворених об'єктів ПЗФ, оскільки саме вони формують додаткову ресурсну базу для розвитку екологічного, пізнавального та рекреаційного туризму, а також сприяють збереженню біорізноманіття та підвищенню екологічної стійкості територій.

У цьому контексті доцільним є узагальнення статистичних даних щодо створення нових природоохоронних територій, їх площ, а також супутніх процесів – розширення, вилучення та уточнення меж існуючих об'єктів. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити трансформації природно-заповідного фонду, виявити регіональні особливості та тенденції, що впливають на формування туристичного потенціалу територій.

Кількісні показники створення нових природоохоронних територій у 2024 році в розрізі регіонів України представлено в таблиці 2.6.

Аналіз процесів створення нових природоохоронних територій у 2024 році свідчить про поступове, хоча й нерівномірне розширення природно-заповідного фонду України, що є важливою передумовою забезпечення сталого розвитку туризму. Загалом упродовж року створено 88 нових об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею майже 2,94 тис. га, що демонструє збереження державної політики у сфері охорони природи навіть в умовах сучасних викликів. Проте, масштаби новостворених територій залишаються відносно обмеженими, що вказує на необхідність активізації процесів заповідання для формування потужної бази сталого туризму.

Таблиця 2.6 – Створення нових природоохоронних територій у 2024 році

Область	Кількість нових ПЗФ	Частка нових ПЗФ, створена у 2024 році (га)	Кількість та площа (га, в дужках) розширених ПЗФ	Кількість та площа (га) скасованих ПЗФ	Кількість та площа (га, в дужках) ПЗФ вилучення	Кількість та площа (га, в дужках) об'єктів, яких збільшена внаслідок уточнення площі	Кількість та площа (га, в дужках) об'єктів, яких зменшена внаслідок уточнення площі
Львівська	12	704,55	1 (4)	0	0	0	0
Одеська	3	635,3934	0	0	0	0	0
Кіровоградська	4	473,1	1 (69,9521)	0	0	5 (148,992)	4 (83,5769)
Донецька *	2	312,8	0	0	0	0	0
Миколаївська *	4	232,68	0	0	0	0	0
Чернігівська	5	133,7	4 (220,9)	0	0	27 (256,7)	25 (249,94)
Черкаська	8	120,794	1 (18,5)	0	1 (16,4)	0	0
Житомирська	15	110,4798	1 (31,57)	0	4 (76,1279)	0	0
Сумська	6	99,9948	0	0	0	0	0
Київська	23	98,333	0	8 (27,5)	1 (695,2)	0	0
Рівненська	4	13,6627	0	0	0	0	0
Вінницька	1	1,5	0	0	0	0	0
Івано-Франківська	1	0,01	0	0	0	0	0
Волинська	0	0	1 (1,2)	0	0	0	0
Тернопільська	0	0	0	0	0	0	1 (0,297)
Полтавська	0	0	2 (28,5)	0	0	0	0
Харківська*	0	0	1 (173,1)	0	1 (162)	0	0
Закарпатська	0	0	0	0	0	0	0
АРК*	0	0	0	0	0	0	0
Дніпропетровська	0	0	0	0	0	0	0
Запорізька*	0	0	0	0	0	0	0
Херсонська*	0	0	0	0	0	0	0
Луганська*	0	0	0	0	0	0	0
Хмельницька	0	0	0	0	0	0	0
Чернівецька	0	0	0	0	0	0	0
м. Київ	0	0	0	0	0	0	0
Україна	88	2936,9977	12(547,7221)	8 (27,5)	7(949,7279)	32(405,692)	30(333,8139)

Примітка *області та міста, які частково або повністю окуповані

Джерело: сформовано за даними [162].

Регіональний розподіл новостворених природоохоронних територій характеризується значною диференціацією. Найбільшу кількість нових об'єктів зафіксовано у Київській (23 об'єкти) та Житомирській (15 об'єктів) областях, що свідчить про активізацію природоохоронної діяльності у центральному регіоні країни. За площею нових територій лідирують Львівська (704,55 га) та Одеська (635,39 га) області, що формує вагомий потенціал для розвитку екологічного та рекреаційного туризму в цих регіонах. Така ситуація відображає різні підходи до

розширення ПЗФ (через створення численних, але невеликих об'єктів, або через формування відносно великих територій).

Особливу увагу привертає той факт, що поряд із створенням нових об'єктів відбуваються процеси розширення, уточнення меж та часткового вилучення природоохоронних територій. Зокрема, у 2024 році розширено 12 об'єктів ПЗФ загальною площею понад 547 га, тоді як вилучення територій склало близько 950 га. Така динаміка свідчить про складність управління природоохоронними територіями та необхідність узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів, що є важливим принципом сталого розвитку туризму. Варто зазначити, що значна частина регіонів, зокрема ті, що зазнали тимчасової окупації або перебувають у зоні активних бойових дій (Донецька, Луганська, Херсонська, Запорізька області), не продемонстрували приросту нових природоохоронних територій, що суттєво обмежує можливості розвитку сталого туризму в цих регіонах у короткостроковій перспективі та потребує відновлювальних заходів у майбутньому. З позицій розвитку сталого туризму, створення нових природоохоронних територій має важливе значення, оскільки сприяє розширенню ресурсної бази для формування екологічно орієнтованих туристичних продуктів, підвищенню привабливості територій та збереженню біорізноманіття. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від системності державної політики, рівня фінансування, а також інтеграції природоохоронних заходів із розвитком туристичної інфраструктури.

Результати створення нових природоохоронних територій 2024 року демонструють позитивну, але недостатньо інтенсивну динаміку розширення природно-заповідного фонду України. Для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях необхідним є посилення темпів створення нових об'єктів, оптимізація управління існуючими територіями та формування комплексних стратегій їх використання з урахуванням принципів екологічної збалансованості та економічної доцільності.

З метою оцінювання фінансового забезпечення функціонування природоохоронних територій та виявлення тенденцій державної підтримки їх

розвитку доцільним є аналіз динаміки видатків на досліджувані процеси. Дослідження структури та обсягів фінансування дозволяє визначити пріоритети бюджетної політики у сфері природоохоронної діяльності, оцінити рівень інвестицій у збереження, наукове забезпечення та кадровий розвиток, а також виявити потенційні диспропорції у розподілі ресурсів (рис. 2.5).

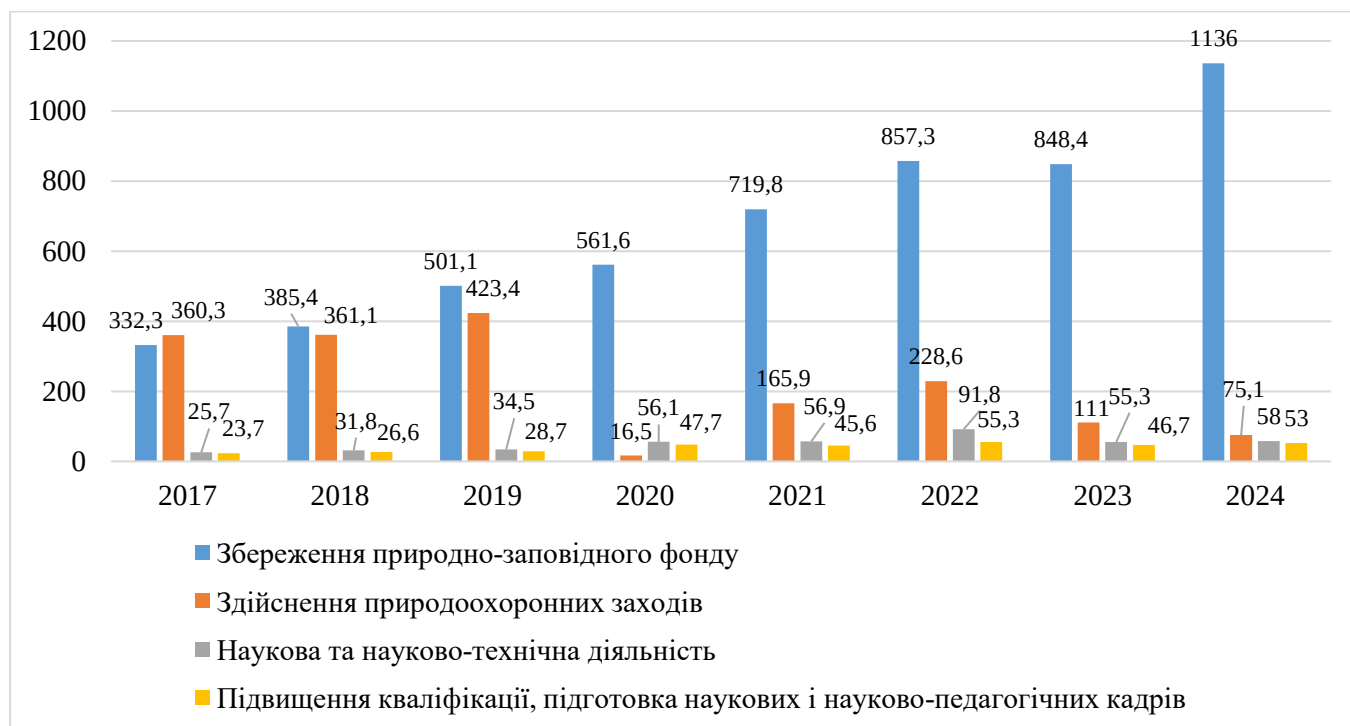

Рис. 2.5. Видатки з Державного бюджету України на фінансування діяльності ПТ у 2017-2024 рр. (млн грн)

Джерело: сформовано за даними [163].

Аналіз видатків з Державного бюджету України на фінансування діяльності природоохоронних територій у 2017-2024 роках, свідчить про наявність нестабільної, але загалом висхідної тенденції фінансового забезпечення цієї сфери, що має визначальний вплив на розвиток сталого туризму. Загальний обсяг фінансування зріс з 743,0 млн грн у 2017 році до 1322,1 млн грн у 2024 році, що відображає поступове усвідомлення ролі природно-заповідного фонду як основи екологічної безпеки та туристичної привабливості держави. Впродовж досліджуваного періоду спостерігалися суттєві коливання, зокрема різке скорочення у 2020 році та часткова стабілізація у наступні роки. Найбільшу частку бюджетних видатків традиційно становлять витрати на

збереження природно-заповідного фонду, які демонструють стійке зростання, з 332,3 млн грн у 2017 році до 1136,0 млн грн у 2024 році. Така динаміка є позитивною з точки зору забезпечення базових умов функціонування природоохоронних територій, включаючи охорону екосистем, підтримання інфраструктури та регулювання туристичних потоків. Такі витрати формують основу для розвитку екологічно відповідального туризму.

Фінансування природоохоронних заходів характеризується значною нестабільністю. Після відносно стабільного рівня у 2017-2019 роках спостерігається різке зниження у 2020 році (до 16,5 млн грн), а в подальші роки спостерігається коливання з тенденцією до скорочення до 75,1 млн грн у 2024 році. Така ситуація негативно впливає на можливості реалізації інноваційних екологічних проєктів, розвитку інфраструктури сталого туризму та впровадження сучасних практик управління природоохоронними територіями.

Фінансування наукової діяльності та підготовки кадрів, які демонструють загальну тенденцію до зростання. Зокрема, видатки на наукову та науково-технічну діяльність зросли більш ніж удвічі, а витрати на підвищення кваліфікації кадрів, майже у 2,2 рази. Зазначене створює передумови для впровадження інноваційних підходів до управління природоохоронними територіями, підвищення якості туристичних послуг та розвитку науково-пізнавального туризму. Разом з тим, фінансування реалізації пріоритетів розвитку є мінімальним і фактично припиняється після 2021 року, що свідчить про недостатню увагу до стратегічного планування у сфері природокористування та туризму. Відсутність цільових інвестицій у проєкти розвитку природоохоронних територій, обмежує можливості модернізації туристичної інфраструктури та впровадження концепцій сталого розвитку.

Таким чином, фінансове забезпечення природоохоронних територій в Україні у 2017-2024 років характеризується суперечливими тенденціями, з одного боку зростання загального обсягу фінансування та підтримка базових функцій ПЗФ, з іншого – нестабільність та скорочення фінансування окремих напрямів, критично важливих для розвитку сталого туризму.

Для глибшого розуміння просторової організації природоохоронних територій та їх значення у формуванні передумов сталого туризму доцільно розглянути розміщення об'єктів Смарагдової мережі України. Її територіальна структура відображає основні осередки збереження біорізноманіття, а також дозволяє ідентифікувати туристичні регіони з найбільшим потенціалом для розвитку екологічно орієнтованої туристичної діяльності. Візуалізація таких територій дає змогу оцінити рівень їх просторової концентрації, виявити екологічні коридори та визначити перспективні напрями інтеграції природоохоронних територій у систему сталого туризму. Просторове розміщення об'єктів Смарагдової мережі України, що є основою для подальшого аналізу їх ролі у забезпеченні сталого розвитку туризму природоохоронних територій, представлено на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Смарагдова мережа України (затверджені та потенційні території)

Джерело: [164].

Смарагдова мережа України є важливим елементом загальноєвропейської екологічної політики, спрямованої на збереження біорізноманіття та

забезпечення збалансованого природокористування. Вона формується відповідно до положень Бернської конвенції та охоплює території, що мають особливе природоохоронне значення для Європи. Аналіз просторового розміщення об'єктів Смарагдової мережі в Україні свідчить про їх широку географічну представленість, що створює передумови для розвитку сталого туризму на різних типах ландшафтів, від гірських та лісових до степових та водно-болотних екосистем. Територіальна структура Смарагдової мережі характеризується нерівномірністю, найбільша концентрація ділянок спостерігається у західних регіонах (Карпати), на Поліссі, а також у південній частині України, зокрема в прибережних та дельтових екосистемах. Значні площі таких територій позначені як вже затверджені або номіновані, що свідчить про доволі активну інтеграцію України до європейського природоохоронного простору. Також, є території, що перебувають на етапі пропозицій або уточнення статусу, що вказує на динамічний характер розвитку мережі.

З позицій сталого розвитку туризму, Смарагдова мережа відіграє важливу роль у формуванні екологічно орієнтованих туристичних дестинацій. Вона забезпечує збереження унікальних природних комплексів, які можуть бути використані для розвитку екотуризму, науково-пізнавального туризму та освітніх маршрутів. Важливо, що такі території мають чітко визначені режими охорони, що дозволяє регулювати антропогенне навантаження та запобігати деградації природних ресурсів. Особливу цінність Смарагдова мережа має у контексті транскордонного співробітництва, оскільки багато її об'єктів інтегровані в європейську систему охоронюваних територій. Такий підхід, відкриває можливості для розвитку міжнародних туристичних маршрутів, залучення інвестицій та впровадження кращих практик управління природоохоронними територіями та розвитком туризму на них. Зазначене сприяє підвищенню конкурентоспроможності туристичних дестинацій України на міжнародному ринку.

Ефективність використання потенціалу Смарагдової мережі для розвитку сталого туризму залежить від належного управління, фінансування та інтеграції

з місцевими стратегіями розвитку. Недостатній рівень інфраструктурного забезпечення, обмежена популяризація та інституційні бар'єри можуть стримувати її повноцінне використання. Тому важливим є формування комплексної політики, спрямованої на поєднання природоохоронних цілей із розвитком туристичної діяльності на засадах сталості. Таким чином, Смарагдова мережа України виступає стратегічною основою для розвитку сталого туризму, забезпечуючи збереження природної спадщини, розширення туристичного потенціалу регіонів та інтеграцію України до європейського екологічного простору. Її подальший розвиток та ефективне управління є важливими умовами досягнення балансу між економічними інтересами та екологічною безпекою.

Геопросторова модель території ПЗФ України за категорією «зона випаленої землі» представлено в додатку А. За даними дослідження ГО «Українська природоохоронна група» та інших джерел, війна завдала безпрецедентної шкоди заповідним територіям України. Близько 1 314 об'єктів природно-заповідного фонду (15-20 %) потрапили в зони прямого або опосередкованого ураження – «зони випаленої землі». Серед них 885 територій постраждали від воєнних пожеж і 98 – від будівництва фортифікацій. На заповідних територіях тривало замінування, що призвело до десятків лісових пожеж (офіційні дані: 1 294 пожежі загальною площею близько 14,2 тис. га, 97 % – через обстріли). Лише в деяких об'єктах ПЗФ (близько 30 %) не зафіксовано помітних бойових ушкоджень. Збитки природи й туристичної інфраструктури величезні (великі втрати: понад 297,9 млрд грн збитків тільки для ПЗФ), а відновлення займе роки. Практичні заходи мають включати посилену охорону та розмінування природоохоронних територій, розробку програм швидкої екологічної рекультивації (наприклад, насадження пралісів для стабілізації ґрунтів), інформування відвідувачів про безпеку, а також підтримку місцевих громад, які втратили туристичні доходи. Необхідно також усунення політичних прогалин – прискорення імплементації євронорм збереження природи та розробка окремих програм компенсації екологічних збитків [165].

Повномасштабне вторгнення росії призвело до серйозних руйнувань екосистем, особливо в межах ПЗФ, де зосереджені цінні ландшафти та види. За оцінками ГО «Українська природоохоронна група», до так званої «зони випаленої землі» увійшли 1 314 об'єктів із понад 8 500 ПЗФ країни (близько 15,5 % усіх). З них 885 територій відзначено як знищені пожежами, 98 – унаслідок оборонних робіт. Крім того, 528 об'єктів залишаються на окупованих територіях (під повним контролем окупанта), а 828 – на деокупованих, але заблокованих через мінну небезпеку (контакти бойових дій). Загалом прямий або опосередкований вплив війни зачіпає майже 30 % заповідних об'єктів України (у офіційних заявах ця цифра близько 20 %, оскільки до уваги беруться лише об'єкти, що «офіційно перебувають в окупації»).

Економічні збитки також величезні, лиш в Одеській та Миколаївській областях внаслідок бойових дій завдано шкоди довкіллю понад 484 млрд грн. Втрати припали на території ПЗФ, сума збитків – понад 297,9 млрд грн». У Запорізькій області зруйновано екосистеми заповідних парків (наприклад, НПП «Приазовський» – 709 га вигоріло), а після руйнування Каховської ГЕС гідрологічний режим змінився (в НПП «Хортиця», скорочено 85 % заплавних вод, загибель водної флори).

Пожежі та мінування спричинили масові втрати біорізноманіття. Національні парки «Святі гори» (Харківщина) та «Зачарований край» (Ізюм) істотно постраждали: за публічною інформацією, на НПП «Святі гори» внаслідок бойових дій вигоріло близько 60 % соснових насаджень (близько 1 500 га). В Укрлісгоспі повідомили, що пожежі в Ізюмському лісгоспі охопили близько 1 650 га і лише на момент першого повідомлення були локалізовані. На острові Джарилгач (Запорізька область) після тривалої пожежі вигоріло майже 16 км берегової лінії, постраждали популяції рідкісних рослин і тварин (відновлення степів і лагун може зайняти 4-12 років). У резерваті «Єланецький степ» (Миколаївщина) 2023 р. пожежа знищила майже 6,8 тис. дерев на 570 га, завдавши збитків на 1,6 млн грн. Аналогічно, в «Асканії-Новій» окупанти спричинили пожежу: згоріло понад 2 000 га степових територій. Такі втрати

змінюють характеристики екосистем: деградують унікальні степові комплекси, плеса плавнів заміщаються на осокорино-вербові чагарники, гинуть рідкісні види (карагонки, пелікан тощо). Крім цього, пожежі та затоплення завданням Каховської ГЕС викликали регрес репродуктивних процесів у водних біотопах. Відновлення втрачених ландшафтів вимагатиме тривалих природоохоронних заходів (створення пралісів, ревапінг прибережних зон тощо).

Війна радикально змінила доступність природоохоронних місць для туристів. Значні території заповідників наразі – міни і блок-пости. Мінні поля, як зазначають експерти, стають джерелом лісових пожеж і смертельної небезпеки: вибух російської міни спричиняє займання сухої рослинності, а гасіння небезпечне через мінування. Багато туристичних маршрутів і стежок закриті або зруйновані (фортифікаційні споруди та землебитні позиції окупантів). Центри відвідувачів і кемпінги в прифронтових парках або згоріли, або розграбовані; багато об'єктів ПЗФ стоять без нагляду. Внаслідок цього відновлення туристичного потоку на постраждалих територіях залишається небезпечним. Посилюється навантаження на менш постраждалі заповідники, адже туристи перенаправляються до тих маршрутів, що залишаються відкритими. Дослідження засвідчило, що при закритті в'їзних точок у національних парках туристи масово переміщуються до альтернативних входів, але в меншій мірі витрачають кошти в довколишніх громадах. Наразі спостерігаємо збільшене скупчення людей у парках західної України та неможливість повноцінного відпочинку на півдні та сході навіть після деокупації.

Туризм був важливою складовою економік багатьох регіонів. На Херсонщині – одного з найпопулярніших туристичних напрямів перед війною – бойові дії припинили практично всі потоки відвідувачів. Вигорілі пляжі Азову та Чорного моря, заміновані прибережні села, знищені туристичні об'єкти (курорти «Лазурне», «Залізний порт», виноробні, «Шато Трубецького» тощо) роблять майбутнє відновлення гірким. За оцінками місцевих бізнесменів, відділення туризму остаточно втратило «розкіш» бути навіть психологічною віддушиною.

Дослідження в інших країнах показують, що великі природні пожежі та закриття парків призводять до зменшення доходів локальних громад (відміна бронювань, зниження відвідуваності). Загроза мінування чи нові пожежі змушують людей накопичувати кошти на першочергові потреби, відволікаючи ресурси від туристичного споживання. Адміністративні зусилля із забезпечення безпеки (чистка мінних полів, відновлення комунікацій) поки що не компенсують економічних втрат регіонів. Без додаткової підтримки місцеві громади можуть втратити здобутки сталого розвитку туризму на роки.

У контексті сталого туризму одразу виникають питання несумісності турпотоків із відновленими екосистемами. Раніше добре спланована інфраструктура (тропи, оглядові майданчики) більше недієздатна – її слід переглянути з огляду на нові ризики (мінування, руйнування). Втім, офіційні показники недоступні: потрібні ґрунтовні інвентаризація і моніторинг. Виявилося, що донині не існує єдиного державного реєстру або методології оцінки «вугільного впливу» на ПЗФ. Дослідження UNCg надають системний просторовий аналіз, але вони потребують верифікації та узгодження з державними даними.

Законодавчо теж існують прогалини, Україна наразі не має цільової програми відновлення природоохоронних територій після війни. Хоча Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України фіксує збитки, кошти на реабілітацію ПЗФ практично не передбачено. Крім того, стратегічне управління стало розрізненим між різними відомствами (екологія, лісове господарство, оборона). Відсутність координації і нормативної бази уповільнює програмну реалізацію заходів – від розмінування до висадки дерев. Ці проблеми слід терміново вирішувати: стале розпланування туризму потребує впорядкованої інфраструктури і чітких правил поведінки в зонах ризику.

З метою оцінювання впливу безпекових факторів на можливості використання природоохоронних територій у цілях сталого розвитку туризму доцільним є проведення просторового аналізу їх доступності. В умовах воєнного стану рівень безпеки виступає одним із основних факторів, що визначає

функціонування об'єктів природно-заповідного фонду, їх відкритість для відвідування та потенціал залучення до туристичної діяльності. Візуалізація просторового розподілу таких територій за ступенем доступності дозволяє виявити регіональні диспропорції, окреслити зони активного розвитку та території з обмеженим або неможливим використанням. З огляду на це, у дослідженні використано мапу безпеки природно-заповідного фонду України, яка відображає диференціацію об'єктів за рівнем доступності та можливістю їх використання у туристичних цілях. Картографічний аналіз виступає аналітичним інструментом для обґрунтування подальшого районування регіонів, розроблення стратегічних орієнтирів розвитку та формування адаптивних підходів до управління природоохоронними територіями в умовах сучасних трансформацій. Мапа безпеки природно-заповідного фонду України представлена в додатку Б.

Представлена мапа безпеки природно-заповідного фонду України відображає сучасний стан доступності природоохоронних територій у контексті воєнних викликів та є важливим інструментом оцінювання можливостей їх використання у цілях сталого туризму. Візуалізація демонструє просторову диференціацію об'єктів ПЗФ за рівнем доступності, що дозволяє ідентифікувати території з різним ступенем ризику та потенціалу для туристичної діяльності. Зокрема, виділено чотири категорії: доступні території (19 об'єктів), частково обмежені (27), тимчасово закриті (15) та окуповані (20), що формує цілісне уявлення про функціональний стан природоохоронної мережі [166].

Аналіз просторового розподілу свідчить, що найбільша концентрація доступних природоохоронних територій спостерігається у західних регіонах України, де безпекова ситуація є відносно стабільною. Такі території формують основу для розвитку сталого туризму, оскільки поєднують високий рівень природної цінності з можливістю організації туристичних потоків. У цих регіонах зберігається функціонування національних природних парків та інших об'єктів ПЗФ, що дозволяє впроваджувати екологічно орієнтовані туристичні практики та розвивати інфраструктуру мінімального впливу.

Значна частина природоохоронних територій віднесена до категорії частково обмежених, що свідчить про наявність обмежень доступу, пов'язаних із безпековими ризиками, проте не повну втрату можливості їх використання. Такі території переважно розташовані у центральних та північних регіонах України і можуть бути залучені до туристичної діяльності за умов впровадження адаптивних управлінських підходів, зокрема регулювання потоків відвідувачів, зонування та посилення контролю за дотриманням екологічних обмежень.

Окрему групу становлять території, що тимчасово закриті або перебувають в окупації. Їх просторове розміщення переважно охоплює східні та південні регіони України, де зафіксовано найвищий рівень безпекових загроз. У цих умовах туристична діяльність є неможливою або критично обмеженою, а основним пріоритетом виступає збереження залишків природних екосистем, мінімізація шкоди та підготовка до майбутнього відновлення. Така ситуація суттєво знижує загальний потенціал використання природоохоронних територій у туристичних цілях на національному рівні.

Таким чином, мапа безпеки природно-заповідного фонду України демонструє, що розвиток сталого туризму в сучасних умовах має виражений територіально диференційований характер і безпосередньо залежить від безпекових факторів. Отримані результати підтверджують необхідність інтеграції безпекового компонента у процеси стратегування та моделювання розвитку туризму на природоохоронних територіях, а також обґрунтовують доцільність застосування адаптивних підходів до управління, спрямованих на баланс між використанням і збереженням природних ресурсів.

Важливим етапом аналізу сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України є дослідження просторової структури та екологічної значущості таких територій. У цьому контексті доцільним є використання картографічних матеріалів, які відображають розміщення екологічно важливих територій, зокрема об'єктів природно-заповідного фонду, територій Смарагдової мережі, основних осередків біорізноманіття та інших природоохоронних

елементів. Територіальна диференціація екологічно значущих зон України представлено на рис. 2.7.

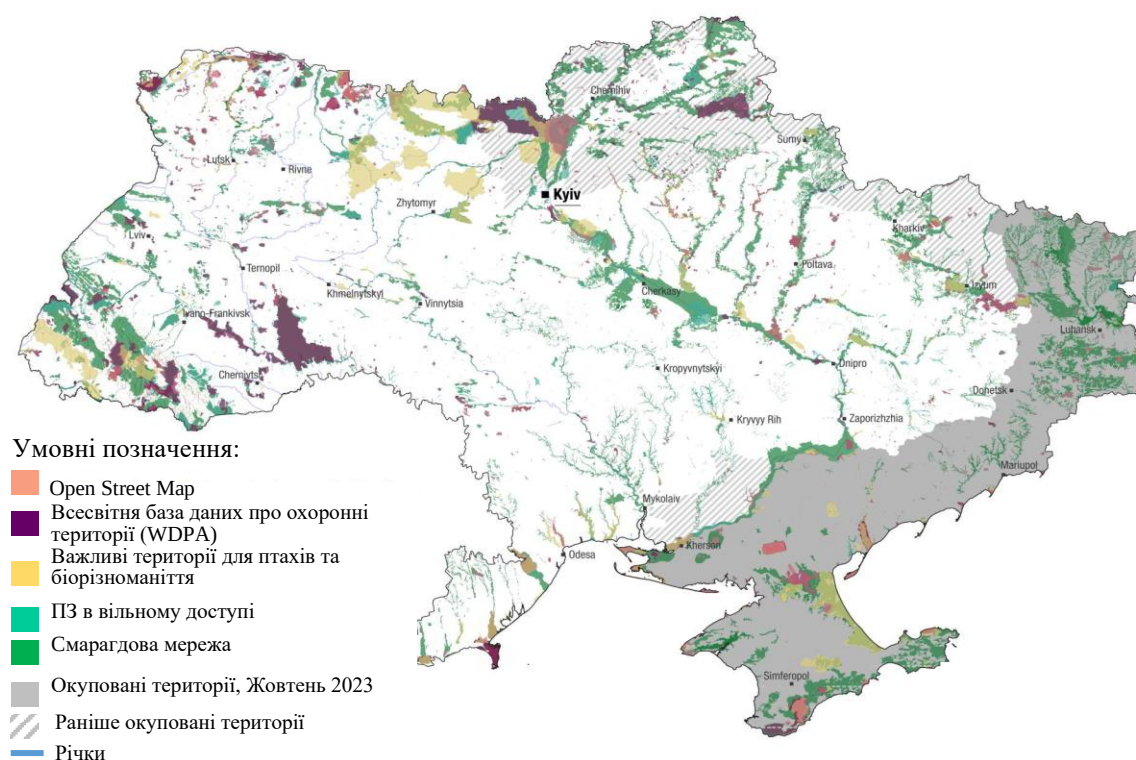

Рис. 2.7. Просторовий розподіл екологічно важливих територій України та зони впливу воєнних дій (станом на жовтень 2023 р.)

Джерело: [167].

Сучасна природоохоронна мережа України охоплює близько 6-7% території країни, що значно поступається європейському середньостатистичному показнику. До мережі України належать національні парки, заповідники, заказники, а також території Смарагдової мережі (близько 500 потенційних об'єктів). ПЗФ зосереджені переважно у Карпатах, Поліссі та степовій зоні (заповідники Асканія-Нова, Чорноморський біосферний тощо) та включають узбережжя Чорного моря. Туристичний потік у Карпатах традиційно високий, так у 2024 році національні парки Закарпаття разом з Карпатським біозаповідником відвідали понад 173 тис. осіб (навіть після відступу частини рекреаційно активних груп). У 13 із 24 областей палаюче протистояння й загроза мінування майже паралізували туризм. Бойові дії завдали значної шкоди природі: багато заповідних територій опинилися в окупації (понад 2 000 об'єктів

ПЗФ), а атаки артилерії, пожежі та розриви мін створили вирви, зменшили водні екосистеми й спричинили локальне знищення середовищ існування. Враховуючи високу цінність української природи (434 види птахів, 18 глобально зникаючих, 19 видів з >15% європопуляції), стратегія сталого туризму повинна базуватися на ретельному зонуванні, обмеженні потоків, маркуванні маршрутів, екопросвіті та регулярному моніторингу.

Українська мережа ПЗФ офіційно невелика, під національними законами захищено лише близько 6,8% території, хоча проєкти враховують до 21% території (разом із Смарагдовими та морськими об'єктами). За даними Всесвітньої бази даних природоохоронних територій, в ПЗФ України міститься 1 358 об'єктів (з урахуванням усіх категорій – від заповідників до Резервів Біосферної мережі). Смарагдова мережа Європи охоплює приблизно 500 українських територій, а Мережа важливих пташиних територій – 185 одиниць або 2,5 млн га. Ці ПЗФ зосереджені у «гарячих точках» біорізноманіття: на півночі – Полісся (болота, лісові масиви та річки Прип'яті, Десни), на заході – Карпати (старовікові ліси, гірські луки), на півдні та сході – степи і узбережжя Чорного/Азовського моря (унікальні ковилові степи, дельтові й прибережні біотопи). Тут зберігаються сотні рідкісних видів, зокрема десятки видів рослин та тварин з Європейського Червоного Списку. Однак, багато цих територій розбиті фрагментами і не завжди мають синхронізовані межі між різними базами даних, що створює прогалини у даних та ускладнює оцінку охоронного статусу.

Раніше туризм на природоохоронних територіях, системно зростав, у 2019-2021 роках збори з туристів збільшувалися, зокрема у 2023 році туристичний збір зріс на 24,4% порівняно з 2022 роком (хоча в цілому 2023 рік залишився на 5% нижче довоєнного показника 2021 року) [168]. Такі показники свідчать про певне відновлення внутрішнього туризму після початкового шоку війни. Особливо високим є навантаження в Карпатах, національний парк «Синевир» прийняв близько 149,6 тис. відвідувачів у 2024 році, а всі три парки Закарпаття – понад 173 тис. людей. У 2023 році Карпатські природоохоронні території відвідали 219 тис. осіб, що свідчить про значне рекреаційне навантаження на маломасштабні

райони. Натомість у південно-східних регіонах – через загрозу бойових дій і мінування – потоки майже відсутні. За спостереженнями, «концентровані локації», де туристи виходять за межі стежок, відчувають найбільший тиск. Збільшення відвідуваності призводить до витоптування ґрунту, фрагментації оселищ, забруднення води і накопичення сміття. Такі антропогенні впливи мають кумулятивний характер і загострюються без чіткого управління потоками.

Війна привнесла прямі та опосередковані загрози природі. Близько 35% європейської біорізноманітності представлено в Україні, проте десятки важливих територій опинилися у зоні бойових дій [169]. Зокрема, після анексії Криму 2014 року Україна втратила контроль над шістьма національними природними заповідниками (IUCN Ia). Станом на кінець 2023 року понад 2 тис. об'єктів ПЗФ були тимчасово окуповані або перетворилися на фронтові смуги. 3 травня 2022 р. сотні ПЗФ зазнали безпосередніх руйнувань, офіси парків розграбовано, техніку вивезено, а природні ландшафти подекуди перетворились на поля вирв, суцільні пожежі чи небезпечні міни. Наразі, спостерігаємо сотні тисяч знищених гектарів середовищ існування у зонах бойових дій, бомбардування створюють вирви на тисячах гектарів, руйнують дамби та гідроспоруди, змінюють водний режим болотяних угідь. У Чорнобильській зоні та на узбережжі Азово-Чорного моря відбуваються інтенсивні пожежі, що знищують ліси та очеретяники, критичні для рідкісних видів птахів. Додатковою загрозою є забруднення ґрунтів і вод важкими металами, вибуховими речовинами та агрохімікатами зруйнованих сховищ. Спад воєнної активності у поєднанні з нерегульованими владними змінами створює дефіцит моніторингу: багато даних про стан об'єктів ПЗФ відсутні або їхню верифікацію утруднено [170]. Найближчим часом потрібен комплексний післявоєнний моніторинг для відновлення охорони і цільових дій щодо відновлення біорізноманіття.

Проведений аналіз дозволив здійснити картування природоохоронних територій з використанням ПЗ ArcGIS. Зокрема визначено території з різним рівнем туристичної доступності в умовах воєнного часу, що дало змогу виокремити доступні, обмежено доступні, недоступні та окуповані

природоохоронні території та оцінити перспективи розвитку сталого туризму в регіонах України. Картоschema видів доступності природоохоронних територій представлена на рис. 2.8.

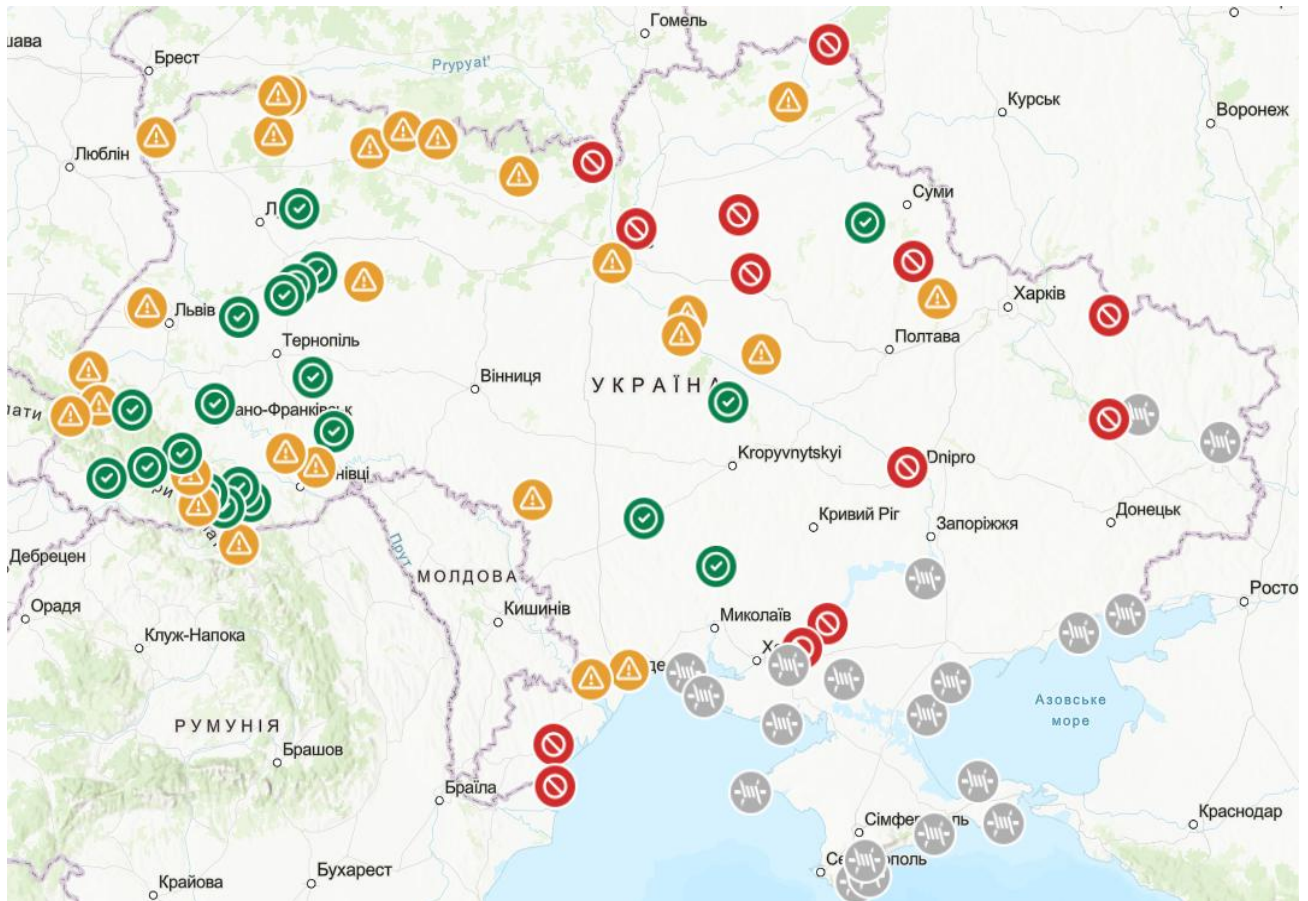

Рис. 2.8. Картоschema видів доступності природоохоронних територій.

Джерело: побудовано за допомогою ПЗ ArcGIS на основі [171].

Просторовий розподіл природоохоронних територій України залежно від рівня безпеки та можливостей їх використання для туристично-рекреаційної діяльності в умовах воєнного стану, демонструє значну територіальну диференціацію природоохоронних об'єктів, що зумовлена впливом воєнних дій, тимчасовою окупацією окремих територій та наявністю безпекових обмежень. Найбільша концентрація територій із сприятливими умовами для розвитку туризму спостерігається у західних областях України, де природоохоронні об'єкти продовжують виконувати рекреаційні, екологічні та освітні функції.

Значна кількість природоохоронних територій центральних, південних та східних регіонів перебуває в зоні підвищених ризиків або безпосереднього впливу бойових дій. Особливо складна ситуація спостерігається на територіях, прилеглих до лінії фронту та тимчасово окупованих районів, де здійснення природоохоронної діяльності, моніторингу стану екосистем і туристичної діяльності є суттєво обмеженим або неможливим. За оцінками фахівців, значна частина об'єктів природно-заповідного фонду опинилася в зоні бойових дій або окупації, що створює загрози для збереження біорізноманіття, функціонування екосистем та розвитку туристичної інфраструктури.

Збереження природоохоронних територій вимагає збалансованого поєднання охорони і рекреації. Незаконна вирубка, браконьєрство, розорювання степів та несанкціонована забудова залишаються серйозними загрозами, у поєднанні з неконтрольованим туризмом вони призводять до деградації середовищ і екосистемних функцій [172]. Ефективне управління туризмом на ПЗФ полягає в «керованій моделі відвідування» – введенні зонування територій з різними режимами охорони, лімітів на число відвідувачів, чіткому маркуванні маршрутів і соціально-екологічній інфраструктурі. Популяризація екологічної освіти та чіткі правила для туристичних сервісів допомагають зменшити тиск і підвищують якість відпочинку. Важливим є також регулярний моніторинг ознак деградації (стеження за показниками стежок, станом ґрунту, популяціями основних видів) для оперативного корегування управлінських рішень. На рівні політики слід стимулювати впровадження технологій дистанційного спостереження, розвивати пілотні програми регулювання потоків, а також посилювати фінансування місцевого управління ПЗФ [173].

Проведений аналіз сучасного стану, динаміки розвитку та просторової диференціації природоохоронних територій України дозволяє здійснити їх групування за рівнем потенціалу використання у цілях сталого розвитку туризму. В основу такого районування покладено сукупність критеріїв, зокрема: площа та концентрація об'єктів природно-заповідного фонду, їх функціональна структура, рівень рекреаційного освоєння, інституційна спроможність

управління, а також безпекові обмеження, зумовлені воєнними діями. Врахування цих чинників дозволяє виділити три типи регіонів – з високим, середнім та низьким потенціалом розвитку сталого туризму.

Для обґрунтування районування регіонів України за потенціалом розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях пропонуємо застосувати інтегральний підхід, що базується на оцінюванні основних факторів впливу на сталий розвиток туризму природоохоронних територій (забезпеченість природоохоронними територіями, рівень туристично-рекреаційного використання, інституційно-інфраструктурна спроможність та безпекові умови функціонування територій). Таким чином, методика передбачає кількісну інтерпретацію основних факторів, які визначають можливості використання природоохоронних територій у туристичних цілях з урахуванням принципів сталості та сучасних безпекових викликів.

Пропонуємо оцінювання здійснювати за чотирма основними критеріями:

- K_1 – забезпеченість природоохоронними територіями (площа, кількість, концентрація ПЗФ);
- K_2 – рівень туристично-рекреаційного використання (наявність НПП, частка рекреаційних зон, сформованість маршрутів);
- K_3 – інфраструктурно-інституційна спроможність (розвиненість туристичної інфраструктури, управління, цифровізація);
- K_4 – безпековий фактор (рівень доступності територій, вплив воєнних дій, ризики).

Кожен критерій пропонуємо оцінювати за трирівневою шкалою:

- 3 бали – високий рівень розвитку;
- 2 бали – середній рівень;
- 1 бал – низький рівень.

Інтегральний показник потенціалу розвитку сталого туризму пропонуємо визначати як середньоарифметичну суму оцінок за всіма критеріями:

$$I_{\text{пст}} = K_1 + K_2 + K_3 + K_4 \quad (2.1)$$

де:

$I_{\text{пст}}$ – інтегральний показник потенціалу розвитку сталого туризму;

$K_1 + K_2 + K_3 + K_4$ – значення відповідних критеріїв.

Шкала інтерпретації результатів рівня можливості використання природоохоронних територій в цілях сталого розвитку туризму на цих територіях:

- 10-12 балів – регіони з високим потенціалом (пріоритетний розвиток);
- 7-9 балів – регіони із середнім потенціалом (стриманий розвиток);
- 4-6 балів – регіони з низьким потенціалом (обмежений розвиток).

З метою забезпечення обґрунтованості проведеного районування регіонів України за потенціалом розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях доцільним є застосування кількісного підходу, що дозволяє узагальнити вплив основних факторів та забезпечити їх порівнянність. Використання бальної оцінки дає змогу інтегрувати різномірні показники, зокрема ресурсну забезпеченість природоохоронними територіями, рівень їх туристично-рекреаційного використання, інфраструктурно-інституційну спроможність та безпекові умови функціонування, у єдиний інтегральний показник. Такий підхід дозволяє перейти від описового аналізу до формалізованого оцінювання, підвищити об'єктивність визначення типів туристичних регіонів.

На основі запропонованої методики було здійснено розрахунок інтегрального показника потенціалу розвитку сталого туризму для регіонів України, результати якого наведено в таблиці. Отримані значення дозволяють кількісно підтвердити віднесення туристичних регіонів до відповідних типів та виявити дисбаланс між природно-ресурсним потенціалом та можливістю його реалізації в сучасних умовах. Оцінка потенціалу регіонів України для розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях здійснена в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Оцінка потенціалу регіонів України для розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях

Регіон	Оціночні критерії				Сума	Рівень районування
	K1	K2	K3	K4		
Закарпатська	3	3	3	3	12	I
Івано-Франківська	3	3	3	3	12	I
Львівська	3	3	3	3	12	I
Волинська	3	3	2	3	11	I
Рівненська	3	2	2	3	10	I
Київська	3	2	3	3	11	I
Хмельницька	3	2	2	3	10	I
Житомирська	2	2	2	3	9	II
Чернігівська	2	2	2	3	9	II
Тернопільська	2	2	2	3	9	II
Чернівецька	2	2	2	3	9	II
Вінницька	2	2	2	3	9	II
Черкаська	2	2	2	3	9	II
Полтавська	2	2	2	3	9	II
Одеська	3	2	2	2	9	II
Миколаївська	2	2	2	2	8	II
Дніпропетровська	2	1	2	2	7	II
Сумська	3	2	2	1	8	II
Кіровоградська	1	1	2	2	6	III
Запорізька	2	1	1	1	5	III
Харківська	2	1	1	1	5	III
Херсонська	3	1	1	1	6	III
Донецька	2	1	1	1	5	III
Луганська	1	1	1	1	4	III
АР Крим	3	2	1	1	7	III

Джерело: складено на основі застосування експертного підходу.

Отримані результати бальної оцінки свідчать про суттєву просторову диференціацію потенціалу розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях України. Найвищі значення інтегрального показника характерні для західних та частини центральних регіонів, що обумовлено поєднанням значної площі природоохоронних територій, розвиненої туристичної інфраструктури та відносно сприятливої безпекової ситуації. Регіони із середнім рівнем потенціалу формують найбільш чисельну групу, де наявні природні ресурси поєднуються з обмеженнями інфраструктурного або безпекового характеру, що потребує збалансованого підходу до розвитку туризму. Регіони з низькими значеннями інтегрального показника характеризуються значними безпековими ризиками,

деградацією екосистем та обмеженим доступом до природоохоронних територій, що зумовлює необхідність їх орієнтації на відновлення та консервацію ресурсів.

На основі проведеного аналізу сучасного стану природоохоронних територій, їх просторово-кількісних характеристик, рівня туристично-рекреаційного використання та впливу безпекових чинників доцільним є здійснення районування регіонів України за рівнем розвитку потенціалу природоохоронних територій та можливістю їх використання у цілях сталого туризму. Такий підхід, базується на інтегральній оцінці основних факторів, що визначають можливості розвитку сталого туризму, зокрема ресурсного забезпечення, рівня інфраструктурної та інституційної спроможності, а також актуальних безпекових умов функціонування природоохоронних територій. Результати проведеного районування наведено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Групування регіонів України за рівнем розвитку потенціалу природоохоронних територій та використання їх у цілях сталого туризму

Рівні групування	Віднесені регіони	Характеристики
Групи регіонів з рівнем високого потенціалу (пріоритетного розвитку)	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Волинська, Рівненська, Київська, Хмельницька	Висока концентрація ПТ, сформовані туристичні дестинації, розвинена рекреаційна інфраструктура, активний внутрішній попит на екотуризм і гірський туризм, можливість масштабування керованого туристичного навантаження.
Групи регіонів з рівнем середнього потенціалу (стриманого розвитку)	Сумська, Житомирська, Чернігівська, Тернопільська, Чернівецька, Вінницька, Черкаська, Полтавська, Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська	Помірна забезпеченість ПТ, розвиток локальних туристичних маршрутів і мікродестинацій, частково сформована інфраструктура, потенціал для екологічного, пізнавального та регіонального туризму, обмеження через інфраструктурні та безпекові чинники.
Групи регіонів з рівнем середнього потенціалу (обмеженого розвитку)	Запорізька, Кіровоградська, Харківська, Херсонська, Донецька, Луганська, АР Крим	Наявний природний потенціал використовується обмежено через безпекові ризики, руйнування туристичної інфраструктури та деградацію екосистем; туристична діяльність мінімальна або відсутня, пріоритет – відновлення територій і формування передумов для майбутнього розвитку туризму.

Джерело: систематизовано на основі застосування експертного підходу.

Проведене районування регіонів України за рівнем розвитку потенціалу природоохоронних територій та можливістю їх використання у цілях сталого туризму дозволило виявити чітку просторову диференціацію досліджуваного явища. В основу такого групування покладено інтегральну оцінку, що враховує поєднання природно-ресурсного забезпечення, рівня туристично-рекреаційного використання, інфраструктурно-інституційної спроможності та безпекових умов функціонування територій. Застосування комплексного підходу дало змогу оцінити наявний потенціал та визначити реальні можливості його використання в умовах сучасних трансформацій, зокрема впливу воєнних факторів.

До першої групи віднесено регіони з високим рівнем потенціалу, які характеризуються значною концентрацією об'єктів природно-заповідного фонду, різноманітням природних ландшафтів та сформованими туристичними дестинаціями. Західні області України, а також окремі центральні регіони демонструють високий рівень розвитку рекреаційної інфраструктури та активний внутрішній попит на природоорієнтований туризм, що створює передумови для впровадження моделей керованого відвідування та масштабування сталих туристичних практик. Важливою перевагою цих територій є відносно стабільна безпекова ситуація, що дозволяє забезпечити доступність природоохоронних територій для відвідувачів і реалізовувати довгострокові стратегії розвитку.

Друга група об'єднує регіони із середнім рівнем потенціалу, для яких характерна помірна забезпеченість природоохоронними територіями та наявність окремих елементів туристичної інфраструктури. У цих регіонах розвиток сталого туризму відбувається переважно у форматі локальних маршрутів і мікродестинацій, що орієнтовані на екологічний, пізнавальний та регіональний туризм. Проте, їх потенціал обмежується нерівномірністю інфраструктурного розвитку, недостатнім рівнем управлінської спроможності, а також частковими безпековими ризиками, що впливають на доступність територій і туристичні потоки, що зумовлює необхідність застосування

збалансованого або стриманого підходу до розвитку туризму з акцентом на раціональне використання ресурсів і мінімізацію антропогенного навантаження.

До третьої групи віднесено регіони з низьким рівнем потенціалу, що характеризуються значними обмеженнями у використанні природоохоронних територій для туристичних цілей. Основними стримуючими факторами є безпекові ризики, пов'язані з воєнними діями, окупацією та мінною небезпекою, а також деградація природних екосистем і руйнування туристичної інфраструктури. У таких умовах туристична діяльність є мінімальною або повністю відсутньою, а пріоритетними напрямками стають відновлення природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та формування передумов для майбутнього розвитку туризму, що свідчить про необхідність застосування адаптивних стратегій управління, орієнтованих на поетапне відновлення територій та їх подальшу інтеграцію у систему сталого туризму.

Таким чином, запропоноване районування дозволяє систематизувати туристичні регіони України за рівнем їх спроможності до розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях та формує аналітичну основу для диференційованого стратегування. Його практичне значення полягає у можливості адаптації управлінських рішень до специфіки кожної групи регіонів: від активного розвитку та інноваційного управління у територіях із високим потенціалом до відновлювальних заходів і обмеженого використання у регіонах із низьким рівнем розвитку.

2.3. Оцінка рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області

Сучасний розвиток туризму дедалі більше орієнтується на принципи сталості, що передбачають гармонізацію економічних, соціальних та екологічних інтересів. Особливої актуальності це набуває для природоохоронних територій, які, з одного боку, виступають цінним ресурсом для розвитку туристичної діяльності, а з іншого – потребують збереження унікальних природних екосистем і біорізноманіття [174]. У цьому контексті оцінка рівня сталого розвитку туризму є важливим інструментом виявлення дисбалансів, визначення пріоритетів управління та забезпечення довгострокової ефективності використання природного потенціалу.

Волинська область характеризується значною кількістю об'єктів природно-заповідного фонду, що створює сприятливі передумови для розвитку екологічного та рекреаційного туризму. Активізація туристичних потоків, обмеженість фінансових ресурсів та недосконалість управлінських механізмів можуть призводити до посилення антропогенного навантаження та виникнення ризиків для сталого функціонування природоохоронних територій, що зумовлює необхідність комплексного підходу до оцінювання їх розвитку з урахуванням взаємодії екологічних, економічних, соціальних та інституційних факторів [175]. У зв'язку з цим, дослідження оцінки рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області є своєчасним та практично значущим. Таке дослідження, спрямоване на формування аналітичної основи для прийняття ефективних управлінських рішень, підвищення конкурентоспроможності туристичної діяльності та забезпечення збереження природного середовища в умовах сучасних викликів.

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях ґрунтується на поєднанні трьох взаємопов'язаних вимірів – збереження екосистем і біорізноманіття, соціально-економічних вигод для місцевих громад та відповідального управління туристичними потоками та інфраструктурою. У

цьому контексті природно-заповідний фонд виступає базовим ресурсом формування конкурентоспроможного туристичного продукту та індикатором потенційних ризиків перевантаження та деградації природних комплексів. Для обґрунтованої діагностики стану і тенденцій сталого розвитку туризму важливим є просторовий аналіз розміщення ПЗФ у межах актуальних управлінських контурів після адміністративно-територіальної реформи, адже саме на рівні нових районів і громад плануються природоохоронні заходи, транспортна доступність, сервіси для відвідувачів та механізми залучення локального бізнесу. Тому узагальнення даних про розподіл ПЗФ Волинської області за чотирма новими районами станом на 01.01.2025 створює необхідну емпіричну основу для подальшого аналізу туристично-рекреаційного потенціалу, навантажень і управлінських пріоритетів у системі природоохоронного туризму (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9 – Розподіл природно-заповідного фонду
Волинської області (станом на 01.01.2025)

Райони	ПЗФ, тис. га	ПЗФ, га	Частка, %
Володимирський	12,82	12 820	5,70
Луцький	53,20	53 200	23,65
Ковельський	92,40	92 400	41,08
Камінь-Каширський	66,50	66 500	29,57
Разом	224,92	224 920	100,00

Примітка: показники агреговано шляхом сумування значень відповідних «старих» районів і міст для формування 4 нових районів (Луцький, Ковельський, Володимирський, Камінь-Каширський).

Джерело: складено на основі [176].

Розподіл площ природно-заповідного фонду Волинської області за новим районуванням (станом на 01.01.2025) є показовим індикатором просторової концентрації природоохоронного ресурсу, який формує «каркас» сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Агрегування показників із районів попереднього адміністративно-територіального устрою до чотирьох укрупнених районів (Луцький, Ковельський, Володимирський, Камінь-Каширський) дозволяє оцінити потенціал туристично-рекреаційної пропозиції в межах сучасних управлінських контурів і зіставити його з викликами

планування, охорони та промоції DESTИНАЦІЙ у межах екомережі області. Такий підхід забезпечує коректнішу діагностику територіальних диспропорцій у доступі до природних атракцій і в можливостях формування туристичного продукту, орієнтованого на принципи сталості.

Згідно з даними Екологічного паспорта Волинської області (2024; станом на 01.01.2025), найбільша частка площ «об'єктів ПЗФ» у структурі елементів екомережі припадає на Ковельський район – 92,40 тис. га (41,08% суми табличних значень). Другою за масштабом є група територій Камінь-Каширського району – 66,50 тис. га (29,57%). Сукупно ці два райони акумулюють близько 70,65% розглянутої площі, що вказує на високу концентрацію природоохоронного потенціалу в північній і північно-західній частині області та на роль Полісся як базової просторової основи для орієнтованих на природу видів туризму. Також, Луцький район має 53,20 тис. га (23,65%), формуючи «перехідний пояс» між урбанізованими зонами та природними осередками, тоді як Володимирський район характеризується найменшими значеннями – 12,82 тис. га (5,70%), що є маркером обмеженого ресурсного поля для розвитку природоохоронного туризму саме в межах цього району [176]. Такі просторові відмінності мають враховуватися при визначенні пріоритетів інвестицій у рекреаційну інфраструктуру, плануванні відвідування, зонуванні та розвитку сервісів для відвідувачів.

Виявлена асиметрія у розміщенні природоохоронних територій безпосередньо впливає на траєкторії сталого розвитку туризму: райони з найбільшою площею ПЗФ потенційно отримують сильніші конкурентні переваги в сегментах екологічного, пізнавального та рекреаційного туризму, але стикаються з підвищеними ризиками антропогенного навантаження, сезонної перевантаженості та конфліктів природокористування. Для Ковельського та Камінь-Каширського районів це означає необхідність переходу від стихійного використання природних атракцій до керованих моделей відвідування, що поєднують охорону біорізноманіття, мінімізацію впливів і розвиток місцевих громад через зайнятість та підприємництво у сфері послуг. Натомість для

Луцького району актуальним є баланс між попитом великого міського вузла та можливостями найближчих природних територій, що потребує інструментів транспортної доступності, екопросвіти та регулювання потоків у «приміських природних» локаціях.

Методично важливо підкреслити, що вихідна статистика в екологічному паспорті подана за районами попереднього устрою, тому приведення до чотирьох нових районів здійснено шляхом сумування відповідних «старих» районів і міст у межах нового адміністративного поділу. Така агрегація забезпечує порівнюваність даних з управлінськими рішеннями на рівні районних адміністрацій і територіальних громад після реформи 2020 року, а також створює основу для подальшої інтеграції екологічних показників з туристичними (відвідуваність, навантаження, доходи від послуг, зайнятість) у межах діагностики тенденцій сталого розвитку туризму природоохоронних територій. Отже, розподіл ПЗФ у Волинській області демонструє ресурсну базу та просторову логіку пріоритетів (посилення управління потоками та інфраструктурних рішень у районах високої концентрації ПЗФ і формування компенсаторних механізмів туристичної привабливості та доступності для районів з нижчими показниками природоохоронного ресурсу).

Для комплексної оцінки передумов сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області важливим є аналіз структури та типології об'єктів природно-заповідного фонду, що формують ресурсну основу туристичної діяльності. Зокрема, співвідношення об'єктів загальнодержавного та місцевого значення, їх кількісні та площинні характеристики, а також функціональна диференціація за категоріями дозволяють визначити потенціал територій для розвитку різних видів туризму та оцінити можливості забезпечення екологічної, економічної та соціальної збалансованості. У цьому контексті доцільним є узагальнення відповідних показників, представлених у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Структура територій та об’єктів
природно-заповідного фонду Волинської області

Категорія, тип	Загальнодержавного значення		Місцевого значення		Всього	
	кількість об’єктів, шт.	площа, га	кількість об’єктів, шт.	площа, га	кількість об’єктів, шт.	площа, га
Природні заповідники	1	2975,70	-	-	1	2975,70
Національні природні парки	3	121767,84	-	-	3	121767,84
Заказники	15	7731,80	210	87609,48	225	95341,28
ландшафтні	8	6026,70	30	14613,40	38	20640,10
лісові	-	-	39	5723,00	39	5723,00
ботанічні	6	1384,60	28	1258,10	34	2642,70
загальнозоологічні	1	320,50	34	36919,95	35	37240,45
орнітологічні	-	-	15	3586,10	15	3586,10
іхтіологічні	-	-	1	46,00	1	46,00
гідрологічні	-	-	62	25372,83	62	25372,83
загальногеологічні	-	-	1	90,10	1	90,10
Пам’ятки природи	4	122,90	124	556,10	128	679,00
комплексні	1	30,00	-	-	1	30,00
ботанічні	1	2,90	98	308,85	99	311,75
зоологічні	-	-	7	44,50	7	44,50
гідрологічні	2	90,00	16	111,95	18	201,95
пралісові	-	-	3	90,80	3	90,80
Заповідні урочища	-	-	27	15064,02	27	15064,02
Ботанічні сади	1	10,00	-	-	1	10,00
Парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва	3	28,60	9	82,03	12	110,63
Всього	27	132636,84	370	103311,63	397	235948,47

Джерело: складено на основі [164-168, 176].

Структура територій та об’єктів природно-заповідного фонду Волинської області характеризується значною різноманітністю категорій та домінуванням об’єктів місцевого значення, що формує специфічні умови для забезпечення сталого розвитку туризму. Загалом у регіоні налічується 397 об’єктів природно-заповідного фонду загальною площею 235,9 тис. га, з яких лише 27 мають загальнодержавне значення, тоді як 370 – місцеве. Така структура свідчить про децентралізований характер управління природоохоронними територіями, що, з одного боку, сприяє врахуванню локальних особливостей, а з іншого – може ускладнювати забезпечення єдиної політики сталого розвитку. Важливу роль у

формуванні природоохоронного каркасу туристичного регіону відіграють об'єкти загальнодержавного значення, зокрема 3 національні природні парки площею понад 121,7 тис. га та 1 природний заповідник площею майже 3 тис. га. Такі території є базовими осередками розвитку екологічного туризму, оскільки поєднують високий рівень природоохоронного режиму з наявністю туристично-рекреаційного потенціалу. Значна кількість заказників (225 об'єктів) та пам'яток природи (128 об'єктів), переважно місцевого значення, створює широку мережу менш масштабних, але важливих елементів природно-заповідного фонду, які можуть бути інтегровані у туристичні маршрути.

Аналіз структури показує, що найбільшу площу серед заказників займають гідрологічні (25,4 тис. га) та загальнозоологічні (37,2 тис. га), що підкреслює вагому роль водно-болотних угідь і біорізноманіття у формуванні екологічної цінності регіону. Наявність значної кількості дрібних об'єктів (зокрема ботанічних і гідрологічних пам'яток природи) свідчить про фрагментованість природоохоронної мережі, що може ускладнювати ефективне управління та контроль за туристичним навантаженням. Зазначене є важливим аспектом у контексті оцінки сталого розвитку, оскільки потребує узгодження природоохоронних і туристичних функцій територій.

Таким чином, структура природно-заповідного фонду Волинської області створює як значні можливості, так і певні обмеження для сталого розвитку туризму. З одного боку, наявність великої кількості об'єктів різного рівня сприяє диверсифікації туристичної пропозиції та розвитку екологічного туризму. З іншого – домінування об'єктів місцевого значення та їх фрагментованість актуалізують потребу у вдосконаленні інституційно-управлінських механізмів, координації між стейкхолдерами та впровадженні комплексного підходу до управління природоохоронними територіями в умовах зростання туристичної активності.

Для отримання первинної інформації, а також забезпечення її подальшої кількісної та якісної обробки, у дослідженні застосовано метод польових натурних досліджень. Його початковим етапом став комплексний збір даних

різної природи – статистичних, вербальних та графічних, що дозволило сформувати багатовимірну інформаційну базу дослідження. Чинна система державної статистики в Україні не передбачає повноцінного накопичення та систематизації даних щодо рівня сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, зокрема в частині інтегрованих показників екологічного навантаження, соціального впливу та економічної ефективності туристичної діяльності на досліджуваних територіях. У зв'язку з цим виникла об'єктивна потреба у використанні альтернативних джерел інформації, зокрема експертних оцінок, результатів польових спостережень та аналітичних узагальнень. Такий підхід, дозволив компенсувати обмеженість офіційних статистичних даних, забезпечити глибше розуміння реального стану досліджуваних процесів та підвищити обґрунтованість отриманих результатів у контексті оцінювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області.

Автором налагоджено системну комунікацію з експертами у сфері сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області у результаті особистої участі в профільній діяльності, що здійснювалася починаючи з 2022 року та охоплювала всі основні етапи, від обговорення концептуальних засад до практичної реалізації окремих ініціатив. Така залученість забезпечила глибоке розуміння специфіки функціонування досліджуваної сфери та дозволила сформувати мережу професійних контактів із представниками різних груп стейкхолдерів. Накопичений досвід безпосередньої взаємодії з експертним середовищем сприяв уточненню дослідницьких пріоритетів, виявленню найбільш актуальних проблем та формуванню релевантного інструментарію опитування. Крім того, це забезпечило високий рівень довіри з боку респондентів, що позитивно вплинуло на якість отриманих експертних оцінок та їх аргументованість. Таким чином, особиста участь автора у процесах, пов'язаних із розвитком туризму на природоохоронних територіях, стала важливим методологічним підґрунтям дослідження, підвищила його

прикладну цінність і дозволила інтегрувати теоретичні положення з практичним досвідом функціонування галузі в умовах сучасних викликів.

Методика дослідження передбачала проведення експертного опитування з метою оцінювання рівня сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області. До участі в опитуванні було залучено групу експертів, до складу якої увійшли представники органів управління природоохоронними територіями, фахівці у сфері туризму, науковці, а також практики індустрії гостинності. Відбір експертів здійснювався за критеріями професійної компетентності, досвіду роботи у відповідній сфері та обізнаності з проблематикою сталого розвитку.

Мета проведеного опитування чітко простежується через використання підходу інтерв'ю, яке орієнтоване на з'ясування експертних суджень щодо заздалегідь визначених аспектів дослідження. Такий формат передбачав концентрацію уваги респондентів на конкретних проблемних ситуаціях, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Його характерною особливістю було попереднє ознайомлення експертів із тематикою опитування, що сприяло більш глибокому, зваженому та аргументованому формуванню відповідей. У контексті нашого дослідження застосування фокусованого інтерв'ю дало змогу отримати кількісні оцінки за визначеними показниками та забезпечити їх змістовне наповнення через професійне бачення експертів. Попереднє інформування учасників про мету, структуру та основні параметри оцінювання дозволило підвищити валідність отриманих результатів і мінімізувати випадковість суджень. Крім того, такий підхід забезпечив узгодженість інтерпретацій критеріїв сталого розвитку, що є особливо важливим при дослідженні складних багатовимірних явищ.

Отримані в результаті опитування дані стали основою для подальшого узагальнення та розрахунку інтегрального показника рівня сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області, а також для виявлення основних дисбалансів і пріоритетних напрямів удосконалення управління туристичною діяльністю в умовах сучасних викликів.

Якісні методи дослідження характеризуються здатністю формувати цілісне уявлення про досліджуваний процес, забезпечуючи глибоке розуміння його змісту, структури та взаємозв'язків між окремими елементами. Важливою особливістю таких методів є те, що інтерпретація отриманої інформації відбувається паралельно зі збором даних, що дозволяє оперативно уточнювати дослідницькі акценти та враховувати контекстні фактори. Для обробки результатів, як правило, застосовуються описові та аналітичні підходи, які дають змогу систематизувати експертні судження та виявити основні тенденції. У межах нашого дослідження, це положення реалізується через поєднання якісного аналізу експертних оцінок із їх подальшою кількісною інтерпретацією. Зокрема, результати опитування не обмежуються лише числовими значеннями, а доповнюються змістовним аналізом позицій експертів щодо рівня сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області. Такий підхід, дозволив виявити рівень розвитку за окремими критеріями та причини наявних дисбалансів, бар'єри та потенційні точки зростання. Крім того, використання описових методів аналізу забезпечив можливість структурування отриманої інформації за основними складовими сталого розвитку (екологічною, економічною та соціальною), що сприяло формуванню комплексної оцінки досліджуваних процесів. Такий підхід, підсилив аналітичну цінність результатів та створив підґрунтя для розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління розвитком туризму на природоохоронних територіях Волинської області.

Перелік питань формувався на основі авторського досвіду багаторічної комунікації з експертами у сфері сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, що забезпечило їх практичну релевантність та відповідність сучасним викликам галузі. Такий підхід дозволив врахувати найбільш дискусійні та проблемні аспекти функціонування туристичної діяльності, а також специфіку управління природоохоронними територіями в умовах динамічних соціально-економічних змін.

Структура анкети була сформована з урахуванням основних складових сталого розвитку та охоплювала екологічні, економічні та соціальні параметри оцінювання. При цьому запитання були згруповані таким чином, щоб забезпечити послідовність аналізу, від загальної оцінки стану розвитку до деталізації окремих факторів впливу. Особлива увага приділялася формулюванню запитань, які б мінімізували можливість неоднозначного трактування та сприяли отриманню максимально об'єктивних експертних суджень. Крім того, при розробленні інструментарію було враховано необхідність адаптації питань до умов регіонального контексту, зокрема специфіки природоохоронних територій Волинської області, їх ресурсного потенціалу, рівня туристичної освоєності та існуючих обмежень, що дозволило забезпечити теоретичну обґрунтованість та прикладну спрямованість дослідження. Сформований перелік запитань став ефективним інструментом збору первинної інформації, що дало змогу здійснити комплексну оцінку рівня сталого розвитку туризму, виявити основні проблемні зони та обґрунтувати напрями подальшого вдосконалення управління туристичною діяльністю на природоохоронних територіях.

Так, у межах дослідження було проведено 26 експертних інтерв'ю, що забезпечило достатньо якісну базу для формування обґрунтованих висновків щодо сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області (рис. 2.9). Структура вибірки є збалансованою та відображає міжсекторальний характер досліджуваної проблематики. Зокрема, найбільшу частку респондентів становили представники туристичного бізнесу (10 осіб), що дозволило врахувати практичний досвід організації та функціонування туристичної діяльності. Вагомою є участь представників державного управління (7 осіб), що забезпечує врахування інституційного та регуляторного аспектів розвитку галузі.

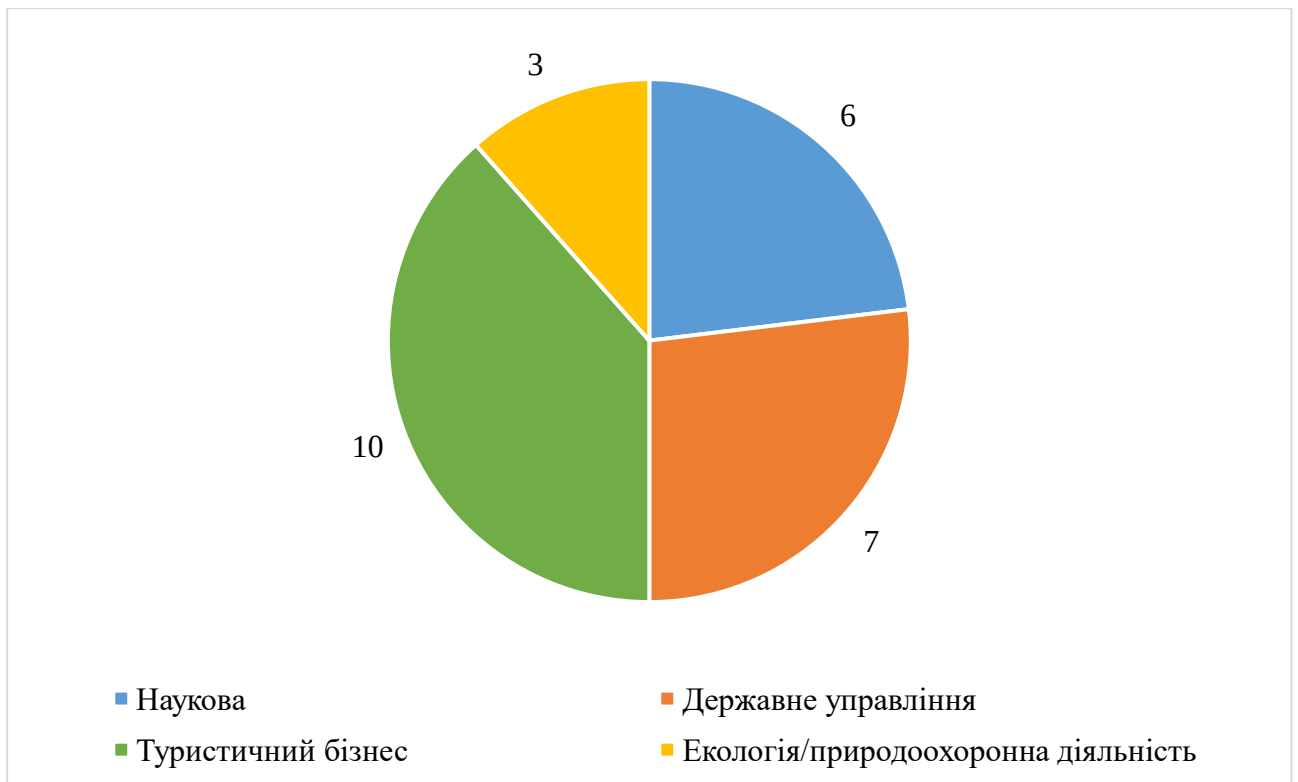

Рис. 2.9. Приналежність експертів з оцінювання сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області (сфера діяльності).

Джерело: розраховано автором на основі експертного оцінювання.

До опитування також було залучено науковців (6 осіб), що сприяло формуванню теоретично обґрунтованого бачення проблем і перспектив сталого розвитку, а також представників екологічної та природоохоронної сфери (3 особи), які забезпечили врахування екологічних обмежень і пріоритетів збереження природних ресурсів. Така структура експертної групи дозволила охопити основних стейкхолдерів туристичної діяльності на природоохоронних територіях і забезпечити комплексність отриманих оцінок. Збалансоване поєднання представників різних сфер діяльності підвищує достовірність результатів дослідження, оскільки дозволяє інтегрувати різні професійні підходи та уникнути однобічності у трактуванні рівня сталого розвитку туризму, що створює надійну основу для подальшого аналізу, узагальнення експертних оцінок та формування практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління розвитком туризму на природоохоронних територіях регіону.

Оцінювання здійснювалося за допомогою структурованої анкети, яка містила систему показників, що відображають екологічні, економічні та соціальні аспекти сталого розвитку туризму. Кожен показник оцінювався експертами за п'ятибальною шкалою, де значення варіювалися від 1 до 5 відповідно до рівня прояву досліджуваної характеристики. З метою підвищення інтерпретованості результатів числові значення шкали були трансформовані у якісні градації:

- 1 – критично низький рівень (дуже несталий стан);
- 2 – низький рівень (формування передумов сталості);
- 3 – середній рівень (частково збалансований розвиток);
- 4 – достатній рівень (наближений до сталого);
- 5 – високий рівень (сталий розвиток).

Збір емпіричних даних здійснювався шляхом анкетування із використанням дистанційних та очних форм комунікації. Отримані експертні оцінки підлягали подальшій обробці з використанням методів описової статистики, зокрема обчислення середніх значень, узагальнення результатів та їх групування за визначеними критеріями, що дозволило сформувати інтегральне уявлення про сучасний стан сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях досліджуваного регіону та виявити основні проблеми і напрями його вдосконалення. Аналіз та узагальнення результатів експертного оцінювання досліджуваних процесів, забезпечило можливість кількісної інтерпретації рівня сталого розвитку та якісного аналізу тенденцій, що формують сучасний стан і перспективи розвитку туристичної діяльності на природоохоронних територіях Волинської області.

Результати анкетування оцінки рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області за екологічною складовою, представлено на рис. 2.10.

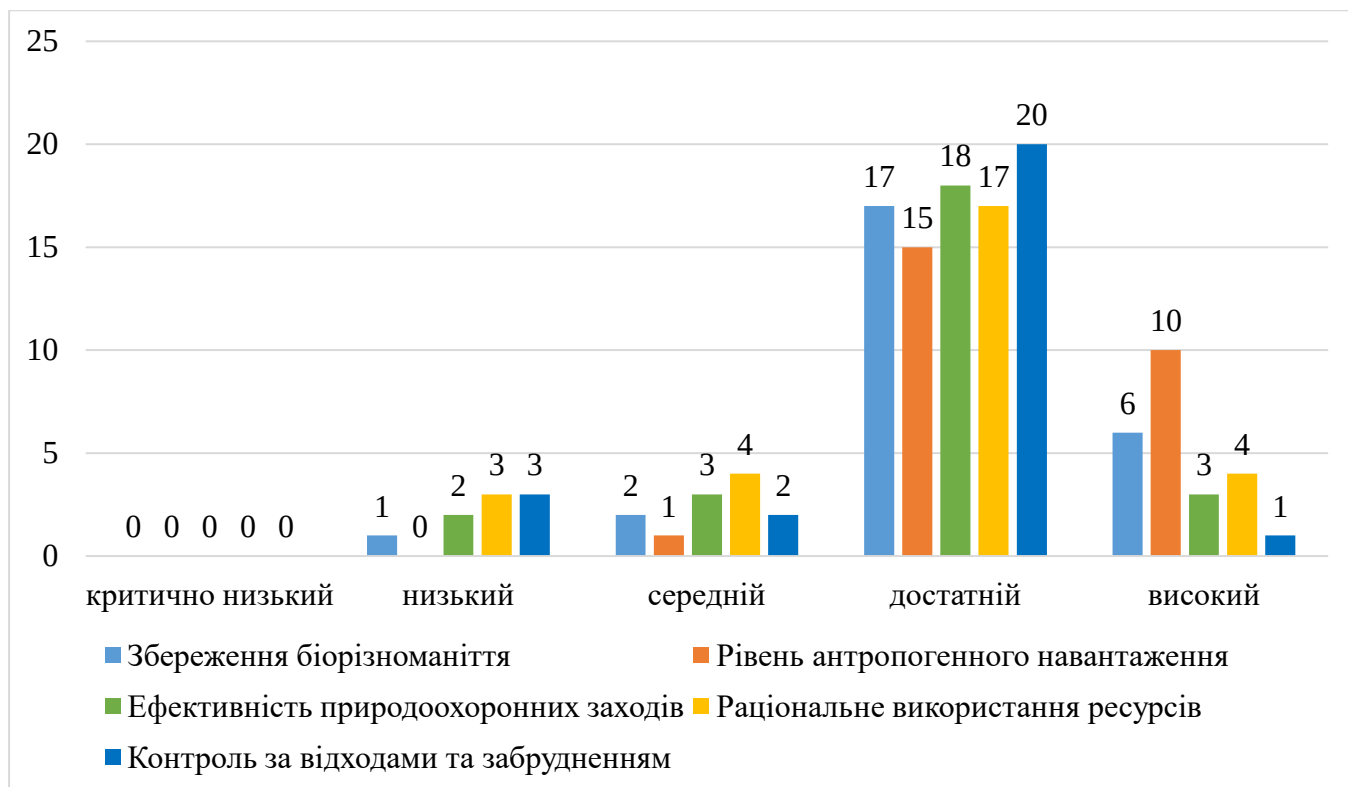

Рис. 2.10. Оцінка рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області (екологічна складова).

Джерело: розраховано автором на основі експертного оцінювання.

Результати експертного опитування демонструють, що екологічна складова сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області загалом оцінюється на достатньому рівні, що підтверджується домінуванням відповідей саме в цій категорії за всіма досліджуваними показниками. Зокрема, за показником збереження біорізноманіття 17 із 26 експертів (65,4 %) визначили рівень як достатній, ще 6 осіб (23,1 %) – як високий, лише 1 експерт (3,8 %) оцінив його як низький і 2 (7,7 %) – як середній. Відсутність оцінок «критично низький» свідчить про відносно стабільний стан природних екосистем у регіоні.

Щодо рівня антропогенного навантаження, результати є більш неоднозначними, зокрема 15 експертів (57,7 %) віднесли його до достатнього рівня, 10 осіб (38,5 %) оцінили його як високий, що вказує на суттєвий тиск на природоохоронні території. Лише 1 респондент (3,8 %) визначив цей показник як середній. Така структура відповідей свідчить про наявність ризиків

перевищення екологічно допустимих навантажень, що потребує посилення управлінських механізмів регулювання туристичних потоків.

Показник ефективності природоохоронних заходів також отримав переважно позитивні оцінки, а саме: 18 експертів (69,2 %) визначили його як достатній, 3 особи (11,5 %) – як високий, ще 3 (11,5 %) – як низький і 2 (7,7 %) – як середній, що свідчить про наявність дієвих практик охорони довкілля але вказує на доцільність їх подальшого вдосконалення та підвищення результативності.

Аналіз оцінок раціонального використання природних ресурсів показує, що 17 експертів (65,4 %) віднесли цей показник до достатнього рівня, 4 (15,4 %) – до високого, 3 (11,5 %) – до середнього і 2 (7,7 %) – до низького, що свідчить про загалом прийнятний рівень управління ресурсами, однак вказує на наявність окремих недоліків у впровадженні принципів сталого природокористування.

Найбільш позитивні результати зафіксовано щодо контролю за відходами та забрудненням. Так, 20 експертів (76,9 %) оцінили його як достатній рівень, 1 (3,8 %) – як високий, 2 (7,7 %) – як середній і 3 (11,5 %) – як низький. Такий розподіл відповідей свідчить про відносно ефективну систему екологічного контролю, хоча наявність низьких оцінок сигналізує про локальні проблеми у сфері поводження з відходами. Отримані результати свідчать, що екологічна складова сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області перебуває переважно на достатньому рівні, з окремими проявами високого рівня за певними напрямками [177]. Значна частка оцінок, що вказують на високий рівень антропогенного навантаження, а також наявність низьких та середніх оцінок за окремими показниками, свідчать про необхідність подальшого вдосконалення екологічної політики та управлінських практик у сфері туризму.

Результати анкетування оцінки рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області за економічною складовою, представлено на рис. 2.11.

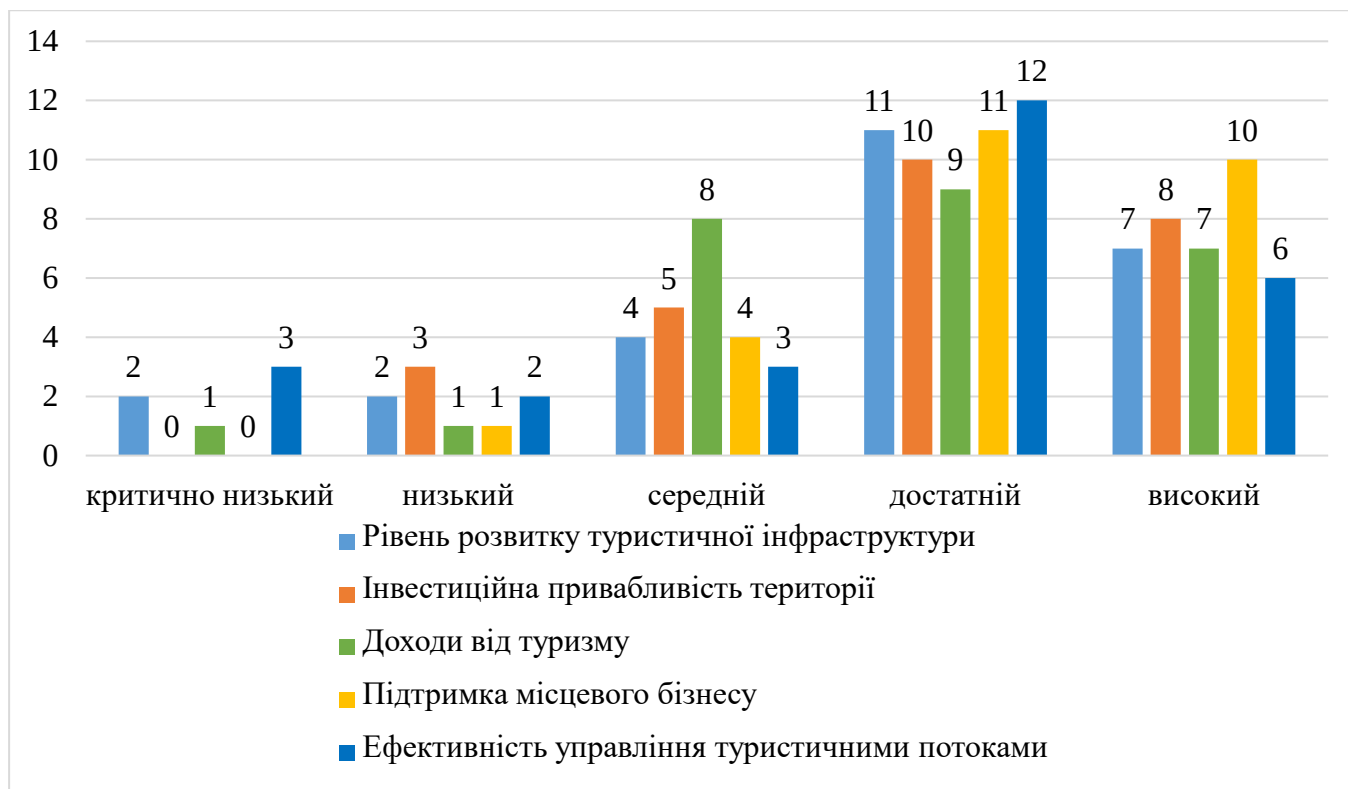

Рис. 2.11. Оцінка рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області (економічна складова).

Джерело: розраховано автором на основі експертного оцінювання.

Результати експертного оцінювання економічної складової сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області свідчать про переважання достатнього рівня розвитку, однак із помітною варіативністю між окремими показниками. Зокрема, рівень розвитку туристичної інфраструктури 11 експертів із 26 (42,3 %) оцінили як достатній, 7 осіб (26,9 %) – як високий, 4 (15,4 %) – як середній, 2 (7,7 %) – як низький та ще 2 (7,7 %) – як критично низький. Такий розподіл свідчить про загалом прийнятний стан інфраструктури, проте наявність низьких оцінок вказує на її нерівномірний розвиток у межах регіону.

Інвестиційна привабливість територій також характеризується домінуванням достатнього рівня: 10 експертів (38,5 %) визначили її як достатню, 8 (30,8 %) – як високу, 5 (19,2 %) – як середню та 3 (11,5 %) – як низьку. Відсутність критично низьких оцінок свідчить про наявність потенціалу для залучення інвестицій, однак частка середніх та низьких оцінок сигналізує про

наявність стримуючих факторів, зокрема інституційних та інфраструктурних обмежень.

Показник доходів від туризму демонструє дещо іншу структуру: 9 експертів (34,6 %) оцінили його як достатній, 7 (26,9 %) – як високий, 8 (30,8 %) – як середній, 1 (3,8 %) – як низький і 1 (3,8 %) – як критично низький. Значна частка середніх оцінок свідчить про недостатню реалізацію економічного потенціалу туризму на природоохоронних територіях, що може бути пов'язано з обмеженою туристичною активністю або сезонністю попиту.

Щодо підтримки місцевого бізнесу, то 11 експертів (42,3 %) визначили її як достатню, 10 (38,5 %) – як високу, 4 (15,4 %) – як середню та 1 (3,8 %) – як низьку. Відсутність критично низьких оцінок і значна частка високого рівня вказують на позитивні тенденції у взаємодії туристичної сфери з місцевими суб'єктами господарювання, що є важливим чинником забезпечення економічної сталості.

Ефективність управління туристичними потоками також оцінюється переважно на достатньому рівні, 12 експертів (46,2 %) обрали саме цю категорію, 6 (23,1 %) – високий рівень, 3 (11,5 %) – середній, 2 (7,7 %) – низький та 3 (11,5 %) – критично низький. Наявність відносно високої частки критичних і низьких оцінок свідчить про проблеми у регулюванні туристичних потоків, що може впливати як на економічну ефективність, так і на екологічну збалансованість територій [178]. Результати дослідження свідчать, що економічна складова сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області перебуває на рівні, близькому до достатнього, із окремими проявами високого рівня, зокрема у сфері підтримки місцевого бізнесу та інвестиційної привабливості. Наявність середніх, низьких і критично низьких оцінок за окремими показниками (передусім доходів від туризму та управління туристичними потоками) свідчить про необхідність посилення управлінських підходів, активізації інвестиційної діяльності та більш ефективного використання економічного потенціалу туристичної сфери регіону.

Результати анкетування оцінки рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області за соціальною складовою, представлено на рис. 2.12.

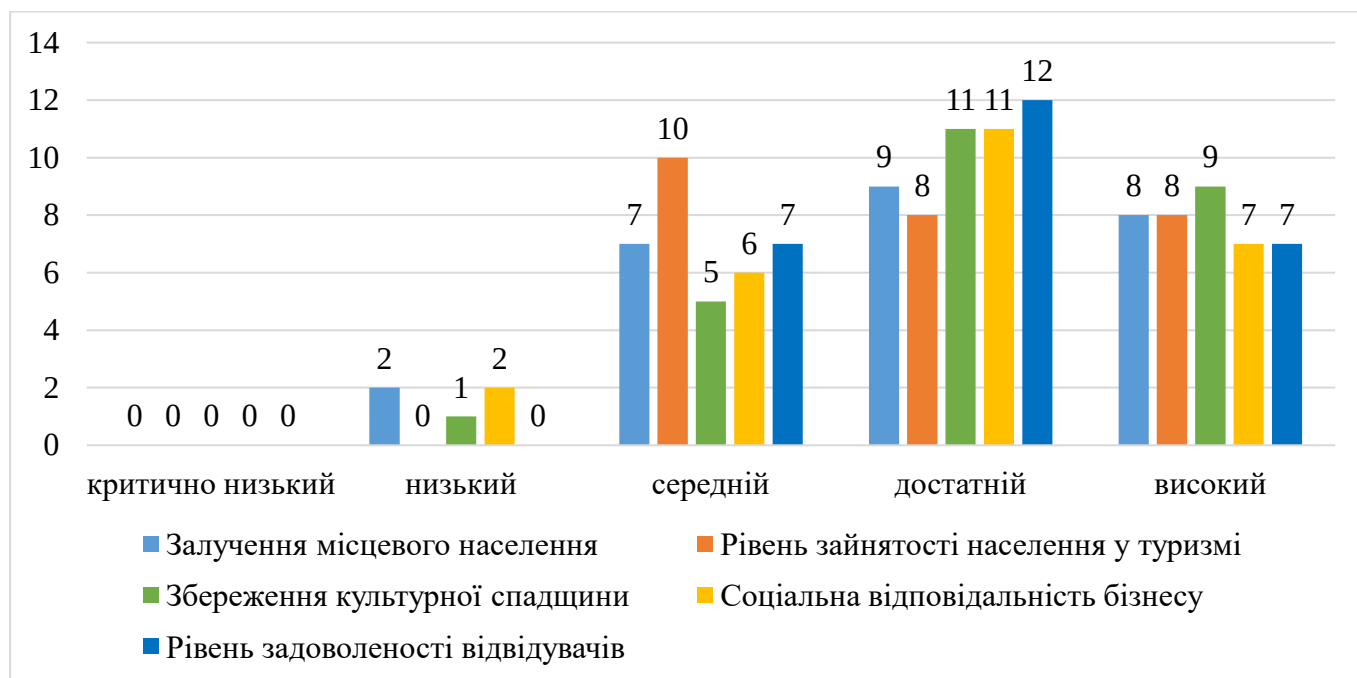

Рис. 2.12. Оцінка рівня сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області (соціальна складова).

Джерело: розраховано автором на основі експертного оцінювання.

Результати експертного оцінювання соціальної складової сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області засвідчують загальне домінування достатнього та високого рівнів, що вказує на відносно сприятливу соціальну ситуацію в контексті розвитку туризму [179]. Спостерігається певна диференціація оцінок за окремими показниками, що дозволяє більш детально охарактеризувати сильні та проблемні аспекти. Зокрема, рівень залучення місцевого населення до туристичної діяльності 9 експертів із 26 (34,6 %) оцінили як достатній, 8 осіб (30,8 %) – як високий, 7 (26,9 %) – як середній та 2 (7,7 %) – як низький. Відсутність критично низьких оцінок свідчить про загалом позитивну динаміку включення місцевих громад у туристичні процеси, однак наявність середніх і низьких значень вказує на потенціал для активізації участі населення.

Рівень зайнятості населення у сфері туризму характеризується дещо більш стриманими оцінками, так 8 експертів (30,8 %) визначили його як достатній, ще 8 (30,8 %) – як високий, проте 10 осіб (38,5 %) оцінили його як середній рівень. Це свідчить про те, що туристична діяльність поки не повною мірою виконує функцію стабільного джерела зайнятості, що потребує розширення можливостей працевлаштування у галузі.

Показник збереження культурної спадщини отримав переважно позитивні оцінки, 11 експертів (42,3 %) віднесли його до достатнього рівня, 9 (34,6 %) – до високого, 5 (19,2 %) – до середнього та 1 (3,8 %) – до низького. Такий розподіл свідчить про належну увагу до збереження культурних ресурсів, які є важливою складовою туристичної привабливості регіону.

Соціальна відповідальність бізнесу також оцінюється переважно на достатньому рівні, 11 експертів (42,3 %) визначили її як достатню, 7 (26,9 %) – як високу, 6 (23,1 %) – як середню та 2 (7,7 %) – як низьку, що свідчить про поступове впровадження принципів соціально відповідального ведення бізнесу, хоча ще зберігається потреба у їх більш системному застосуванні.

Найбільш позитивні результати отримано за показником рівня задоволеності відвідувачів, 12 експертів (46,2 %) оцінили його як достатній, 7 (26,9 %) – як високий, 7 (26,9 %) – як середній. Відсутність низьких і критичних оцінок свідчить про загалом позитивний досвід туристів, що є важливим індикатором якості туристичного продукту. Таким чином, соціальна складова сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області перебуває на достатньо високому рівні, з позитивними тенденціями у сфері задоволеності відвідувачів, збереження культурної спадщини та підтримки місцевих громад [180]. Значна частка середніх оцінок, особливо щодо зайнятості населення, вказує на необхідність активізації соціально-економічних ефектів туризму та посилення його ролі у розвитку місцевих громад.

Результати анкетування оцінки рівня ефективності інституційно-управлінських аспектів сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області представлено на рис. 2.13.

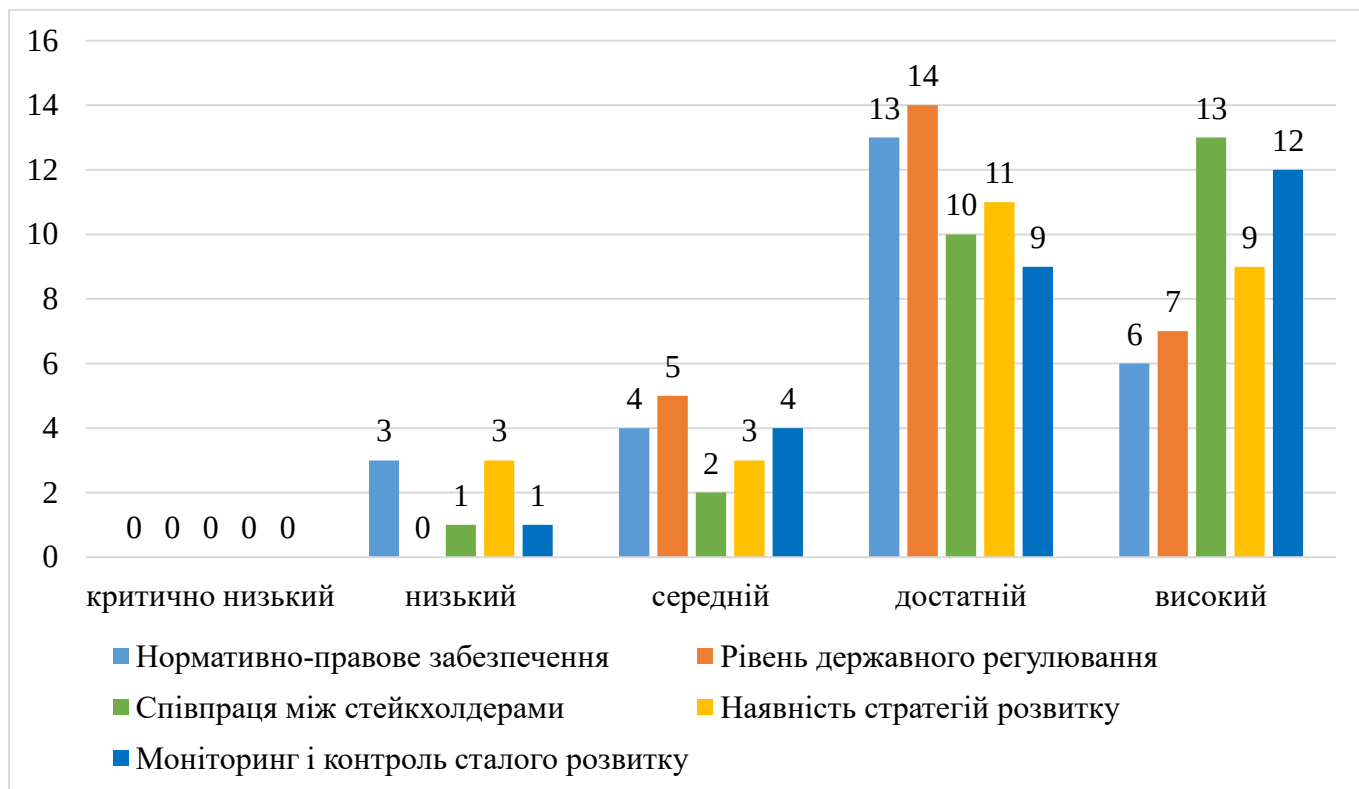

Рис. 2.13. Оцінка рівня ефективності інституційно-управлінських аспектів сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області.

Джерело: розраховано автором на основі експертного оцінювання.

Результати експертного оцінювання інституційно-управлінських аспектів сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області свідчать про переважання достатнього та високого рівнів, що вказує на загалом сформовану систему управління, однак із наявністю окремих дисбалансів за окремими складовими. Зокрема, нормативно-правове забезпечення 13 експертів із 26 (50,0 %) оцінили як достатнє, 6 осіб (23,1 %) – як високе, 4 (15,4 %) – як середнє та 3 (11,5 %) – як низьке. Такий розподіл свідчить про наявність сформованої нормативної бази, проте її практична реалізація та адаптація до сучасних викликів потребують подальшого вдосконалення.

Рівень державного регулювання отримав найбільш високі оцінки серед усіх показників, 14 експертів (53,8 %) визначили його як достатній, 7 (26,9 %) – як високий та 5 (19,2 %) – як середній. Відсутність низьких і критичних оцінок

свідчить про відносно ефективну роль держави у формуванні умов для розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Показник співпраці між стейкхолдерами демонструє більш варіативну структуру, так 10 експертів (38,5 %) оцінили його як достатній, 13 (50,0 %) – як високий, 2 (7,7 %) – як середній та 1 (3,8 %) – як низький. Домінування високого рівня вказує на активізацію взаємодії між основними учасниками туристичної діяльності, що є важливим чинником забезпечення сталого розвитку.

Наявність стратегій розвитку також оцінюється переважно позитивно, так 11 експертів (42,3 %) визначили цей показник як достатній, 9 (34,6 %) – як високий, 3 (11,5 %) – як середній та 3 (11,5 %) – як низький, що свідчить про наявність стратегічного бачення розвитку, однак потребує посилення його практичної реалізації та узгодженості між різними рівнями управління.

Моніторинг і контроль сталого розвитку отримали дещо стриманіші оцінки, 9 експертів (34,6 %) оцінили цей показник як достатній, 12 (46,2 %) – як високий, 4 (15,4 %) – як середній та 1 (3,8 %) – як низький. Хоча значна частка високих оцінок свідчить про наявність відповідних механізмів, існуючі середні та низькі значення вказують на необхідність підвищення системності та регулярності моніторингових процедур. Таким чином, інституційно-управлінська складова сталого розвитку природоохоронних територій Волинської області перебуває на достатньому рівні з тенденцією до високого, особливо у сфері міжсекторальної взаємодії та державного регулювання. Проте, актуальними залишаються завдання вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення ефективності реалізації стратегій розвитку та посилення систем моніторингу і контролю, що в комплексі сприятиме підвищенню загального рівня сталості туристичної діяльності в регіоні.

Результати анкетування оцінки загального рівня сталого розвитку туризму природоохоронних територій Волинської області представлено на рис. 2.14.

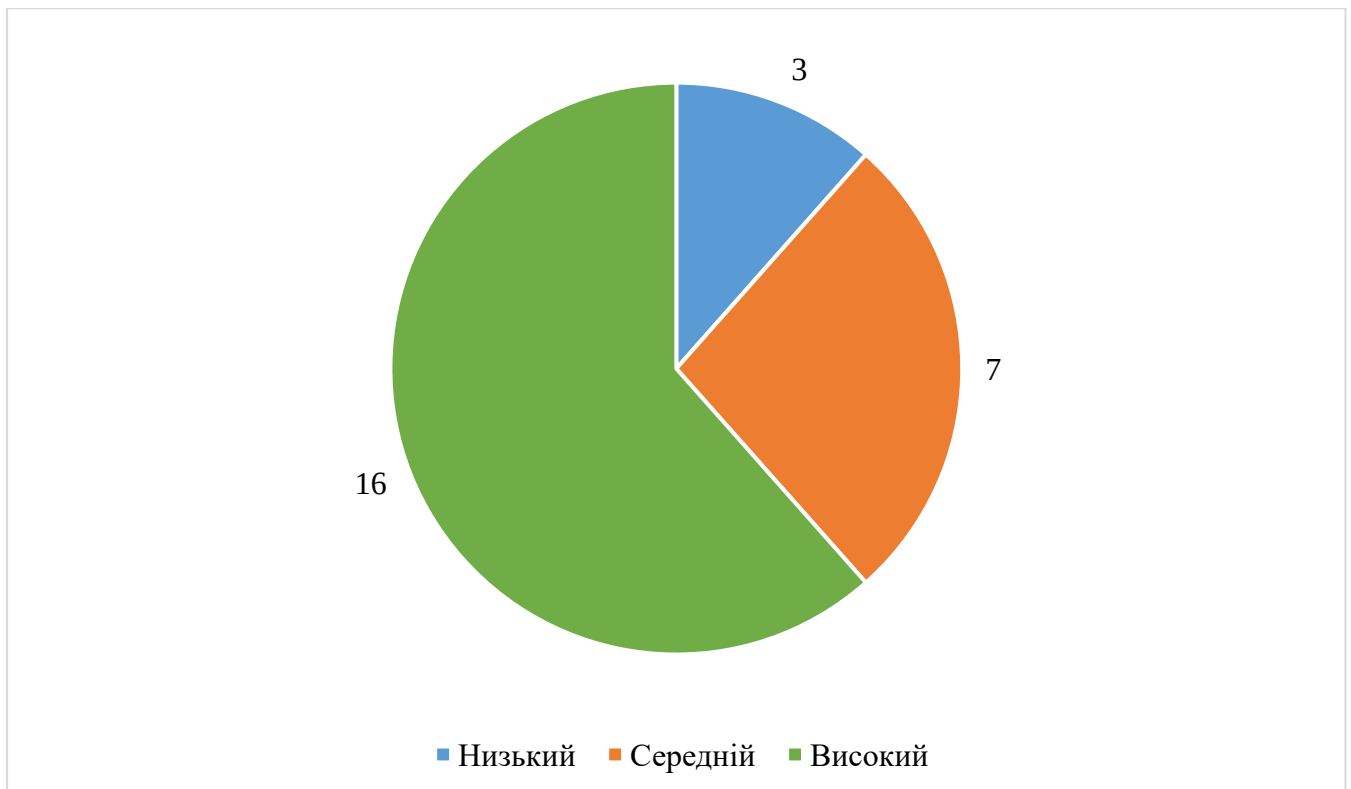

Рис. 2.14. Загальний рівень сталого розвитку туризму природоохоронних територій Волинської області.

Джерело: розраховано автором на основі експертного оцінювання.

Узагальнення результатів експертного опитування дозволяє визначити загальний рівень сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області як переважно високий. Зокрема, 16 із 26 експертів (61,5 %) оцінили його саме на високому рівні, що свідчить про наявність сформованих передумов для забезпечення збалансованого розвитку туристичної діяльності з урахуванням екологічних, економічних та соціальних аспектів. Проте, 7 респондентів (26,9 %) визначили загальний рівень як середній, що вказує на наявність окремих проблем і дисбалансів у функціонуванні системи сталого розвитку, що може бути пов'язано з нерівномірністю розвитку окремих складових, зокрема економічної та інституційно-управлінської, а також із впливом антропогенного навантаження на природоохоронні території. Лише 3 експерти (11,5 %) оцінили рівень сталого розвитку як низький, що свідчить про відносно обмежене поширення критичних проблем у цій сфері. Відсутність значної частки негативних оцінок підтверджує, що туристична діяльність у

межах природоохоронних територій регіону загалом розвивається у напрямі сталості, хоча й потребує подальшого вдосконалення.

Таким чином, отримані результати дозволяють зробити висновок, що природоохоронні території Волинської області мають достатній потенціал для сталого розвитку туризму, однак потребують системного посилення окремих напрямів, зокрема підвищення ефективності управління, оптимізації використання ресурсів та зниження антропогенного навантаження, що забезпечить перехід від переважно достатнього до стабільно високого рівня сталості.

Проблеми сталого розвитку туризму природоохоронних територій, визначені експертами, представлено на рис. 2.15.

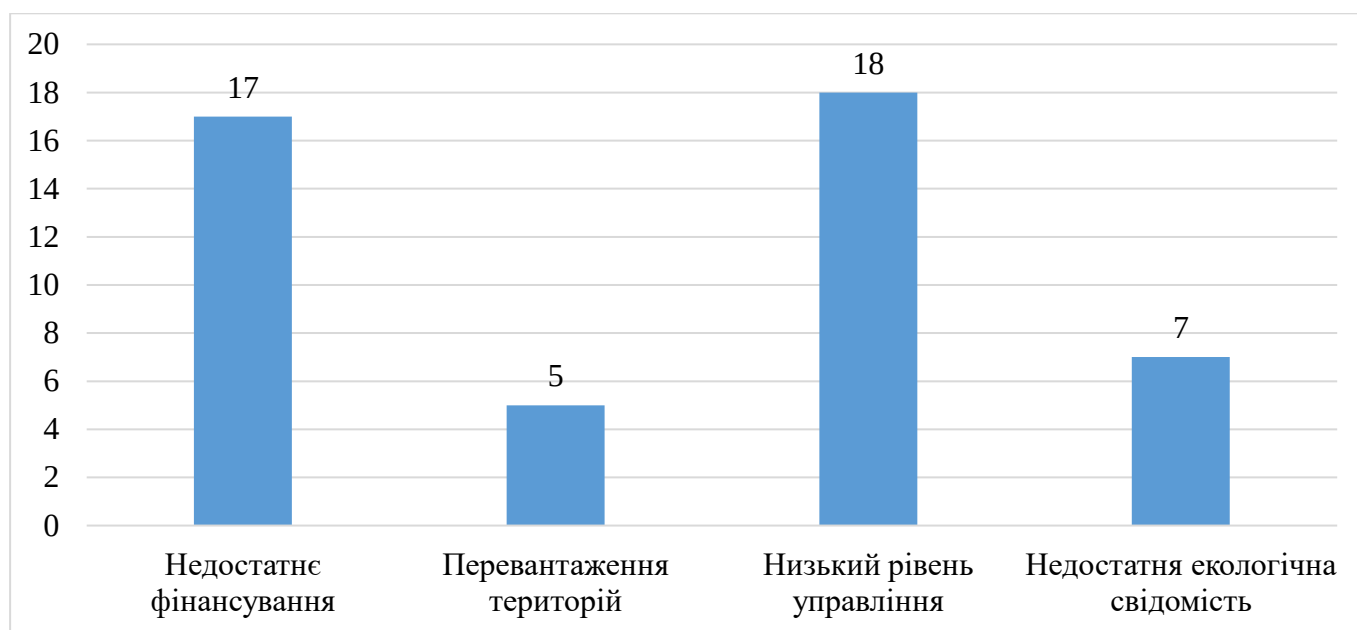

Рис. 2.15. Основні проблеми сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: визначено автором на основі експертного оцінювання.

Результати експертного опитування дозволили ідентифікувати основні проблеми, що стримують сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях Волинської області. Найбільш вагомою з них визначено низький рівень управління, на який вказали 18 із 26 експертів (69,2 %), що свідчить про

наявність суттєвих недоліків у координації діяльності, стратегічному плануванні та реалізації управлінських рішень, що безпосередньо впливає на ефективність функціонування туристичної сфери в межах природоохоронних територій. Важливою проблемою є недостатнє фінансування, яке відзначили 17 експертів (65,4 %). Обмеженість фінансових ресурсів ускладнює розвиток інфраструктури, впровадження природоохоронних заходів та підтримку туристичних ініціатив, що, у свою чергу, стримує досягнення цілей сталого розвитку. Така проблема має системний характер і потребує як державної підтримки, так і активізації інвестиційної діяльності. Суттєвим викликом також є недостатня екологічна свідомість, на яку вказали 7 респондентів (26,9 %), що відображає проблему низького рівня екологічної культури як серед відвідувачів, так і серед окремих учасників туристичної діяльності, що може призводити до нераціонального використання природних ресурсів та погіршення стану довкілля. Проблема перевантаження територій є менш поширеною, однак також має значення, її відзначили 5 експертів (19,2 %), що свідчить про локальні випадки надмірного туристичного навантаження, які можуть створювати ризики для екосистем, особливо у пікові періоди відвідуваності.

Проведений аналіз засвідчив, що найбільші проблеми сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях Волинської області мають переважно управлінсько-економічний характер. Домінування таких факторів, як низький рівень управління та недостатнє фінансування, вказує на необхідність удосконалення інституційних механізмів, підвищення ефективності управлінських рішень і забезпечення стабільної фінансової підтримки розвитку туристичної діяльності в умовах дотримання принципів сталості.

Висновки до другого розділу

Встановлено, що ефективне функціонування досліджуваних територій потребує поєднання природоохоронних, соціальних, економічних та безпекових пріоритетів. Обґрунтовано, що природоохоронні території слід розглядати як складні соціо-еколого-економічні системи, у межах яких туристична діяльність має здійснюватися відповідно до принципів екологічної допустимості, соціальної прийнятності та економічної ефективності. Доведено, що традиційні підходи до оцінювання туристичної діяльності, які ґрунтуються переважно на показниках відвідуваності та економічних результатах, не дозволяють повною мірою врахувати вплив туризму на стан природного середовища, місцеві громади та систему управління природоохоронними територіями.

Систематизовано основні наукові підходи до оцінювання сталого розвитку туризму та визначено доцільність застосування комплексного підходу, який інтегрує галузевий, просторовий, системний, стратегічний, глокалізаційний та комплексний підходи. На цій основі запропоновано ієрархічну модель системи індикаторів сталого туризму на природоохоронних територіях, сформовану відповідно до методології UN Tourism, яка забезпечує поєднання стратегічних орієнтирів сталого розвитку з конкретними інструментами їх кількісного вимірювання. Встановлено, що застосування багаторівневої системи індикаторів дозволяє здійснювати комплексну оцінку екологічних, економічних, соціальних та управлінських параметрів розвитку туристичних дестинацій.

Обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який включає систему методологічних підходів, загальнонаукових, емпіричних та прикладних методів дослідження. Запропонований інструментарій забезпечує можливість комплексного аналізу туристичних процесів, оцінювання потенціалу природоохоронних територій, визначення факторів впливу на їх розвиток та формування науково обґрунтованих управлінських рішень. Розроблений алгоритм дослідження та реалізації процесу сталого розвитку туризму дозволяє

забезпечити послідовність аналітичних процедур від оцінювання сучасного стану до формування механізмів стимулювання та моніторингу результативності управлінських заходів.

Аналіз сучасного стану розвитку природоохоронних територій України засвідчив зростання їх значення як базових осередків розвитку екологічного, рекреаційного та пізнавального туризму. Встановлено, що функціонування значної частини об'єктів природно-заповідного фонду відбувається в умовах обмеженого фінансування, нерівномірного розвитку туристичної інфраструктури та недостатнього використання інструментів стратегічного управління. Виявлено суттєві регіональні відмінності у рівні туристично-рекреаційного потенціалу природоохоронних територій, що зумовлює необхідність диференційованого підходу до формування стратегій їх розвитку.

Встановлено, що повномасштабна війна суттєво змінила умови використання природно-рекреаційного потенціалу країни, призвела до обмеження доступу до окремих територій, пошкодження природних комплексів і туристичної інфраструктури, а також посилила потребу у врахуванні безпекового чинника в системі оцінювання сталого розвитку. Доведено доцільність включення безпекової складової до структури інтегрального оцінювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях поряд з екологічною, економічною та соціальною складовими.

Результати дослідження дозволили сформулювати науково-методичне підґрунтя для подальшого оцінювання рівня сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України. Запропоновані методичні підходи, система індикаторів та алгоритм дослідження створюють основу для проведення комплексної діагностики туристичних дестинацій, визначення їх конкурентних переваг і проблем розвитку, а також формування ефективних механізмів управління, спрямованих на забезпечення екологічної стійкості, соціальної відповідальності, економічної ефективності та безпеки туристичної діяльності.

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій

Природоохоронні території виконують функцію як збереження біорізноманіття та природної спадщини, так і виступають важливими туристичними дестинаціями, що формують значний рекреаційний потенціал та сприяють розвитку місцевих громад. Інтенсифікація туристичної діяльності супроводжується зростанням антропогенного навантаження, що може призводити до деградації екосистем, порушення природного балансу та зниження цінності природних ресурсів. Стратегування сталого розвитку туризму, передбачає формування довгострокових орієнтирів управління туристичною діяльністю з урахуванням екологічних, економічних і соціальних обмежень [181]. Традиційні підходи до стратегічного управління не повною мірою відповідають сучасним викликам, оскільки не враховують високий рівень динамічності середовища, вплив глобальних змін клімату, зростання туристичних потоків, необхідність збереження природоохоронних територій. Такий підхід, зумовлює потребу у впровадженні нових концептуальних підходів, орієнтованих на гнучкість, адаптивність та інтеграцію інноваційних інструментів управління сталим розвитком досліджуваних територій.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в умовах України, де природоохоронні території функціонують у складному соціально-економічному та безпековому середовищі. Необхідність відновлення екосистем, забезпечення екобезпеки, стимулювання розвитку туризму як чинника економічного зростання, потребує формування ефективних стратегічних рішень [182]. У зв'язку з цим постає завдання розроблення науково обґрунтованих моделей стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій,

які забезпечуватимуть баланс між збереженням природного середовища та задоволенням потреб споживачів туристичних послуг.

З огляду на це, виникає потреба у формуванні адаптивного підходу до стратегування, який передбачає інтеграцію процесів аналізу, планування, реалізації, моніторингу та коригування управлінських рішень у єдину замкнену систему. Такий підхід дозволяє забезпечити безперервність управління, своєчасне виявлення відхилень і оперативне коригування стратегічних орієнтирів відповідно до змін екологічного, соціального та економічного середовища. З метою реалізації зазначеного підходу у дослідженні розроблено модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій, яка відображає взаємозв'язок основних етапів та інструментів управління і забезпечує досягнення збалансованого розвитку туристичних дестинацій. На рис. 3.1. представлено запропоновану модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Рис. 3.1. Модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: доповнено автором на основі [182].

Запропонована модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій відображає сучасний підхід до управління DESTИНАЦІЯМИ, локалізованими в межах природоохоронних територій, що ґрунтується на поєднанні стратегічного планування, системного моніторингу та гнучкого реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища. На відміну від традиційних лінійних моделей, вона має циклічний характер і передбачає безперервний процес прийняття управлінських рішень, що забезпечує баланс між збереженням екосистем і розвитком туристичної діяльності. Взаємозв'язок процесів аналізу, планування, реалізації, моніторингу та адаптації, формують основу для ефективного стратегічного управління.

Аналітично-діагностичний блок, передбачає всебічну оцінку стану природоохоронних територій. У межах цього блоку доцільно здійснити аналіз екологічних параметрів, зокрема стану біорізноманіття, рівня антропогенного навантаження та екологічної стійкості території. Паралельно доцільно дослідити туристичні потоки, їхню структуру, сезонність та поведінкові характеристики відвідувачів. Важливе значення має також врахування зовнішніх факторів, таких як кліматичні зміни, безпекова ситуація та регуляторна політика. Результатом зазначеного етапу є формування інформаційної бази, необхідної для обґрунтованого стратегічного планування.

У межах визначення стратегічних орієнтирів, необхідно сформувати цілі сталого розвитку природоохоронних територій, які передбачають екологічні, соціальні та економічні аспекти функціонування досліджуваних DESTИНАЦІЙ. Такий підхід передбачає встановлення допустимих меж туристичного навантаження та визначення пріоритетних напрямів розвитку туризму, таких як екологічний, освітній, науковий туризм тощо. При цьому стратегічні орієнтири не є фіксованими, а підлягають регулярному перегляду залежно від результатів моніторингу та змін у зовнішньому середовищі природоохоронних територій.

Інструментально-управлінський блок може забезпечити практичну реалізацію визначених стратегічних цілей. Він включає застосування комплексу управлінських інструментів, спрямованих на регулювання туристичних потоків,

зокрема запровадження квот, зонування територій та оптимізацію маршрутів. Важливу роль відіграють цифрові технології, які дозволяють здійснювати оперативний контроль за відвідуваністю та станом ресурсів. Окрім того, доцільно використати економічні механізми стимулювання сталого розвитку, такі як екологічні збори або підтримка відповідального бізнесу. Важливим елементом даного етапу є також формування екологічно свідомої поведінки споживачів туристичних послуг через освітні та комунікаційні заходи.

Моніторингово-аналітичний блок виконує функцію постійного відстеження результатів реалізації стратегії. У його межах доцільно здійснити збір і аналіз даних щодо екологічного стану природоохоронних територій, соціального впливу туризму на місцеві громади та економічної ефективності туристичної діяльності. Використання сучасних інформаційних технологій, зокрема геоінформаційних систем і цифрових платформ, забезпечує оперативність та точність отриманих даних, що дозволить своєчасно виявляти негативні тенденції та оцінювати ефективність управлінських рішень.

Адаптаційно-коригувальний блок, забезпечує гнучкість та життєздатність стратегії. На основі результатів моніторингу доцільно здійснити коригування стратегічних цілей, інструментів управління та режимів використання природоохоронних територій. Таким чином, стратегія розвитку туризму набуває динамічного характеру, що дозволяє оперативно реагувати на зміни та мінімізувати негативний вплив туристичної діяльності на довкілля. Запропонована модель функціонує як замкнений цикл «аналіз – планування – реалізація – моніторинг – адаптація», що забезпечує її адаптивність, стійкість до зовнішніх викликів і високу ефективність. Впровадження запропонованої моделі сприятиме досягненню балансу між екологічними, соціальними і економічними інтересами, а також формуванню довгострокової конкурентоспроможності природоохоронних територій як туристичних дестинацій.

З метою систематизації підходів до стратегування сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, доцільно розглянути інтегровану систему планування, яка відображає взаємозв'язок основних етапів

стратегування та базується на поєднанні аналітичних, цільових і управлінських компонентів і забезпечує логічну послідовність переходу від діагностики зовнішнього середовища до визначення місії, стратегічних орієнтирів і цілей, а також їх практичної реалізації через відповідні програми та інструменти. Включення у цей процес механізмів моніторингу та зворотного зв'язку, дозволяє своєчасно оцінювати ефективність прийнятих рішень і коригувати напрям розвитку відповідно до змін у зовнішньому середовищі (рис. 3.2).

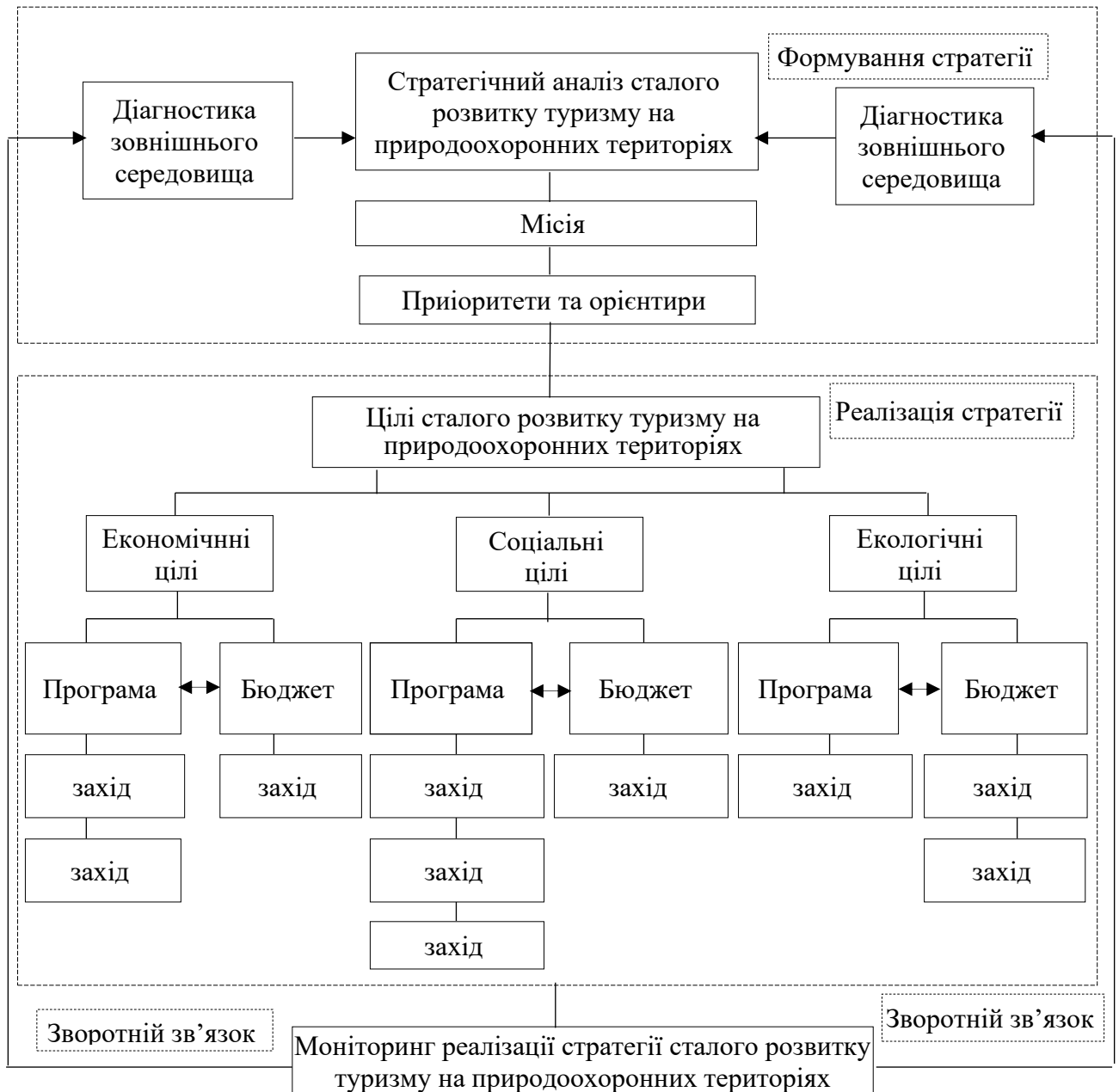

Рис. 3.2. Система планування сталого туризму природоохоронних територій.

Джерело: розроблено автором.

Система планування сталого туризму природоохоронних територій, відображає комплексний, багаторівневий підхід до стратегування розвитку туристичної діяльності з урахуванням принципів сталості. Її структура логічно поєднує етапи формування стратегії, її реалізації та подальшого контролю, що забезпечує циклічність управлінського процесу. Вихідною точкою виступає стратегічний аналіз сталого розвитку туризму, який базується на діагностиці зовнішнього середовища. Така діагностика дозволяє врахувати вплив економічних, екологічних, соціальних і політичних факторів, що є особливо важливим для природоохоронних територій, які функціонують у чутливому до змін середовищі.

Важливим елементом системи є визначення місії, пріоритетів та стратегічних орієнтирів сталого розвитку туризму. Місія задає загальний вектор розвитку, орієнтуючи управлінські рішення на досягнення балансу між збереженням природних ресурсів і використанням їх рекреаційного потенціалу. Пріоритети та орієнтири конкретизують цей вектор, формуючи основу для визначення цілей сталого розвитку, які, згідно зі схемою, поділяються на економічні, екологічні та соціальні. Така триєдина структура цілей відповідає концепції сталого розвитку та дозволяє забезпечити гармонізацію інтересів усіх стейкхолдерів, включаючи державу, місцеві громади та туристичний бізнес .

Реалізація стратегії у запропонованій системі здійснюється через розробку відповідних програм і бюджетів, що свідчить про необхідність ресурсного забезпечення стратегічних ініціатив. Наявність програмного підходу дозволяє деталізувати заходи, спрямовані на досягнення поставлених цілей, а бюджетування забезпечує їх фінансову обґрунтованість. При цьому важливою складовою є узгодження заходів із екологічними обмеженнями природоохоронних територій, що запобігає надмірному антропогенному навантаженню та сприяє довгостроковому збереженню екосистем.

Безперервним етапом системи є моніторинг реалізації стратегії та забезпечення зворотного зв'язку. Такий компонент дозволяє оцінювати ефективність впроваджених заходів, виявляти відхилення від запланованих

результатів і своєчасно коригувати стратегічні рішення. Наявність механізму зворотного зв'язку забезпечує адаптивність системи до змін зовнішнього середовища, що є важливим в умовах сучасних викликів, зокрема кліматичних змін, воєнних ризиків та трансформації туристичних потоків. Таким чином, запропонована система планування формує цілісну модель стратегічного управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях, орієнтовану на довгострокову ефективність і збалансованість розвитку.

З метою підвищення обґрунтованості стратегічних рішень у сфері сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є застосування сценарного підходу, який дозволяє моделювати альтернативні варіанти розвитку з урахуванням багатофакторного впливу середовища та інтересів основних стейкхолдерів [183]. Такий підхід передбачає послідовне проходження етапів від первинної експрес-оцінки поточного стану до формування та аналізу сценаріїв розвитку, а також їх подальшого поглибленого оцінювання з позицій економічної, екологічної та соціальної ефективності. Важливою перевагою сценарного моделювання є можливість ідентифікації доцільності або недоцільності розвитку окремих видів туризму, а також визначення умов переходу до альтернативних напрямів діяльності. Узагальнену логіку зазначеного процесу та взаємозв'язок його основних етапів представлено на відповідній рис. 3.3.

Запропонована схема також відображає ітеративний характер сценарного моделювання, що передбачає можливість перегляду та коригування прийнятих рішень на основі отриманих результатів оцінювання. Вона акцентує увагу на необхідності узгодження стратегічних цілей із ресурсними можливостями територій, інституційною спроможністю суб'єктів управління та екологічними обмеженнями. Такий підхід сприяє формуванню гнучкої системи стратегування, яка здатна адаптуватися до змін зовнішнього середовища, мінімізувати ризики неефективного використання природних ресурсів і забезпечувати довгострокову стійкість туристичного розвитку.

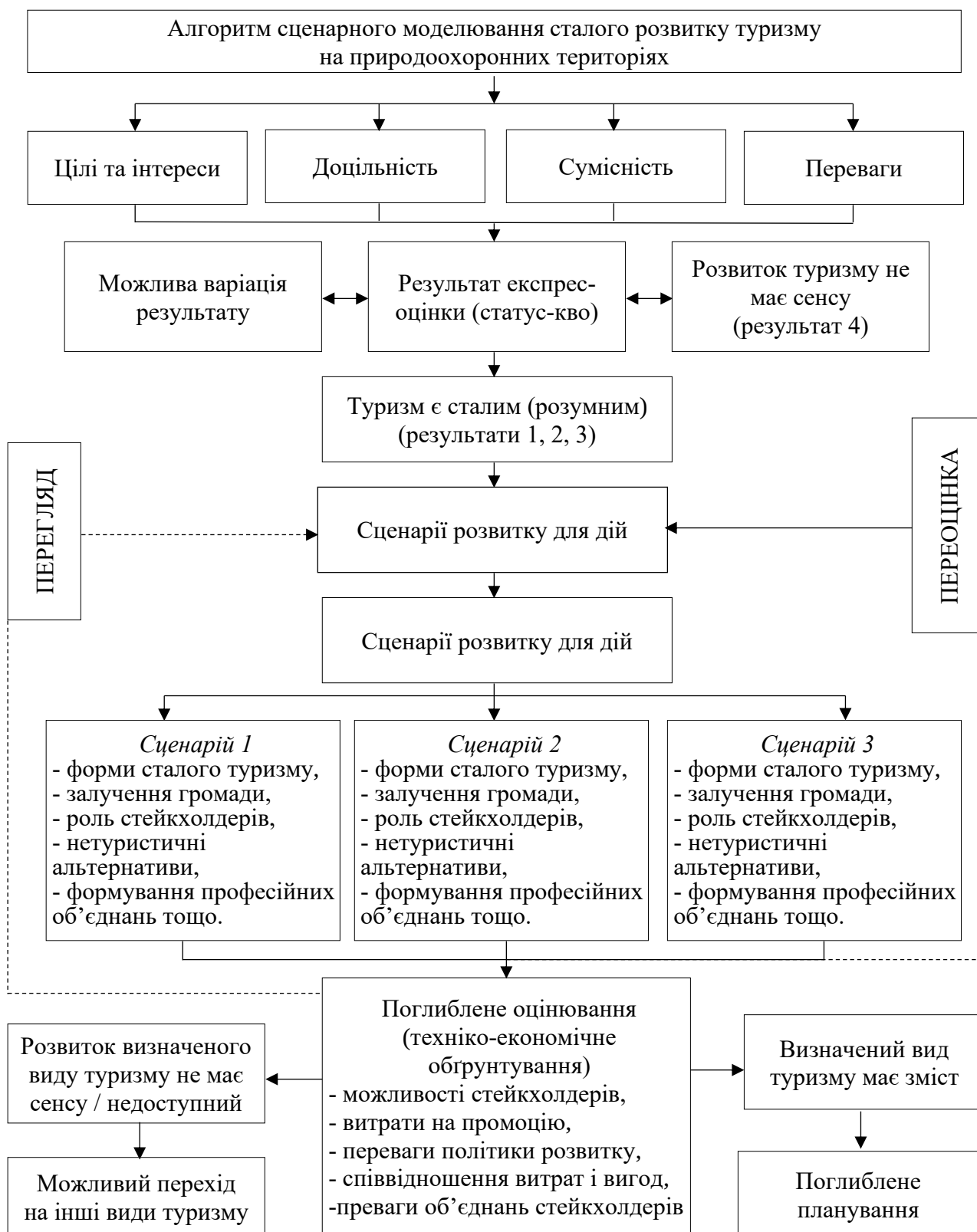

Рис. 3.3. Процес сценарного моделювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: розроблено автором.

Процес сценарного моделювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях виступає важливим інструментом стратегічного планування, що дозволяє обґрунтувати доцільність розвитку туристичної діяльності з урахуванням багатофакторного впливу середовища. Його вихідною основою є аналіз цілей та інтересів основних стейкхолдерів, оцінка доцільності та сумісності різних варіантів розвитку, а також визначення потенційних переваг і ризиків. Такий підхід забезпечує формування варіативного бачення майбутнього стану туристичної системи та дозволяє врахувати як економічні вигоди, так і екологічні обмеження природоохоронних територій.

Основним етапом сценарного моделювання є проведення експрес-оцінки поточного стану, яка дає змогу визначити, чи відповідає існуюча модель туризму принципам сталого розвитку. У результаті такої оцінки можливі альтернативні висновки, або туризм визнається сталим (за певних умов і параметрів), або ж його подальший розвиток у запропонованому форматі вважається недоцільним. Такий підхід, створює основу для формування сценаріїв розвитку, які виступають інструментом деталізації стратегічних рішень і дозволяють змодельовати різні траєкторії розвитку залежно від обраних управлінських підходів.

Сценарний підхід передбачає розробку кількох альтернативних сценаріїв, кожен з яких включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення сталості туристичної діяльності. Елементами таких сценаріїв може бути розвиток екологічних форм туризму, активне залучення місцевих громад до управління та розподілу вигод, посилення ролі стейкхолдерів, впровадження нетуристичних альтернатив для зниження антропогенного навантаження, а також формування професійних об'єднань в умовах воєнних викликів [184]. Варіативність сценаріїв дозволяє врахувати різні рівні ресурсного забезпечення, інституційної спроможності та зовнішніх викликів, що підвищує обґрунтованість стратегічного вибору.

Поглиблене оцінювання відібраних сценаріїв, передбачає проведення техніко-економічного обґрунтування. У межах цього процесу аналізуються

можливості учасників, витрати на реалізацію заходів, потенційні вигоди, а також співвідношення витрат і результатів. Важливим аспектом досліджуваних процесів, є також оцінка впливу державної політики та переваг кооперації між стейкхолдерами, що дозволяє визначити найбільш ефективний і реалістичний сценарій розвитку.

Завершальним етапом сценарного моделювання є прийняття рішення щодо доцільності розвитку конкретного виду туризму. У разі позитивної оцінки здійснюється перехід до поглибленого стратегічного планування, що передбачає деталізацію заходів та механізмів їх реалізації. Натомість у випадку негативного результату можливим є або відмова від розвитку відповідного напрямку, або переорієнтація на альтернативні види туристичної діяльності. Таким чином, сценарне моделювання виступає ефективним інструментом зниження невизначеності та підвищення якості стратегічних рішень у сфері сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

З метою забезпечення ефективного впровадження стратегічних підходів до сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є використання адаптивної моделі стратегування, яка враховує динамічність зовнішнього середовища та необхідність постійного коригування управлінських рішень [185]. Такий підхід передбачає поетапну реалізацію взаємопов'язаних дій, від формування аналітичної бази та інституційного забезпечення до визначення стратегічних орієнтирів, вибору управлінських інструментів і безпосереднього впровадження стратегії. Важливу роль у цьому процесі відіграють механізми моніторингу та адаптації, що в свою чергу, забезпечують своєчасне та ефективне реагування на зміни екологічних, соціально-економічних та інституційних умов. Методику впровадження моделі адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій наведено на рис. 3.4.

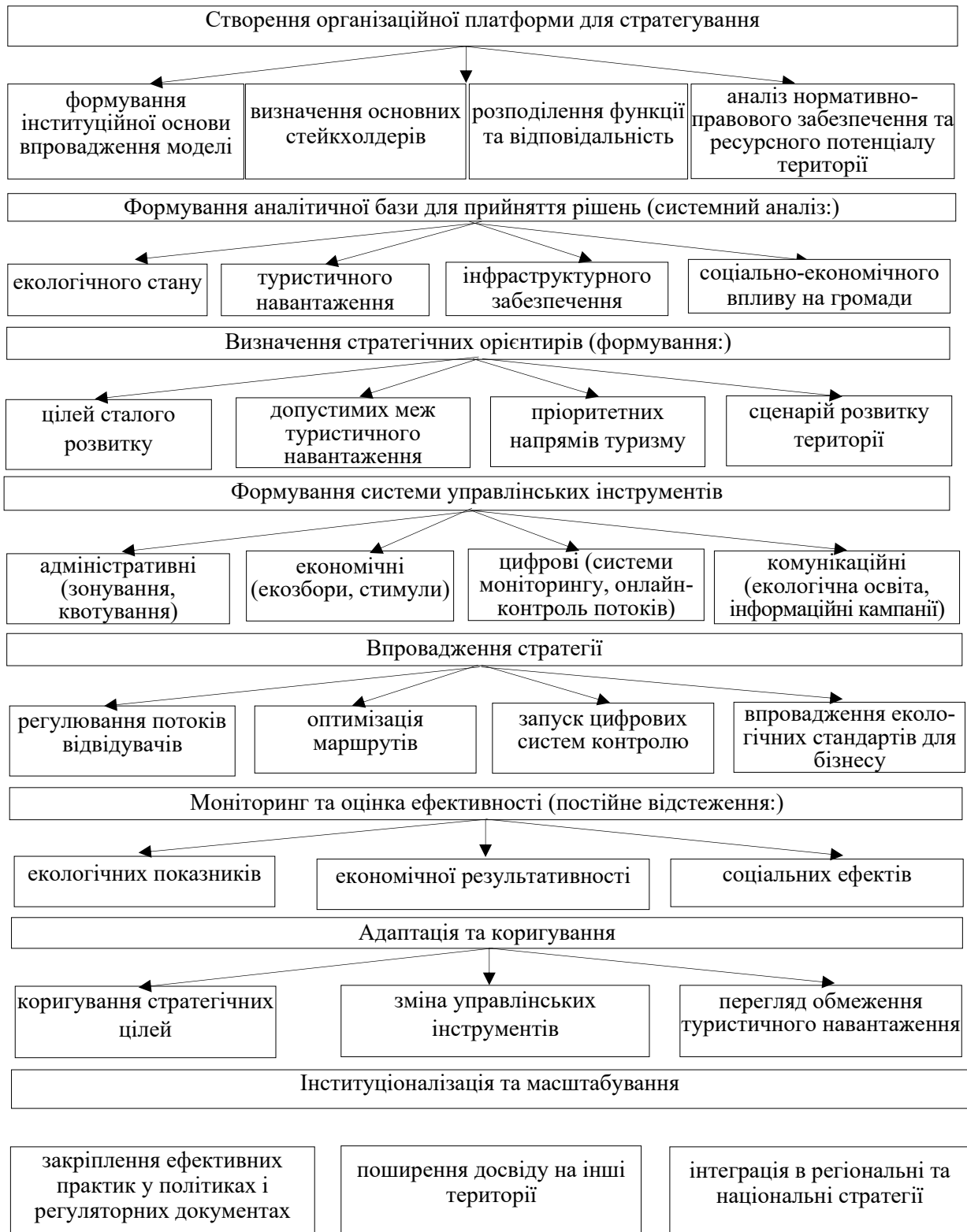

Рис. 3.4. Методика впровадження моделі адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: розроблено автором.

Методика впровадження моделі адаптивного стратегування сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях базується на поетапному, системному підході, який забезпечує інтеграцію аналітичних, організаційних та управлінських компонентів у єдину логіку прийняття рішень. Її вихідним етапом є формування аналітичної бази, що передбачає комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення, ресурсного потенціалу території, екологічного стану, туристичного навантаження та соціально-економічного впливу на місцеві громади. Такий системний аналіз дозволяє виявити основні обмеження та можливості розвитку, створюючи підґрунтя для обґрунтованого стратегічного планування.

На підготовчо-організаційному етапі формується інституційне підґрунтя впровадження моделі, що передбачає ідентифікацію основних зацікавлених сторін, визначення їх ролей і функцій, а також налагодження механізмів взаємодії між ними. Важливим аспектом є аналіз нормативно-правового забезпечення, що регламентує діяльність у сфері природоохоронного туризму, та оцінка ресурсного потенціалу території, що створює передумови для узгодженого прийняття стратегічних рішень і підвищує ефективність управлінських процесів.

Комплексна діагностика стану природоохоронної території передбачає всебічний аналіз екологічних, соціально-економічних та туристичних параметрів. Зокрема, оцінюється стан екосистем, рівень антропогенного навантаження, структура і динаміка туристичних потоків, а також вплив туризму на місцеві громади. Використання сучасних методів дослідження, зокрема геоінформаційних систем і статистичного аналізу, дозволяє сформувати достовірну інформаційну базу для подальшого стратегічного планування.

На основі отриманих результатів здійснюється визначення стратегічних орієнтирів розвитку території. У межах цього етапу формуються цілі сталого розвитку, встановлюються допустимі межі туристичного навантаження, визначаються пріоритетні напрями туристичної діяльності та розробляються альтернативні сценарії розвитку. Важливою характеристикою цього етапу є

закладення принципу гнучкості, що передбачає можливість перегляду стратегічних орієнтирів залежно від змін у середовищі функціонування.

Розроблення інструментарію реалізації стратегії охоплює комплекс адміністративних, економічних, цифрових і комунікаційних механізмів впливу. Зокрема, застосовуються заходи зонування території, квотування відвідувань, впровадження екологічних платежів, використання цифрових систем моніторингу та контролю туристичних потоків, а також заходи екологічної просвіти. Такий комплексний підхід дозволяє ефективно регулювати туристичну діяльність та мінімізувати негативний вплив на природне середовище.

Практична реалізація передбачає безпосереднє впровадження розроблених заходів у діяльність природоохоронної території. У цей період здійснюється оптимізація туристичних маршрутів, регулювання потоків відвідувачів, впровадження цифрових інструментів управління, а також забезпечується дотримання екологічних стандартів суб'єктами господарювання. Реалізація стратегії супроводжується постійною координацією дій між усіма учасниками процесу.

Важливим елементом методики є моніторинг та оцінка ефективності впроваджених заходів, що забезпечує отримання об'єктивної інформації щодо результатів реалізації стратегії. У межах етапу здійснюється систематичний збір та аналіз даних щодо екологічного стану території, соціального впливу туризму та економічних показників. Використання інформаційних технологій підвищує точність і оперативність моніторингових процедур.

Адаптація та коригування стратегії базується на результатах моніторингу. У разі виявлення відхилень або негативних тенденцій здійснюється перегляд стратегічних цілей, управлінських інструментів та режимів використання території. Таким чином забезпечується гнучкість і стійкість системи управління, а сама стратегія набуває динамічного характеру.

У цілому запропонована методика впровадження моделі адаптивного стратегування забезпечує формування безперервного циклу управління, що поєднує аналіз, планування, реалізацію, моніторинг та адаптацію. Її застосування

сприяє підвищенню ефективності використання природних ресурсів, зниженню екологічних ризиків та досягненню довгострокової сталості розвитку туризму на природоохоронних територіях.

З метою комплексного обґрунтування стратегічних підходів до сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільно виокремити основні напрями, що забезпечують збалансоване поєднання управлінських та економічних механізмів. Такий підхід передбачає структуризацію заходів за двома взаємодоповнюючими блоками (інституційним та економічним), що дозволяє системно охопити як питання організації управління та регулювання туристичної діяльності, так і формування фінансових стимулів і інструментів розвитку. Інституційний блок орієнтований на створення ефективного середовища взаємодії стейкхолдерів і забезпечення нормативної та організаційної основи функціонування туризму, тоді як економічний – на активізацію підприємницької діяльності та раціональне використання ресурсного потенціалу. Основні напрями сталого розвитку туризму природоохоронних територій представлено на рис. 3.5.

Інституційний пакет заходів сталого розвитку туризму природоохоронних територій спрямований на формування ефективної системи управління, що забезпечує координацію дій усіх зацікавлених сторін. Важливу роль у цьому процесі відіграє адміністрація природоохоронної території, яка виступає центром управлінських рішень і взаємодії зі стейкхолдерами [186]. Важливим інструментом є створення платформ співпраці (кластерів, альянсів, дорадчих рад), що сприяє узгодженню інтересів держави, бізнесу та місцевих громад. Удосконалення нормативно-правового регулювання, зокрема через впровадження функціонального зонування та встановлення допустимих меж рекреаційного навантаження, дозволяє забезпечити баланс між туристичною діяльністю та збереженням природних ресурсів. Розвиток системи моніторингу екологічних показників і туристичних потоків, а також цифровізація управління відвідуванням підвищують ефективність контролю та прийняття рішень.

Основні напрями сталого розвитку туризму
природоохоронних територій

Пакет інституційних заходів	Пакет економічних заходів
- формування ефективної системи управління туризмом (посилення ролі адміністрації ПТ); - створення платформи взаємодії стейкхолдерів (кластери, альянси, асоціації, громадські об'єднання, дорадча рада); - удосконалення нормативно-правового регулювання туристичної діяльності; - впровадження функціонального зонування території та норм рекреаційного навантаження; - розвиток системи моніторингу (екологічного та туристичних потоків); - цифровізація управління відвідуванням (онлайн-облік, контроль потоків); - розвиток екологічної освіти та підвищення кваліфікації кадрів; - інтеграція у регіональні та національні стратегії сталого розвитку туризму.	- впровадження обґрунтованих екологічних зборів та цільового використання коштів; - стимулювання розвитку екологічних видів туризму та зеленого підприємництва; - підтримка місцевих виробників і залучення громад до туристичної діяльності; - розвиток туристичної інфраструктури на засадах сталого розвитку; - диверсифікація туристичних продуктів (еко-, освітній, активний туризм); - залучення інвестицій та грантового фінансування; - впровадження економічних стимулів для екологізації бізнесу; - розвиток партнерських проєктів (державно-приватне партнерство тощо).

Рис. 3.5. Основні напрями сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: розроблено автором.

Важливою складовою є також розвиток екологічної освіти та підвищення кваліфікації кадрів, що формує екологічно відповідальну поведінку, а інтеграція у регіональні та національні стратегії забезпечує узгодженість політик і довгострокову сталість розвитку.

Економічний пакет заходів орієнтований на створення фінансових і ринкових стимулів для розвитку екологічно відповідального туризму та підвищення економічної ефективності використання природоохоронного потенціалу. Впровадження обґрунтованих екологічних зборів із цільовим

використанням коштів дозволяє акумулювати ресурси для охорони довкілля та розвитку туристичної інфраструктури. Стимулювання розвитку екологічних видів туризму та зеленого підприємництва сприяє мінімізації негативного впливу на природні екосистеми. Підтримка місцевих виробників і залучення громад до туристичної діяльності забезпечує соціально-економічні вигоди та підвищує рівень зайнятості. Розвиток інфраструктури на засадах сталості, диверсифікація туристичних продуктів (екологічний, освітній, активний туризм), а також залучення інвестицій і грантового фінансування формують економічну основу для реалізації стратегічних ініціатив. Додатково, впровадження економічних стимулів для екологізації бізнесу та розвиток державно-приватного партнерства сприяють підвищенню конкурентоспроможності туристичних дестинацій і забезпечують довгострокову ефективність розвитку.

Отже, визначені інституційні та економічні напрями сталого розвитку туризму природоохоронних територій формують цілісну систему стратегічного управління, що забезпечує узгодженість організаційних механізмів і фінансових інструментів. Їх комплексне впровадження сприяє досягненню балансу між збереженням природних екосистем і ефективним використанням туристичного потенціалу, підвищує рівень залученості місцевих громад та конкурентоспроможність дестинацій. У результаті це створює передумови для довгострокової стійкості розвитку туризму та адаптації до сучасних викликів і змін зовнішнього середовища.

3.2. Механізм стимулювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій в умовах воєнних викликів

Сучасні трансформаційні процеси в економіці та суспільстві, посилення екологічних викликів і зростання ролі природоохоронних територій як осередків збереження біорізноманіття актуалізують необхідність формування ефективних механізмів стимулювання сталого розвитку туризму. У цьому контексті туризм розглядається як джерело економічних вигод та як інструмент підтримки природоохоронної діяльності, підвищення екологічної свідомості та соціально-економічного розвитку територій. Відсутність системного підходу до управління туристичними процесами, неузгодженість інтересів стейкхолдерів і обмеженість ресурсного забезпечення зумовлюють необхідність розроблення комплексного механізму, здатного забезпечити баланс між економічною ефективністю, соціальною відповідальністю та екологічною безпекою.

Особливої актуальності набуває формування такого механізму в умовах сучасних ризиків і невизначеності, зокрема воєнних та посткризових трансформацій, які суттєво впливають на функціонування туристичної сфери, що зумовлює необхідність інтеграції безпекової складової до системи забезпечення сталого розвитку туризму поряд із традиційними соціальними, економічними та екологічними компонентами [187]. У зв'язку з цим постає потреба у розробленні концептуально цілісного підходу, який враховує багатовекторність впливів, забезпечує адаптивність управлінських рішень та сприяє підвищенню конкурентоспроможності природоохоронних територій.

З метою систематизації теоретико-методичних підходів та обґрунтування напрямів стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільно використати структурно-компонентний підхід, який дозволяє комплексно охопити основні фактори впливу та їх взаємозв'язки [188]. Враховуючи багатовимірність сталого розвитку та необхідність узгодження інтересів різних стейкхолдерів, запропоновано модель, що поєднує соціальний, економічний, екологічний і безпековий базиси як взаємодоповнюючі складові

єдиного механізму. Такий підхід дає можливість ідентифікувати основні інструменти та напрями впливу, а також визначити логіку їх інтеграції у процесі управління розвитком туризму. Структурно-компонентна модель формування механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях представлена на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Структурно-компонентна модель формування механізму стимулювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій.

Джерело: розроблено автором.

Структурно-компонентна модель формування механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях відображає системну взаємодію основних базисів, а саме: соціального, економічного, екологічного та безпекового, які у сукупності забезпечують досягнення збалансованого функціонування туристичної діяльності. Центральним елементом моделі виступають виміри сталості, що інтегрують результати впливу кожного з базисів та формують цілісну парадигму управління розвитком туризму на природоохоронних територіях. Такий підхід дозволяє розглядати сталий розвиток не як сукупність окремих заходів, а як динамічну систему взаємопов'язаних компонентів, що функціонують на засадах синергії.

Соціальний базис моделі акцентує увагу на ролі місцевих громад як основних стейкхолдерів розвитку туризму. Залучення населення до процесів планування та реалізації туристичних ініціатив сприяє формуванню соціального капіталу територій, підвищенню рівня зайнятості та розвитку людського потенціалу. Важливим аспектом є збереження культурної спадщини та локальної ідентичності, що підсилює автентичність туристичного продукту [189]. Освітні та просвітницькі заходи у сфері сталого туризму формують екологічну та соціальну відповідальність як у місцевого населення, так і у споживачів турпослуг, що в цілому сприяє підвищенню якості життя та соціальної стабільності регіону.

Економічний базис моделі визначає інструменти забезпечення фінансової стійкості та інвестиційної привабливості природоохоронних територій. Він включає розвиток туристичної інфраструктури, підтримку малого та середнього підприємництва, а також диверсифікацію туристичних продуктів і послуг, що дозволяє зменшити залежність від сезонності та підвищити конкурентоспроможність дестинацій [190]. Важливу роль відіграють механізми державно-приватного партнерства, які забезпечують ефективну мобілізацію ресурсів та оптимізацію управлінських рішень. Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій при цьому виступає важливою умовою довгострокового економічного розвитку.

Екологічний базис є фундаментальним елементом моделі, оскільки саме збереження природних ресурсів визначає можливість існування туризму на природоохоронних територіях. У цьому контексті важливими є заходи щодо охорони біорізноманіття, впровадження екологічних стандартів та практик, а також системний моніторинг стану довкілля. Регулювання туристичних потоків відповідно до екологічної місткості територій дозволяє мінімізувати антропогенне навантаження та запобігати деградації екосистем [191]. Розвиток екологічно орієнтованих видів туризму, зокрема екотуризму, виступає одним із пріоритетних напрямів забезпечення гармонізації взаємодії людини та природи.

Безпековий базис у сучасних умовах набуває особливої актуальності, зважаючи на зростання ризиків як природного, так і соціально-економічного характеру. Він охоплює забезпечення екологічної та техногенної безпеки, управління ризиками та кризовими ситуаціями, а також гарантування фізичної та інформаційної безпеки туристів [192]. В умовах воєнних та посткризових трансформацій особливого значення набуває адаптивність системи управління та формування ефективних механізмів реагування на загрози. Нормативно-правове забезпечення виступає базою для реалізації безпекових заходів і створення стабільного середовища функціонування туристичної сфери.

Загалом, запропонована модель демонструє циклічний та взаємозалежний характер функціонування всіх базисів, що підсилюється їх постійною взаємодією. Кожен із компонентів виконує власну функцію та впливає на інші, формуючи інтегровану систему стимулювання сталого розвитку туризму. Такий підхід забезпечує комплексність управлінських рішень, сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів та дозволяє досягти балансу між економічними вигодами, соціальними інтересами, екологічними обмеженнями та безпековими вимогами.

З метою узагальнення теоретико-методичних засад та забезпечення цілісного бачення процесу формування механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є використання логічно-смыслового підходу, який дозволяє систематизувати основні елементи, їх

функціональне наповнення та взаємозв'язки. Такий підхід враховує багатовимірний характер сталого розвитку, що поєднує екологічні, соціально-економічні та управлінські аспекти, а також необхідність узгодження інтересів основних стейкхолдерів. Особливу роль у цьому процесі відіграє диференціація форм туристичної діяльності залежно від рівня антропогенного навантаження, що забезпечує раціональне використання природних ресурсів і мінімізацію негативного впливу на довкілля. Ефективність механізму стимулювання значною мірою визначається інтеграцією сучасних інструментів управління, зокрема стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля і соціальну сферу (SEA + ESIA), які забезпечують превентивний характер прийняття управлінських рішень. Важливим є також формування адаптивної системи управління, що передбачає використання багаторівневого інструментарію (стратегічного, тактичного та оперативного), а також впровадження механізмів моніторингу, зворотного зв'язку та коригування. Власне бачення зазначених положень та відображення їх логічної взаємодії представлено у вигляді логічно-сміслової моделі забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка наведена на рис. 3.7.

Логічно-сміслова модель забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях відображає системне бачення формування та функціонування механізму стимулювання, що базується на поєднанні екологічних, соціально-економічних і управлінських складових. Її концептуальною основою виступає багатофункціональність та мультиплікативність сталого туризму, що передбачає одночасний вплив туристичної діяльності на економічний розвиток територій, соціальну стабільність громад і збереження природних екосистем. Такий підхід дозволяє розглядати туризм як сферу господарської діяльності та як інструмент комплексного розвитку природоохоронних територій, що забезпечує синергію між різними напрямками використання ресурсного потенціалу.

Рис. 3.7. Логічно-смысловая модель забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: розроблено автором.

Важливим елементом моделі є диференціація форм туристичної діяльності на ресурсозберігаючу та ресурсоспоживальну. Ресурсозберігаюча форма орієнтована на розвиток екологічного, освітнього та наукового туризму з мінімальним впливом на довкілля, що відповідає пріоритетам сталого розвитку. Ресурсоспоживальна форма включає масовий та інфраструктурно-інтенсивний туризм, який допускається лише за умов жорсткого регулювання та дотримання екологічних обмежень. Важливим критерієм розмежування цих форм виступає рівень антропогенного навантаження та відповідність туристичної діяльності екологічній місткості територій, що дозволяє забезпечити баланс між використанням і збереженням природних ресурсів.

Структурно модель ґрунтується на сукупності основних компонентів, серед яких центральне місце займають екологічний, соціально-економічний та оціночно-регуляторний блоки. Екологічний компонент спрямований на збереження біорізноманіття, підтримання екологічної рівноваги та впровадження обмежень щодо використання природних ресурсів. Соціально-економічний компонент забезпечує розвиток місцевих громад, створення робочих місць, збереження культурної спадщини та формування економічних вигод від туризму. Оціночно-регуляторний компонент, представлений інтегрованим підходом SEA + ESIA, виконує функцію превентивного управління, дозволяючи оцінювати потенційні впливи туристичної діяльності ще на етапі стратегічного планування та прийняття проєктних рішень.

Реалізація моделі здійснюється через визначені напрями, що охоплюють просторове зонування територій, встановлення допустимих меж туристичного навантаження, розвиток екологічно орієнтованої інфраструктури та стимулювання відповідального туризму. Важливою складовою є використання багаторівневої системи інструментів, які поділяються на стратегічні, тактичні та оперативні. Стратегічні інструменти передбачають формування довгострокових політик і стратегій розвитку, тактичні – реалізацію програм і партнерських проєктів, а оперативні – безпосереднє регулювання туристичних потоків,

моніторинг та впровадження екологічних обмежень. Така ієрархічна структура інструментів забезпечує узгодженість управлінських рішень на різних рівнях.

Важливу роль у функціонуванні моделі відіграє механізм адаптивного управління, який забезпечує її динамічність та стійкість до змін зовнішнього середовища. Він включає систему екологічного та соціального моніторингу, використання цифрових технологій для контролю туристичних потоків, механізми зворотного зв'язку зі стейкхолдерами та регулярне коригування стратегічних рішень. Завдяки цьому управління розвитком туризму набуває циклічного характеру та дозволяє оперативно реагувати на зміни, мінімізуючи негативні впливи та підвищуючи ефективність використання ресурсів.

Результативний блок моделі відображає досягнення комплексного ефекту від впровадження механізму стимулювання сталого розвитку туризму. Економічні результати проявляються у зростанні доходів, залученні інвестицій та розвитку підприємництва, соціальні – у підвищенні рівня зайнятості, розвитку місцевих громад і покращенні якості життя, а екологічні – у збереженні природних екосистем, зниженні антропогенного навантаження та покращенні стану довкілля [193]. Такий підхід, забезпечує досягнення збалансованого сталого розвитку природоохоронних територій на засадах адаптивного управління, ресурсоефективності та гармонізації інтересів усіх стейкхолдерів.

З метою узагальнення теоретико-методичних засад формування механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях та конкретизації його структурних елементів доцільно застосувати глокалізаційний підхід, який передбачає поєднання глобальних принципів сталості з локальними особливостями розвитку територій. Такий підхід дозволяє врахувати багаторівневий характер управління туристичною діяльністю, узгодити інтереси основних стейкхолдерів та забезпечити адаптивність механізму до сучасних викликів і ризиків. У цьому контексті важливим є чітке визначення основних елементів механізму, їх змістового наповнення та взаємозв'язків, що формують цілісну систему управлінського впливу. Систематизовані елементи механізму

стимулювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Елементи механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Елементи	Стисла характеристика
Об'єкти	- природоохоронні території (НПП, біосферні резервати, заказники тощо); - туристичні ресурси та екосистеми; - туристична інфраструктура; - туристичні потоки; - локальні туристичні продукти та послуги.
Суб'єкти	- органи державної влади та місцевого самоврядування; - адміністрації природоохоронних територій; - суб'єкти туристичного підприємництва; - місцеві громади; громадські організації; - міжнародні інституції та донорські організації; - споживачі (гості).
Мета	забезпечення збалансованого розвитку туризму на ПТ шляхом інтеграції глобальних стандартів сталості та локальних особливостей розвитку з урахуванням соціальних, економічних, екологічних і безпекових пріоритетів.
Завдання	- збереження природних екосистем і біорізноманіття; - підвищення ефективності використання туристичного потенціалу територій; - розвиток екологічно орієнтованих видів туризму; - підтримка місцевих громад та малого підприємництва; - впровадження інноваційних і цифрових технологій у туризмі; - адаптація до глобальних викликів і ризиків; - підвищення якості та безпеки туристичних послуг.
Функції	- регуляторна; - стимулююча; - координаційна; - інвестиційна; - соціальна; - екологічна; - контрольна; - інформаційно-аналітична; - адаптивна.
Методи впливу	- економічні (пільги, гранти, інвестиційні стимули); - адміністративно-правові (нормативне регулювання, ліцензування, стандартизація); - організаційні (партнерства, кластери, мережеві взаємодії); - соціальні (освіта, участь громад, просвітництво); - екологічні (екостандарти, моніторинг, обмеження навантаження); - інформаційно-цифрові (смарт-рішення, цифрові платформи, маркетинг територій)

Джерело: розроблено автором.

Представлені елементи механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, систематизовано на основні складових управлінського впливу, що дозволяє комплексно охарактеризувати структуру досліджуваного механізму. Такий підхід передбачає поєднання глобальних орієнтирів сталого розвитку із локальними особливостями функціонування природоохоронних територій, що забезпечує адаптивність і релевантність управлінських рішень. Виокремлення таких елементів, як об'єкти, суб'єкти, мета, завдання, функції та методи впливу, створює цілісне уявлення про логіку формування та реалізації механізму стимулювання, а також дозволяє визначити взаємозв'язки між його складовими.

Об'єкти механізму охоплюють природоохоронні території, туристичні ресурси, інфраструктуру та туристичні потоки, що формують матеріальну основу розвитку туризму. Суб'єкти представлені широким колом стейкхолдерів, від органів влади до місцевих громад і споживачів туристичних послуг [194]. Така багаторівнева структура суб'єктів відображає глокалізаційний характер управління, де поєднуються інтереси глобальних інституцій та локальних учасників. Визначена мета механізму орієнтована на досягнення збалансованого розвитку, що передбачає гармонізацію економічних вигод, соціального розвитку та екологічної безпеки, а також інтеграцію безпекової складової в умовах сучасних викликів.

Сформульовані завдання деталізують напрями реалізації механізму та акцентують увагу на необхідності збереження природного середовища, розвитку туристичного потенціалу та підтримки місцевих громад. Функції механізму відображають його багатовекторний характер і включають регуляторні, стимулюючі, координаційні, екологічні та інформаційно-аналітичні аспекти, що забезпечують ефективність управління. Сукупність запропонованих методів впливу (економічних, адміністративних, організаційних, соціальних, екологічних та цифрових) формує інструментарій реалізації механізму та підкреслює його комплексність.

Таким чином, систематизовані елементи механізму стимулювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій, узагальнюють теоретичні засади формування зазначеного механізму та мають практичну значущість, оскільки це дозволяє структурувати управлінські дії, визначити пріоритети розвитку та забезпечити узгодженість рішень на різних рівнях управління. Застосування такого підходу, сприяє підвищенню ефективності функціонування природоохоронних територій як туристичних дестинацій, забезпечуючи баланс між глобальними вимогами сталості та локальними потребами розвитку.

З метою забезпечення комплексного підходу до сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є формування механізму стимулювання, який поєднує сучасні управлінські підходи та інструменти регулювання туристичної діяльності. Враховуючи високий рівень чутливості природних екосистем, особливого значення набуває застосування глокалізаційного підходу, що передбачає інтеграцію міжнародних стандартів сталого розвитку з урахуванням локальних особливостей територій. Ефективність стратегування підвищується завдяки диференціації форм туристичної діяльності на ресурсозберігаючу та ресурсоспоживальну, що дозволяє оптимізувати туристичні потоки та мінімізувати негативний вплив на довкілля [195].

У цьому контексті виникає необхідність у розробці цілісного механізму, який би забезпечував узгодженість інституційних, економічних, організаційних та інформаційно-комунікаційних складових управління туризмом. Такий механізм має бути орієнтований на досягнення балансу між збереженням природних ресурсів і соціально-економічним розвитком територій, а також передбачати адаптивність до змін зовнішнього середовища. Узагальнену структуру запропонованого механізму стимулювання сталого розвитку туризму природоохоронних територій на основі глокалізаційного підходу та диференціації форм туристичної діяльності наведено на відповідній рис. 3.8.

Розроблений механізм стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях ґрунтується на інтеграції глокалізаційного підходу та диференціації форм туристичної діяльності, що дозволяє забезпечити баланс між збереженням природних ресурсів і ефективним використанням туристичного потенціалу. Його концептуальна основа передбачає поєднання глобальних стандартів сталого туризму з урахуванням локальної специфіки територій, що особливо важливо для природоохоронних об'єктів із унікальними екосистемами. У цьому контексті диференціація ресурсозберігаючої та ресурсоспоживальної форм туризму виступає важливим інструментом управління туристичними потоками, де пріоритет надається екологічно орієнтованим видам діяльності, а інші форми допускаються виключно в межах визначеної рекреаційної місткості та за умов належного регулювання.

Структурно механізм представлений як багаторівнева система, що включає сукупність взаємопов'язаних компонентів: інституційно-регуляторного, економічно-стимулюючого, організаційно-управлінського, інформаційно-комунікаційного, моніторингово-адаптивного та глокалізаційного. Інституційно-регуляторний компонент забезпечує формування нормативного середовища, включаючи зонування територій, встановлення лімітів відвідування та контроль за дотриманням екологічних стандартів. Економічно-стимулюючий компонент формує систему фінансових важелів, таких як екологічні збори, пільги для екологічного бізнесу та механізми інвестування [194]. Організаційно-управлінський компонент орієнтований на координацію діяльності стейкхолдерів, оптимізацію туристичних потоків і розвиток інфраструктури низького впливу. Інформаційно-комунікаційний компонент сприяє підвищенню екологічної свідомості та поширенню принципів сталого туризму, тоді як моніторингово-адаптивний забезпечує постійне оцінювання ефективності управлінських рішень і їх коригування відповідно до змін середовища. Глокалізаційний компонент інтегрує міжнародні стандарти з локальними практиками, що підвищує конкурентоспроможність територій.

Реалізація механізму здійснюється через визначені напрями та інструменти впливу, які поділяються на стратегічні, тактичні та оперативні. Стратегічний рівень охоплює формування державних і регіональних стратегій, програм розвитку та сценарного моделювання, що задають довгострокові орієнтири. Тактичний рівень включає реалізацію цільових програм, розвиток державно-приватного партнерства та впровадження регіональних планів управління туристичними потоками. Оперативний рівень передбачає застосування конкретних інструментів, зокрема екологічних платежів, квотування відвідувань, сертифікації послуг, цифрових систем моніторингу, а також інформаційних та освітніх заходів [195]. Така багаторівнева система інструментів дозволяє забезпечити комплексний вплив на всі аспекти туристичної діяльності.

Етапність реалізації механізму відображає логіку адаптивного управління і включає діагностику стану територій, формування інституційної основи, визначення стратегічних орієнтирів, розробку інструментів, їх впровадження, моніторинг та подальше коригування. Такий циклічний підхід забезпечує гнучкість системи та її здатність реагувати на зміну зовнішніх і внутрішніх умов. У результаті функціонування механізму досягається комплексний ефект, що проявляється у зростанні економічних показників, підвищенні соціальної згуртованості та якості життя населення, а також у збереженні біорізноманіття та зниженні антропогенного навантаження. Таким чином, запропонований механізм створює науково обґрунтовану основу для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях в умовах сучасних викликів.

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях вимагає такої моделі управління, за якої рекреаційне використання природного капіталу не підриває режим охорони та відтворюваність екосистем, а створює довгострокові соціально-економічні вигоди для місцевих громад. Досягнення цього балансу неможливе без дієвого інституційного середовища, тобто системи формальних і неформальних правил, управлінських процедур, організаційних та інституціональних форм, а також санкцій, що координують поведінку

відвідувачів, бізнесу, громад і адміністрацій ПЗФ. Тому, структурний аналіз інститутів сталого розвитку туризму та природоохоронної діяльності є необхідним методичним кроком для діагностики стану і тенденцій природоохоронного туризму, виявлення «розривів» координації та обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на зниження антропогенного навантаження, підвищення якості сервісів і посилення підтримки охорони природи на місцевому рівні. Структура інституційного середовища у сфері сталого розвитку туризму природоохоронних територій представлено на рис. 3.2.

Таблиця 3.2. – Структура інституційного середовища
у сфері сталого розвитку туризму природоохоронних територій

Інститути	Правила	Процедури	Організаційні форми	Санкції	Інституційні форми
Інститут сталого розвитку туризму	Принципи сталості (екологічна допустимість, соціальна справедливість, економічна життєздатність); пріоритет збереження природних комплексів; відповідальне відвідування (мінімізація впливів, «не залишай слідів»); пріоритет локальних вигод і залучення громад.	Планування та менеджмент відвідування (маршрути, ліміти, сезонні режими); оцінка рекреаційного навантаження; стандарти якості, безпеки послуг; екоосвіта й інтерпретація; моніторинг відвідувачів і впливів; узгодження діяльності з адміністрацією ПЗФ.	Туроператори гіді, ТПЦ, кластери ДМО, партнерства «ПЗФ–громада–бізнес», туристичні маршрути, продукти, сертифікаційні програми, громадські ініціативи відповідального туризму.	Анулювання дозволів, договорів на діяльність у ПЗФ; штрафи за порушення правил рекреації; обмеження доступу, закриття маршрутів; виключення з реєстрів, сертифікацій; репутаційні санкції (публічні попередження)	Кодекси поведінки відвідувача; стандарти, сертифікації (еко-стандарти послуг); системи квот, лімітів; договори про співпрацю; місцеві програми сталого туризму; туристичні стратегії, плани дестинацій.
Інститути природоохоронної діяльності	Режим охорони ПЗФ; заборони, обмеження природокористування; зонування (заповідна, регульована рекреація, стаціонарна рекреація тощо); пріоритет збереження біорізноманіття; екологічні вимоги до інфраструктури.	Створення, оголошення територій ПЗФ; розроблення положень і планів організації території; погодження проєктів і діяльності; держнагляд, патрулювання; екомоніторинг; реагування на порушення; відновні заходи	Адміністрації НПП, заповідників; служба держохорони ПЗФ; органи екоінспекції; лісова охорона (де релевантно); наукові відділи; еко НУО та громадські інспектори; координаційні ради при ОВА, громадах.	Адміністративні штрафи; приписи про усунення порушень; зупинення робіт, обмеження доступу; відшкодування збитків довкіллю; конфіскація знарядь незаконної діяльності; кримінальна відповідальність у тяжких випадках.	Положення про об'єкти ПЗФ; плани організації територій і зонування; дозвільні, погоджувальні режими; охоронні зобов'язання; системи контролю та моніторингу; екологічні регламенти та інструкції патрулювання.

Джерело: розроблено автором.

Структура інституційного середовища у сфері сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях формується як взаємодія двох базових блоків – інституту сталого розвитку туризму та інститутів природоохоронної діяльності. Перший блок задає логіку використання природних територій як туристичного ресурсу через принципи відповідального відвідування, орієнтацію на довгострокову екологічну допустимість і забезпечення соціально-економічних вигод для місцевих громад. Другий блок визначає «межі дозволеного» через режими охорони ПЗФ, заборони й обмеження природокористування, а також вимоги до будь-якої господарської чи рекреаційної активності. У поєднанні ці інститути створюють нормативно-управлінський каркас, який має забезпечувати баланс між збереженням природних комплексів і розвитком туристично-рекреаційних функцій територій.

Змістовно інституційне середовище проявляється через систему правил і санкцій, що задають стимули й обмеження для всіх учасників туристичного процесу. У площині сталого туризму, основними правилами виступають принципи мінімізації впливів (запобігання засміченню, руйнуванню біотопів, порушенню тиші та поведінкових режимів для фауни), недопущення перевищення рекреаційної місткості, а також пріоритетність локальних вигод (залучення громад і малого бізнесу до сервісів, екскурсій, гостинності). Природоохоронні інститути фіксують режими охорони, зонування, вимоги до інфраструктури та процедури погодження будь-яких активностей на територіях ПЗФ [196]. Санкційний контур обох блоків доповнює правила: у туризмі це може бути обмеження доступу або анулювання дозволів та домовленостей для провайдерів послуг, у природоохоронній діяльності – адміністративні штрафи, приписи, зупинення робіт, відшкодування збитків, а в окремих випадках і кримінальна відповідальність. Сукупно правила та санкції виконують превентивну функцію та знижують ризики «економіки швидкого прибутку», яка руйнує природний капітал дестинації.

Функціонування інститутів забезпечується процедурами та організаційними формами, що перетворюють декларативні принципи сталості на

практики управління. Для інституту сталого розвитку туризму це, насамперед, планування і менеджмент відвідування (маршрутизація, сезонні режими, лімітування потоків), впровадження стандартів якості та безпеки послуг, екопросвітні програми та інтерпретація природної спадщини, а також систематичний моніторинг відвідувачів і впливів. Організаційно цей блок реалізується через туроператорів і гідів, туристично-інформаційні центри, мережеві утворення на кшталт кластерів або DMO, а також партнерства «адміністрація ПЗФ – громада – бізнес». Для інститутів природоохоронної діяльності основними процедурами є створення/оголошення територій ПЗФ, розроблення положень і планів організації територій, зонування, нагляд і патрулювання, екологічний моніторинг та реагування на порушення [197]. Їхні організаційні форми – адміністрації національних природних парків і заповідників, служби охорони, екоінспекція, наукові підрозділи, а також громадські екологічні організації та інструменти громадського контролю.

Важливим результатом аналізу є виокремлення інституціональних форм як «матеріалізованих» проявів інститутів, через які узгоджуються інтереси та забезпечується керованість процесів. У сфері сталого туризму такими формами виступають кодекси поведінки відвідувача, системи квот і лімітів, сертифікаційні схеми та екостандарти послуг, договори про співпрацю, локальні програми розвитку дестинацій і тематичні маршрути. У природоохоронній сфері – положення про об'єкти ПЗФ, плани організації територій, дозвольно-погоджувальні режими, охоронні зобов'язання, регламенти патрулювання та системи моніторингу [198]. Інституціональні форми є критично важливими для сталості, оскільки задають конкретні правила гри: хто і на яких умовах надає послуги, де дозволена рекреація, як обліковуються потоки, які вимоги до інфраструктури та як забезпечується відповідальність за порушення.

З позицій діагностики сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, важливим є узгоджена діяльність інститутів. Якщо природоохоронні правила не інтегровані в туристичне планування, виникає конфлікт між охороною і рекреацією; якщо туристичні механізми (маршрути, ліміти,

стандарти, екопросвіта) слабкі, природоохоронні органи змушені діяти переважно карально, що підвищує соціальну напругу і знижує підтримку ПЗФ у громадах [199]. Відтак ефективна модель сталого туризму потребує інституційної синхронізації: чітких правил доступу та діяльності, реалістичних процедур управління відвідуванням, прозорих партнерств із громадами і бізнесом та дієвого санкційного механізму, спрямованого передусім на профілактику порушень і відновлення природних систем.

З метою підвищення ефективності управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях доцільним є формування цілісного механізму, який забезпечує узгодженість стратегічних орієнтирів розвитку з практичною реалізацією туристичних ініціатив. У сучасних умовах динамічних змін зовнішнього середовища, зростання антропогенного навантаження та посилення вимог до збереження природних ресурсів особливої актуальності набуває інтеграція екологічних, соціальних і економічних аспектів у процес прийняття управлінських рішень, що зумовлює необхідність переходу від традиційних підходів до управління до адаптивних моделей, що передбачають постійний моніторинг, оцінку та коригування стратегій розвитку [200].

У цьому контексті важливого значення набуває поєднання стратегічного та проєктного рівнів управління, яке забезпечується через використання інструментів стратегічної екологічної оцінки (SEA) та оцінки впливу на довкілля і соціальну сферу (ESIA). Такий підхід дозволяє, з одного боку, визначати допустимі напрями розвитку туризму та встановлювати екологічні обмеження на стратегічному рівні, а з іншого – забезпечувати деталізовану оцінку впливу конкретних проєктів і їх відповідність встановленим вимогам. Узагальнення зазначених положень і відображення їх взаємозв'язку представлено у вигляді моделі механізму управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях, наведеної на рис. 3.9.

Рис. 3.9. Модель інструментарію управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: розроблено автором.

Сформована модель механізму управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях відображає інтегрований підхід до прийняття управлінських рішень, що поєднує стратегічний і проєктний рівні управління в єдину адаптивну систему. Її концептуальна основа полягає у забезпеченні узгодженості між довгостроковими цілями розвитку територій та практичною реалізацією туристичних ініціатив із урахуванням екологічних, соціальних і економічних обмежень. Такий підхід дозволяє перейти від фрагментарного управління до системного, де кожне рішення розглядається як елемент цілісної моделі сталого розвитку .

Важливим елементом моделі є інтеграція стратегічного управління, що реалізується через застосування стратегічної екологічної оцінки (SEA), та проєктного управління, яке базується на оцінці впливу на довкілля та соціальну сферу (ESIA). Стратегічний рівень передбачає формування рамкових умов розвитку туризму, включаючи визначення допустимих напрямів туристичної діяльності, обґрунтування просторового зонування територій та встановлення меж допустимих змін і туристичної місткості. Проєктний рівень забезпечує деталізацію цих рішень шляхом оцінювання впливу конкретних туристичних проєктів, перевірки їх відповідності стратегічним орієнтирам і розробки заходів щодо мінімізації негативних наслідків. Така ієрархічна взаємодія дозволяє забезпечити логічну послідовність від стратегічного планування до практичної реалізації.

Особливістю запропонованої моделі є трансформація інструментів SEA та ESIA з процедур оцінювання у повноцінний механізм управління. У цьому контексті вони виконують контрольну та регуляторну функцію, визначаючи умови та обмеження туристичної діяльності на природоохоронних територіях. Зокрема, результати SEA формують стратегічну рамку, в межах якої дозволяється розвиток туризму, тоді як ESIA забезпечує прийняття обґрунтованих рішень щодо реалізації конкретних проєктів без порушення охоронного режиму територій. Такий підхід дозволяє інтегрувати екологічні та

соціальні критерії безпосередньо в процес управління, забезпечуючи його превентивний характер.

Важливим компонентом моделі є адаптивне управління, що базується на системі постійного моніторингу та зворотного зв'язку. Використання екологічних, соціальних і туристичних індикаторів дозволяє оцінювати стан екосистем, рівень антропогенного навантаження, якість туристичного досвіду та ступінь прийнятності туристичної діяльності для місцевих громад. Отримані результати використовуються для коригування управлінських рішень, зокрема зміни режимів доступу, перегляду зонування територій та оновлення стратегічних документів. Така циклічність процесу забезпечує гнучкість моделі та її здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища.

Інструментальне забезпечення моделі включає систему екологічного та соціального моніторингу, показники туристичного навантаження, механізми цифрового контролю, а також процедури регулярного перегляду планів управління природоохоронними територіями. Важливу роль відіграє також залучення стейкхолдерів через механізми зворотного зв'язку, що сприяє підвищенню прозорості та легітимності управлінських рішень [201]. У результаті запропонована модель формує цілісну систему управління сталим розвитком туризму, яка забезпечує баланс між охороною природного середовища, задоволенням рекреаційних потреб та соціально-економічним розвитком територій.

Інтеграція SEA та ESIA дозволяє перейти від реактивної моделі управління, орієнтованої на усунення негативних наслідків уже реалізованих рішень, до превентивної та адаптивної моделі, спрямованої на попередження ризиків і мінімізацію впливів ще на етапі формування стратегій і проєктів. У межах такої методології екологічні, соціальні та економічні аспекти розглядаються не ізольовано, а як взаємопов'язані елементи єдиної системи, що дозволяє оцінювати кумулятивні, довгострокові та просторово розподілені впливи розвитку. Особливе значення це має для екологічно чутливих територій,

де перевищення допустимого антропогенного навантаження може призводити до незворотних змін природних екосистем.

З метою поглиблення дослідження механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є аналіз структури інституційного середовища, яке визначає правила, процедури та форми взаємодії між основними суб'єктами туристичної діяльності. Інституційне середовище виступає базовою основою реалізації стратегічних орієнтирів розвитку, оскільки забезпечує нормативно-правове регулювання, організаційну координацію та контроль за використанням природних ресурсів. Його ефективність значною мірою залежить від здатності інтегрувати сучасні інструменти управління, зокрема механізми превентивного екологічного регулювання та адаптивного управління, що дозволяють враховувати динамічність зовнішнього середовища та мінімізувати негативні впливи туристичної діяльності [202].

У цьому контексті інституційне середовище доцільно розглядати як багаторівневу систему, що охоплює сукупність правил, процедур, організаційних форм і нормативно-правових інструментів, які забезпечують функціонування туристичної сфери на природоохоронних територіях. Особливого значення набуває включення до його структури інструментів стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля, які формують основу превентивного підходу до управління розвитком туризму. Узагальнення зазначених елементів та їх систематизація з урахуванням сучасних підходів до сталого розвитку представлено у вигляді фрагмента аналізу структури інституційного середовища, наведеного в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 – Фрагмент аналіз структури інституційного середовища сталого розвитку туризму природоохоронних територій

Інститути	Правила	Процедури	Організаційні форми	Санкції та стимули	Інституціональні форми
Регуляторно-правовий інститут	правила організації туристичної та рекреаційної діяльності; норми використання природних ресурсів; правила зонування територій ПЗФ	ліцензування діяльності; державна реєстрація суб'єктів; погодження проєктів через SEA + ESIA	органи державної влади; адміністрації ПЗФ; органи місцевого самоврядування	штрафи за порушення природоохоронного режиму; обмеження діяльності; екологічні податки	Земельний, Лісовий, Водний кодекси; Закони України: «Про туризм», «Про ПЗФ», «Про оцінку впливу на довкілля», «Про стратегічну екологічну оцінку»
Економічний інститут	правила фінансування туристичної діяльності; принципи платності природокористування; механізми інвестування	формування бюджетів і програм; розподіл екозборів; залучення грантів та інвестицій	турпідприємства; МСП; інвестори; державно-приватні партнерства	податкові пільги; фінансові стимули; грантова підтримка	Бюджетний кодекс; програми розвитку туризму; інвестиційні стратегії
Соціально-комунікаційний інститут	правила взаємодії стейкхолдерів; принципи участі громад; стандарти якості послуг	громадські слухання; консультації з стейкхолдерами; освітні програми	місцеві громади; громадські організації; асоціації; кластери	соціальні стимули; репутаційні механізми; підтримка локальних ініціатив	Стратегії регіонального розвитку; програми підтримки громад
Екологічний інститут	екологічні обмеження; норми допустимого навантаження; стандарти сталого туризму	екологічний моніторинг; оцінка впливу (ESIA) визначення туристичної місткості	природоохоронні установи; екологічні служби; наукові установи	штрафи; обмеження доступу; компенсаційні механізми	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»; міжнародні стандарти сталого розвитку
Інститути адаптивного управління	правила моніторингу та коригування; принципи гнучкого управління	регулярний перегляд стратегій; цифровий моніторинг; аналіз даних	цифрові платформи; аналітичні центри; органи управління ПЗФ	коригування політик; зміна режимів доступу; адаптація інструментів	Стратегії сталого розвитку; цифрові політики; управлінські регламенти

Джерело: розроблено автором.

Формування ефективного механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях безпосередньо залежить від якості та структури інституційного середовища, яке визначає правила взаємодії суб'єктів, процедури реалізації туристичної діяльності та інструменти регулювання її впливу на довкілля [203]. Представлений фрагмент аналізу інституційного середовища відображає базові елементи, що формують нормативно-організаційну основу функціонування туризму, зокрема систему правил, процедур, організаційних форм та інституціональних механізмів. У цьому контексті інституційне середовище виступає як сукупність формальних норм та як комплекс взаємопов'язаних інструментів управління, що забезпечують узгодженість інтересів держави, бізнесу та місцевих громад.

Важливу роль у структурі інституційного середовища відіграють правила, які регламентують організацію туристичної та рекреаційної діяльності, використання природних ресурсів та захист прав споживачів туристичних послуг. Вони формують нормативні межі функціонування туристичної системи та визначають допустимі форми використання природоохоронних територій. Разом із цим процедури, такі як державна реєстрація суб'єктів туристичної діяльності, ведення відповідних реєстрів і укладення договорів на надання послуг, забезпечують практичну реалізацію цих правил та створюють умови для прозорості і контрольованості діяльності у сфері туризму. Сукупність правил і процедур формує основу регуляторного механізму, який спрямований на впорядкування туристичних процесів і мінімізацію ризиків нераціонального використання ресурсів [204].

Організаційні форми інституційного середовища представлені широким спектром суб'єктів, включаючи туристичні підприємства, рекреаційні установи, природоохоронні організації, громадські об'єднання та інші учасники ринку. Така багаторівнева структура забезпечує взаємодію різних груп стейкхолдерів та сприяє формуванню партнерських відносин, що є важливим чинником сталого розвитку. Інституціональні форми, закріплені у законодавчих актах (Земельний, Лісовий, Водний кодекси, а також закони України у сфері туризму та охорони

довкілля), створюють правову основу для функціонування всієї системи та визначають рамкові умови здійснення туристичної діяльності.

Разом з тим, сучасні виклики сталого розвитку зумовлюють необхідність розширення традиційного підходу до аналізу інституційного середовища шляхом включення інструментів превентивного екологічного регулювання. У цьому контексті особливого значення набувають Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» (СЕО) та Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (ОВД), які забезпечують інтеграцію екологічних та соціальних аспектів у процес прийняття управлінських рішень. СЕО дозволяє оцінювати вплив стратегій і програм розвитку туризму на довкілля та визначати екологічно допустимі напрями використання природоохоронних територій, тоді як ОВД забезпечує детальну оцінку впливу конкретних туристичних проєктів і сприяє їх адаптації до встановлених обмежень. Таким чином, поєднання традиційних інституційних елементів із сучасними оціночно-регуляторними інструментами формує основу адаптивного та превентивного механізму управління.

Інституційне середовище сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях має багаторівневий і комплексний характер, поєднуючи нормативно-правові, організаційні та регуляторні компоненти. Її трансформація у напрямі інтеграції сучасних підходів, зокрема SEA + ESIA, дозволяє підвищити ефективність управління, забезпечити баланс між економічними інтересами та екологічними обмеженнями, а також створити передумови для довгострокової стійкості туристичного розвитку.

3.3. Формування партнерських об'єднань стейкхолдерів для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

У сучасних умовах трансформації туристичної сфери України, що супроводжуються зростанням екологічних викликів, посиленням антропогенного навантаження на природні екосистеми та суттєвими безпековими обмеженнями, особливої актуальності набуває проблема забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Такі території відіграють важливу роль у збереженні біорізноманіття, підтриманні екологічної рівноваги та формуванні рекреаційного потенціалу, однак їх ефективне використання в туристичних цілях потребує збалансування економічних, соціальних і екологічних інтересів [205]. На основі здійснено комплексного аналізу стану та розвитку туризму на природоохоронних територіях, виявлено значну територіальну диференціацію за рівнем потенціалу, інфраструктурного забезпечення та безпекових умов.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що традиційні підходи до організації туристичної діяльності на природоохоронних територіях, які базуються переважно на адміністративному управлінні, є недостатніми для забезпечення їх сталого розвитку. Зокрема, було встановлено, що ефективність функціонування таких територій значною мірою залежить від рівня взаємодії між різними групами стейкхолдерів – органами державної влади, бізнесом, місцевими громадами, науковими установами та громадськими організаціями. Відсутність належної координації між цими суб'єктами, фрагментарність управлінських рішень і недостатній рівень інтеграції ресурсів обмежують можливості реалізації туристичного потенціалу природоохоронних територій та знижують ефективність впровадження принципів сталого розвитку.

У цьому контексті важливого значення набуває формування партнерських об'єднань стейкхолдерів як інструменту забезпечення узгодженості дій, консолідації ресурсів і підвищення результативності управління туристичною діяльністю. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку туризму, що

характеризуються переходом від ієрархічних моделей управління до мережових і кластерних форм взаємодії, орієнтованих на співпрацю, координацію та спільне створення цінності [206]. Особливої актуальності набуває використання глокалізаційного підходу, який передбачає поєднання глобальних стандартів сталого розвитку з локальними особливостями функціонування територій, що дозволяє забезпечити адаптивність управлінських рішень та їх відповідність міжнародним вимогам.

З урахуванням зазначеного, подальший розвиток дослідження потребує детального обґрунтування організаційних форм партнерських об'єднань стейкхолдерів, визначення їх типів, функціональних характеристик та ролі у забезпеченні сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Таким чином, формування партнерських об'єднань стейкхолдерів розглядається як основний напрям забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, що забезпечує інтеграцію інтересів учасників, підвищення ефективності використання природних ресурсів і адаптацію управління до сучасних викликів [207]. Реалізація такого підходу створює передумови для формування конкурентоспроможних туристичних продуктів, збереження довкілля, забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

З метою обґрунтування практичних підходів до забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є формування партнерських моделей взаємодії стейкхолдерів, адаптованих до різних типів регіонів [208]. Враховуючи суттєву територіальну диференціацію за рівнем потенціалу розвитку, ресурсного забезпечення та безпекових умов, запропоновано диференційований підхід, що базується на глокалізаційній концепції поєднання глобальних стандартів сталого розвитку з локальними особливостями функціонування природоохоронних територій. У межах цього підходу виокремлено інтеграційну, координаційну та відновлювальну моделі партнерських об'єднань стейкхолдерів, які відображають різні рівні розвитку та визначають відповідні механізми формування і просування туристичних продуктів. Узагальнення запропонованих моделей представлено на рисунку 3.10.

Рис. 3.10. Партнерські моделі забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.
Джерело: розроблено автором

У межах дослідження сформовано партнерські моделі забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, які базуються на глокалізаційному підході та враховують диференціацію регіонів за рівнем їх потенціалу. Запропонований підхід передбачає не уніфіковану, а адаптивну систему управління, що дозволяє врахувати специфіку функціонування природоохоронних територій, рівень їх ресурсного забезпечення, інфраструктурної розвиненості та безпекових умов. У результаті виокремлено три типи моделей – інтеграційну, координаційну та відновлювальну, кожна з яких відповідає певному рівню розвитку потенціалу та визначає відповідну логіку взаємодії стейкхолдерів.

Інтеграційна модель, характерна для регіонів із високим рівнем потенціалу, орієнтована на активне включення природоохоронних територій у національний та міжнародний туристичний простір. Її реалізація передбачає формування комплексних туристичних продуктів, розвиток кластерних ініціатив, впровадження інновацій та забезпечення високої якості туристичних послуг. Важливим елементом є використання значного природно-ресурсного потенціалу, розвиненої інфраструктури та інвестиційних можливостей, а також застосування сучасних управлінських і інструментальних підходів, зокрема міжнародних стандартів, сертифікації та цифрових платформ управління. Така модель забезпечує масштабування сталого туризму та підвищення конкурентоспроможності територій [209].

Координаційна модель застосовується для регіонів із середнім рівнем потенціалу та передбачає збалансований розвиток туризму на основі ефективного використання наявних ресурсів. Її важливою особливістю є узгодження інтересів різних груп стейкхолдерів через формування партнерських платформ та локальних стратегій розвитку. Основний акцент робиться на розвитку туристичних маршрутів, створенні мікродестинацій, підтримці малого та середнього бізнесу, а також просуванні локальних туристичних продуктів. Управління в межах цієї моделі має децентралізований характер і базується на

координації дій на місцевому рівні, використанні партнерських угод, цифрових інструментів та механізмів державно-приватного партнерства.

Відновлювальна модель орієнтована на регіони з низьким рівнем потенціалу, де розвиток туризму обмежений через безпекові ризики та деградацію природних ресурсів. У таких умовах, пріоритетним є відновлення природоохоронних територій, забезпечення безпеки та формування передумов для майбутнього туристичного використання. Модель передбачає централізоване управління процесами відновлення, активну взаємодію з міжнародними організаціями та залучення фінансової і технічної допомоги. Основними напрямками діяльності є розмінування територій, екологічна рекультивация, відновлення біорізноманіття та інфраструктури, а також впровадження систем моніторингу і екологічних стандартів.

Структурно кожна з моделей включає цільовий, ресурсний, функціональний, суб'єктний, управлінський та інструментальний блоки, що забезпечує їх системність і комплексність. Змістове наповнення цих блоків варіюється залежно від типу регіону, що дозволяє адаптувати управлінські рішення до конкретних умов функціонування природоохоронних територій. Такий підхід відповідає сучасним принципам сталого розвитку, зокрема необхідності поєднання глобальних стандартів із локальними особливостями, та створює основу для ефективного стратегування розвитку туризму.

Таким чином, запропоновані партнерські моделі забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях формують цілісну систему взаємодії стейкхолдерів, що дозволяє підвищити ефективність використання природних ресурсів, забезпечити збалансований розвиток територій та адаптувати управління до сучасних викликів. Їх практичне значення полягає у можливості застосування диференційованих підходів до розвитку туризму залежно від рівня потенціалу регіонів, що є важливим для формування ефективної державної та регіональної політики у сфері сталого туризму.

З метою обґрунтування ролі учасників у забезпеченні сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є систематизація основних

стейкхолдерів, визначення їх повноважень та функціональної участі у реалізації партнерських моделей. Враховуючи багаторівневий характер управління та необхідність узгодження інтересів різних груп, важливим є виокремлення інституційних, економічних, соціальних та міжнародних суб'єктів, які формують основу взаємодії у сфері сталого туризму. Такий підхід дозволяє структурувати склад стейкхолдерів та визначити їх роль у межах інтеграційної, координаційної та відновлювальної моделей, що забезпечує адаптивність управління залежно від рівня розвитку регіонів. Групування стейкхолдерів представлено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Групування стейкхолдерів забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Типи стейкхолдерів	Приклади стейкхолдерів	Повноваження
Державні (інституційні)	центральні органи виконавчої влади, міністерства та відомства, органи регіональної влади, органи місцевого самоврядування, адміністрації ПТ	формування політики, нормативне регулювання, стратегічне планування, фінансування; управління ПЗФ, контроль
Бізнес-структури	туроператори, турагенції, готельно-ресторанні підприємства, перевізники, локальні виробники	формування турпродукту, інвестування, створення інфраструктури; надання послуг
Місцеві громади	місцеве населення, громади, ініціативні групи	участь у розвитку туризму, збереження культури, формування локальних продуктів
Науково-освітні установи	ЗВО, НДІ, освітні центри	дослідження; методики, підготовка кадрів
Громадські організації	екологічні ГО, туристичні асоціації, інші професійні об'єднання	адвокація; участь у проєктах, контроль
Міжнародні організації	донори, програми ЄС, ПРООН	фінансування; технічна допомога, стандарти

Джерело: систематизовано автором.

Систематизація стейкхолдерів забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях дозволяє розглядати цей процес як багаторівневу систему взаємодії різних груп учасників, кожна з яких виконує специфічні функції та має визначені повноваження. Представлене групування відображає інституційну структуру управління та реалізації туристичної діяльності, що включає державні органи, бізнес-структури, місцеві громади, науково-освітні установи, громадські організації та міжнародних партнерів. Такий підхід

забезпечує комплексне охоплення всіх основних суб'єктів, залучених до процесу формування та розвитку туристичних продуктів на природоохоронних територіях.

Особливістю запропонованої класифікації є поєднання функціонального та рольового підходів, що дозволяє визначити повноваження окремих груп стейкхолдерів та оцінити їх участь у різних партнерських моделях – інтеграційній, координаційній та відновлювальній. Зокрема, державні інституції виконують важливу роль у всіх моделях, забезпечуючи нормативно-правове регулювання, стратегічне управління та контроль, однак їх функціональне навантаження змінюється залежно від типу регіону, від стратегічної координації у високорозвинених територіях до домінуючої ролі у відновлювальних процесах. Бізнес-структури, у свою чергу, найбільш активно проявляють себе в інтеграційній моделі, де вони виступають драйвером формування та масштабування туристичних продуктів, тоді як у відновлювальній моделі їх участь є обмеженою.

Важливе місце у системі займають місцеві громади, які виступають важливими носіями локального потенціалу та забезпечують соціальну підтримку туристичної діяльності. У координаційній моделі їх роль є визначальною, оскільки саме на рівні громад формується більшість локальних туристичних продуктів і реалізуються ініціативи сталого розвитку. Науково-освітні установи та громадські організації виконують функції експертного та комунікаційного забезпечення, сприяючи впровадженню інновацій, поширенню знань та забезпеченню громадського контролю. Міжнародні організації відіграють особливо важливу роль у відновлювальній моделі, забезпечуючи фінансову та технічну підтримку, а також інтеграцію міжнародних стандартів у практику управління [210]. Ефективне забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях можливе лише за умови налагодження системної взаємодії між різними групами стейкхолдерів із урахуванням специфіки регіонального розвитку. Диференціація ролей у межах партнерських моделей дозволяє підвищити адаптивність управлінських рішень, забезпечити

узгодження інтересів учасників та створити передумови для формування конкурентоспроможних і сталих туристичних продуктів.

З метою конкретизації практичних підходів до забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є визначення та систематизація інструментів, що застосовуються залежно від рівня потенціалу регіонів та умов їх функціонування. Враховуючи суттєву територіальну диференціацію, обумовлену різним рівнем ресурсного забезпечення, інфраструктурного розвитку та безпекових факторів, інструменти розвитку туризму мають бути адаптованими до конкретних типів регіонів і відповідних партнерських моделей. Важливим аспектом є також узгодження цих інструментів із глобальними цілями сталого розвитку, що забезпечує інтеграцію локальних управлінських рішень у ширший контекст міжнародних пріоритетів.

Вважаємо за доцільне виокремити основні інструменти розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях для кожної групи регіонів, що дозволяє визначити їх функціональну спрямованість, рівень впливу та відповідність стратегічним цілям сталого розвитку (таблиця 3.5).

Таблиця 3.5 – Інструменти розвитку сталого туризму
на природоохоронних територіях за групами регіонів

Групи регіонів	Основні інструменти розвитку	Глобальні цілі СР
I група (інтеграційна модель)	Кластерні ініціативи, міжнародна сертифікація, цифрові платформи, брендинг, інвестиції, управління потоками, зонування, квоти або ліміти, попереднє бронювання, обмеження автодоступу, інфраструктура низького впливу, управління відходами, правила поведінки, екоосвіта, плата за відвідування, адаптивне управління	Ціль 8 гідна праця та економічне зростання. Ціль 11 сталий розвиток громад
II група (координаційна модель)	Партнерські угоди, локальні програми, маршрути, підтримка МСП, ДПП, цифрові інструменти, екостежки, зонування (спрощене), локальні ліміти, інфраструктура мінімального впливу, партнерства з громадами, екоосвіта, управління відходами, моніторинг	Ціль 8 гідна праця та економічне зростання. Ціль 12 відповідальне споживання
III група (відновлювальна модель)	Програми відновлення, міжнародна допомога, розмінування, рекультивація, відновлення інфраструктури, жорстке зонування, контроль доступу, екологічний моніторинг, правила безпеки, партнерства, підготовка маршрутів, адаптивне управління	Ціль 13 боротьба зі зміною клімату. Ціль 15 збереження екосистем

Джерело: згруповано автором.

Розроблена система інструментів розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях базується на диференційованому підході, що враховує рівень потенціалу регіонів, специфіку їх ресурсного забезпечення та безпекові умови функціонування. Запропонована класифікація передбачає розподіл інструментів відповідно до трьох типів моделей – інтеграційної, координаційної та відновлювальної, що забезпечує адаптивність управлінських рішень і підвищує ефективність реалізації стратегій сталого розвитку туризму. Важливою особливістю є інтеграція глобальних цілей сталого розвитку у систему інструментів, що дозволяє узгодити локальні практики з міжнародними орієнтирами розвитку .

Для регіонів із високим рівнем потенціалу, де застосовується інтеграційна модель, характерним є використання комплексних інструментів, спрямованих на масштабування туристичної діяльності та підвищення її якості. До таких інструментів належать кластерні ініціативи, міжнародна сертифікація, цифрові платформи управління та маркетингу, брендинг територій і залучення інвестицій. Важливу роль відіграють механізми управління туристичними потоками, зокрема зонування територій, встановлення квот і лімітів відвідування, попереднє бронювання, обмеження автодоступу та розвиток інфраструктури низького впливу. Доповнюють цю систему інструменти екологічного управління, такі як управління відходами, екологічна освіта, правила поведінки відвідувачів і адаптивне управління на основі моніторингу. У сукупності ці заходи сприяють досягненню цілей сталого розвитку, зокрема забезпеченню економічного зростання та розвитку територіальних громад.

Для регіонів із середнім рівнем потенціалу, де домінує координаційна модель, інструменти розвитку орієнтовані на ефективне використання наявних ресурсів та узгодження інтересів стейкхолдерів. Основними є партнерські угоди, реалізація локальних програм розвитку туризму, створення туристичних маршрутів і мікродестинацій, а також підтримка малого та середнього бізнесу. Значну роль відіграють механізми державно-приватного партнерства та використання цифрових інструментів для просування туристичних продуктів.

Додатково застосовуються інструменти просторового та екологічного управління, зокрема спрощене зонування, встановлення локальних лімітів відвідування, розвиток екостежок, впровадження інфраструктури мінімального впливу та систем управління відходами. Такий підхід сприяє досягненню цілей відповідального споживання та сталого економічного розвитку.

У регіонах із низьким рівнем потенціалу, де застосовується відновлювальна модель, інструменти мають переважно відновлювальний та безпековий характер. Основна увага приділяється реалізації програм відновлення природоохоронних територій, залученню міжнародної технічної допомоги, проведенню розмінування, екологічної рекультивації та відбудові базової інфраструктури. Важливими є також інструменти жорсткого зонування, контролю доступу, впровадження правил безпеки та систем екологічного моніторингу. На цьому етапі значення мають партнерства з міжнародними організаціями та підготовка територій до подальшого туристичного використання, включаючи планування маршрутів і застосування адаптивного управління. Реалізація цих інструментів спрямована на досягнення цілей, пов'язаних із боротьбою зі зміною клімату та збереженням екосистем.

Запропонована система інструментів розвитку сталого туризму демонструє, що ефективність управління природоохоронними територіями значною мірою залежить від здатності адаптувати інструменти до конкретних умов функціонування регіонів. Диференційований підхід, поєднаний із орієнтацією на глобальні цілі сталого розвитку, забезпечує формування цілісної та гнучкої системи управління, спрямованої на досягнення збалансованого розвитку туризму та збереження природних ресурсів.

З метою обґрунтування організаційних засад забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях важливим є визначення типів партнерських об'єднань стейкхолдерів, що формують основу ефективної взаємодії між учасниками туристичної діяльності. Враховуючи багаторівневий характер управління та необхідність інтеграції інтересів держави, бізнесу, місцевих громад і міжнародних інституцій, доцільним є систематизування

основних форм партнерств, які застосовуються залежно від рівня розвитку регіонів та специфіки їх функціонування. Такий підхід дозволяє визначити роль кожного типу об'єднання у формуванні туристичних продуктів, управлінні ресурсами та забезпеченні сталості розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває класифікація партнерських об'єднань за їх функціональним призначенням і рівнем інтеграції, що охоплює кластерні, мережеві, координаційні та міжнародні форми співпраці. Це забезпечує можливість адаптації організаційних механізмів до різних умов розвитку природоохоронних територій і сприяє формуванню ефективної системи управління сталим туризмом. Узагальнення типів партнерських об'єднань стейкхолдерів наведено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6 – Типи партнерських об'єднань стейкхолдерів для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Тип партнерських об'єднань	Склад учасників	Основні функції	Тип моделі регіонів
Туристичний кластер	органи влади, бізнес, ПЗФ, наукові установи, громади	формування продуктів, інвестиції, розвиток інфраструктури, просування	інтеграційна
DMO	влада, бізнес, ПЗФ	управління дестинацією, брендинг, координація	інтеграційна
Галузеві асоціації	підприємства, НГО	стандартизація, захист інтересів; сертифікація	інтеграційна координаційна
Міжрегіональні альянси	регіональна влада, ПЗФ	спільне просування, маршрути	інтеграційна
Партнерська платформа	місцева влада, бізнес, громади	координація, планування	координаційна
Державно-приватне партнерство	державна влада, бізнес	реалізація проєктів, фінансування	інтеграційна координаційна
Локальні групи	громади, підприємці	локальні продукти, участь населення	координаційна
Туристичні мережі	малі бізнеси	маркетинг, маршрути	координаційна
Наукові консорціуми	університети, НДІ	дослідження, моніторинг	усі моделі
Міжнародні альянси	донори, уряд	фінансування, стандарти	відновлювальна
Антикризові альянси	державна влада, міжнародні організації	відновлення, безпека	відновлювальна

Джерело: розроблено автором.

Формування ефективних партнерських об'єднань стейкхолдерів є важливою передумовою забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, оскільки дозволяє інтегрувати ресурси, компетенції та інтереси різних учасників у межах єдиної системи управління. Запропонована класифікація типів партнерських об'єднань відображає багаторівневу структуру взаємодії, що включає як локальні, так і міжрегіональні та міжнародні форми співпраці. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку туризму, де основну роль відіграють мережеві та кластерні моделі організації, орієнтовані на підвищення конкурентоспроможності територій та забезпечення їх сталості.

У межах інтеграційної моделі, характерної для регіонів із високим потенціалом, домінують складні організаційні форми партнерства, зокрема туристичні кластери, організації управління DESTINACIAMI (DMO), галузеві асоціації та міжрегіональні альянси. Їх функціонування спрямоване на формування комплексних туристичних продуктів, розвиток інфраструктури, залучення інвестицій та просування територій на національному й міжнародному рівнях. Особливе значення мають асоціації, які забезпечують стандартизацію діяльності, підвищення якості послуг та захист інтересів учасників ринку, а також альянси, що дозволяють об'єднувати ресурси різних регіонів і формувати інтегровані туристичні маршрути.

Координаційна модель, притаманна регіонам із середнім рівнем потенціалу, передбачає розвиток більш гнучких і локально орієнтованих форм партнерства, таких як координаційні платформи, державно-приватні партнерства, локальні ініціативні групи та туристичні мережі. Основна їх функція полягає в узгодженні інтересів стейкхолдерів, розробці та реалізації локальних стратегій розвитку, підтримці малого та середнього бізнесу та формуванні туристичних продуктів на основі місцевих ресурсів. Важливу роль відіграють мережеві структури, які забезпечують горизонтальну взаємодію між суб'єктами туристичної діяльності та сприяють ефективному використанню наявного потенціалу.

У межах відновлювальної моделі, яка застосовується для регіонів із низьким рівнем потенціалу, важливими виступають міжнародні партнерства, донорські та антикризові альянси. Їх діяльність спрямована на відновлення природоохоронних територій, забезпечення безпеки та формування передумов для подальшого розвитку туризму. Такі об'єднання забезпечують фінансову та технічну підтримку, впровадження міжнародних стандартів і координацію відновлювальних заходів, що є особливо важливим в умовах сучасних викликів.

Важливим елементом усіх моделей є науково-експертні консорціуми, які забезпечують методичний та аналітичний супровід процесів розвитку туризму, здійснюють оцінювання впливу туристичної діяльності на екосистеми та формують науково обґрунтовані рекомендації. Їх участь сприяє підвищенню якості управлінських рішень і забезпечує відповідність діяльності принципам сталого розвитку.

Таким чином, запропонована система партнерських об'єднань стейкхолдерів демонструє, що ефективне управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях можливе лише за умови поєднання різних організаційних форм взаємодії, адаптованих до специфіки регіонів. Диференціація типів партнерств залежно від рівня потенціалу територій забезпечує гнучкість управління, сприяє узгодженню інтересів учасників та створює основу для формування конкурентоспроможних і сталих туристичних продуктів.

Сучасні умови функціонування природоохоронних територій в Україні характеризуються високим рівнем невизначеності, зумовленим впливом екологічних, соціально-економічних та безпекових факторів. Наявність численних прямих і зворотних зв'язків, а також вплив зовнішніх факторів (зокрема кліматичних змін, воєнних ризиків і трансформації туристичних потоків) зумовлює необхідність застосування системного підходу до дослідження зазначених процесів. За таких обставин забезпечення сталого розвитку туризму потребує переходу від традиційних описових підходів до використання інструментів моделювання, що дозволяють формалізувати

взаємозв'язки між основними елементами системи, прогнозувати наслідки управлінських рішень та обґрунтовувати стратегічні альтернативи розвитку. Крім того, ефективна реалізація обґрунтованих стратегічних засад забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях та визначених механізмів його стимулювання потребує використання інструментарію, який дозволяє описувати досліджувані процеси та формалізувати їх, оцінювати взаємозв'язки між основними елементами системи, а також прогнозувати наслідки управлінських рішень.

У таких умовах традиційні аналітичні методи є недостатніми для комплексного оцінювання та прогнозування розвитку туристичних дестинацій у межах природоохоронних територій. З огляду на це, доцільним є застосування сучасних підходів до моделювання, які забезпечують інтеграцію різнорідних даних, врахування динаміки процесів та можливість формування альтернативних сценаріїв розвитку. Моделювання дозволяє відобразити внутрішню логіку функціонування туристичних систем, визначити критичні точки впливу, оцінити межі допустимого навантаження на екосистеми та обґрунтувати оптимальні управлінські рішення з позицій сталості.

Запропонована структурно-логічна модель сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях представлена на рис. 3.11.

Запропонована модель сталого розвитку туризму ґрунтується на інтеграції чотирьох взаємопов'язаних підсистем: екологічної, економічної, соціальної та інституційно-управлінської. Екологічна підсистема відображає стан природних комплексів, рівень рекреаційного навантаження та ступінь збереження біорізноманіття. Економічна підсистема характеризує результати туристичної діяльності, зокрема доходи, інвестиційну активність та зайнятість. Соціальна підсистема охоплює рівень залучення місцевих громад, соціальну прийнятність туризму та якість життя населення. Інституційно-управлінська підсистема включає механізми регулювання, стратегічного планування, моніторингу та контролю, а також інструменти адаптивного управління.

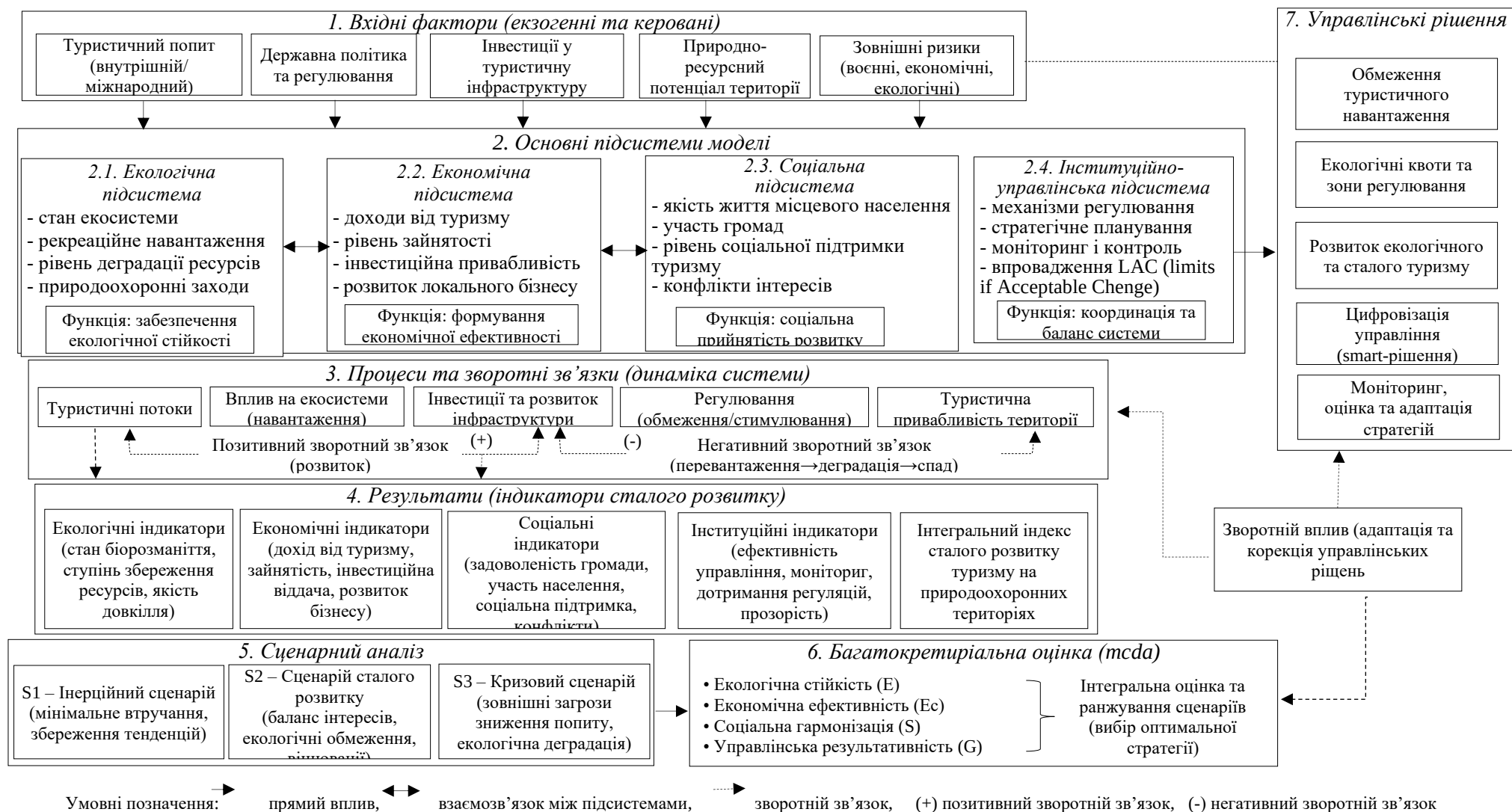

Рис. 3.11. Структурно-логічна модель сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Джерело: розроблено автором.

Взаємодія зазначених підсистем здійснюється через систему потоків і зворотних зв'язків. Зокрема, зростання туристичних потоків сприяє підвищенню економічних вигод і розвитку інфраструктури, проте одночасно посилює антропогенне навантаження на екосистеми. У разі перевищення допустимих меж навантаження це призводить до деградації природних ресурсів, що, у свою чергу, знижує туристичну привабливість території та обумовлює скорочення туристичних потоків. Тому, у системі формуються як позитивні, так і негативні зворотні зв'язки, що визначають траєкторію розвитку туристичної дестинації.

Важливим елементом моделі є врахування меж допустимих змін (Limits of Acceptable Change – LAC), які визначають порогові значення антропогенного навантаження на природні комплекси. Використання цього підходу дозволяє фіксувати факти деградації, здійснювати превентивне управління туристичними потоками шляхом їх регулювання, зонування територій та встановлення квот на відвідування. Інтеграція LAC у модель забезпечує узгодження економічних інтересів із екологічними обмеженнями та сприяє досягненню балансу між використанням і збереженням природних ресурсів.

З метою підвищення адаптивності моделі до змін зовнішнього середовища у її структуру інтегровано сценарний підхід, що передбачає формування альтернативних варіантів розвитку. Так, у межах дослідження доцільно виділити інерційний сценарій, який характеризується збереженням існуючих тенденцій розвитку, сценарій сталого розвитку, що передбачає впровадження ефективних механізмів регулювання та балансування інтересів; а також кризовий сценарій, пов'язаний із впливом зовнішніх загроз, зокрема воєнних ризиків і економічної нестабільності. Застосування сценарного моделювання дозволяє оцінити можливі наслідки різних управлінських рішень і визначити найбільш ефективні траєкторії розвитку. Оцінювання результатів функціонування моделі здійснюється на основі системи індикаторів сталого розвитку, сформованої відповідно до методології «UN Tourism» та з урахуванням глокалізаційного підходу. До основних індикаторів віднесено екологічні (стан екосистем, рівень антропогенного навантаження), економічні (доходи від туризму, рівень

зайнятості), соціальні (задоволеність місцевих громад, рівень конфліктності) та управлінські (ефективність регулювання, наявність систем моніторингу). Узагальнення зазначених показників дозволяє сформувати інтегральний індекс сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Для обґрунтування вибору оптимальних стратегічних альтернатив доцільно застосувати багатокритеріальний підхід, який передбачає оцінювання сценаріїв розвитку за сукупністю екологічних, економічних, соціальних та управлінських критеріїв. Такий підхід забезпечує комплексність аналізу та дозволяє врахувати суперечливість інтересів різних стейкхолдерів, що є характерною рисою управління природоохоронними територіями.

Запропонована модель має циклічний характер і функціонує за принципом «аналіз – планування – реалізація – моніторинг – коригування», що відповідає концепції адаптивного управління. Результати моніторингу використовуються для коригування параметрів моделі, зміни режимів використання територій і перегляду стратегічних орієнтирів розвитку. Такий підхід забезпечує гнучкість системи та її здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища.

Отже, застосування системно-динамічного підходу до моделювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях дозволяє інтегрувати екологічні, економічні та соціальні аспекти розвитку у єдину аналітичну систему, забезпечити обґрунтованість управлінських рішень та підвищити ефективність стратегічного управління. Запропонована модель може бути використана як інструмент підтримки прийняття рішень органами управління природоохоронними територіями, а також як методична основа для розроблення стратегій сталого розвитку туристичних дестинацій.

Висновки до третього розділу

Обґрунтовано стратегічні орієнтири та розроблено теоретико-методичні засади забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Встановлено, що сучасні виклики, пов'язані зі зростанням туристичних потоків, екологічними ризиками, кліматичними змінами та безпековими загрозами, зумовлюють необхідність переходу від традиційних підходів управління до адаптивних моделей стратегування, орієнтованих на досягнення балансу між збереженням природних ресурсів, соціальним розвитком громад та економічною ефективністю туристичної діяльності.

Розроблено модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій, яка базується на циклічному взаємозв'язку етапів аналізу, планування, реалізації, моніторингу та адаптації управлінських рішень. Запропонована модель забезпечує формування цілісної системи управління туристичним розвитком, що дозволяє своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища, контролювати рівень антропогенного навантаження та підтримувати екологічну рівновагу територій. Доведено, що використання адаптивного підходу сприяє підвищенню ефективності стратегічного управління та довгостроковій стійкості туристичних дестинацій.

Удосконалено підходи до планування сталого розвитку туризму шляхом формування системи стратегічного планування, що охоплює визначення місії, пріоритетів, економічних, соціальних та екологічних цілей, програм їх реалізації та механізмів моніторингу. Обґрунтовано доцільність застосування сценарного моделювання як інструменту зниження невизначеності та підвищення якості стратегічних рішень. Розроблений алгоритм дозволяє оцінювати альтернативні варіанти розвитку туристичної діяльності, враховувати інтереси стейкхолдерів, ресурсні можливості територій та екологічні обмеження, що забезпечує обґрунтований вибір найбільш ефективних напрямів розвитку.

Запропоновано методику впровадження моделі адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій, яка передбачає

формування організаційної платформи управління, створення аналітичної бази, визначення стратегічних орієнтирів, застосування комплексу адміністративних, економічних, цифрових та комунікаційних інструментів, а також проведення постійного моніторингу та коригування управлінських рішень. Реалізація зазначеної методики забезпечує підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, зниження екологічних ризиків та посилення адаптивності системи управління до змін зовнішнього середовища.

Визначено основні напрями забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, які згруповано в інституційний та економічний блоки. Доведено, що їх комплексне впровадження сприяє вдосконаленню системи управління туристичною діяльністю, розвитку партнерства між державою, бізнесом та громадами, залученню інвестицій, підтримці екологічного підприємництва та підвищенню конкурентоспроможності туристичних дестинацій. Встановлено, що поєднання організаційних та фінансово-економічних інструментів створює передумови для довгострокового збалансованого розвитку природоохоронних територій.

Обґрунтовано механізм стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, основу якого становить взаємодія соціального, економічного, екологічного та безпекового базисів. На відміну від існуючих підходів, запропонований механізм враховує сучасні ризики та виклики, зокрема безпекові аспекти функціонування туристичної сфери в умовах воєнних і посткризових трансформацій, що дозволяє забезпечити комплексність управлінських рішень, підвищити рівень захищеності туристів і територій, а також зміцнити стійкість туристичної системи до зовнішніх загроз.

Розроблено структурно-компонентну та логічно-сміслову моделі забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, які відображають взаємозв'язок між формами туристичної діяльності, екологічними обмеженнями, соціально-економічними потребами та управлінськими інструментами. Особливістю запропонованого підходу є диференціація форм туризму залежно від рівня антропогенного навантаження та екологічної місткості

територій, що дозволяє забезпечити раціональне використання природних ресурсів і мінімізувати негативний вплив туристичної діяльності на довкілля. Важливе місце у запропонованій моделі займає інтеграція стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля і соціальну сферу як інструментів превентивного управління та підвищення якості стратегічних рішень.

Розроблено модель забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка ґрунтується на інтеграції екологічних, соціальних, економічних і безпекових складових розвитку. Проведене моделювання дозволило визначити взаємозв'язки між основними чинниками функціонування природоохоронних територій, оцінити вплив туристичного навантаження на стан природних екосистем та обґрунтувати пріоритетні напрями управлінського впливу. Встановлено, що досягнення сталого розвитку можливе за умови збалансованого поєднання природоохоронних заходів, розвитку туристичної інфраструктури, активної участі місцевих громад, впровадження цифрових інструментів моніторингу та адаптивного управління. Запропонована модель забезпечує можливість прогнозування результатів реалізації стратегічних рішень, своєчасного виявлення потенційних ризиків і коригування напрямів розвитку відповідно до змін зовнішнього середовища, що сприяє підвищенню ефективності управління та довгостроковій стійкості туристичних дестинацій.

Результати проведеного дослідження дозволили сформувати комплекс науково-методичних положень і практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Запропоновані моделі, механізми та інструменти створюють підґрунтя для підвищення ефективності управління туристичним розвитком, забезпечення збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу, посилення ролі місцевих громад та досягнення довгострокової екологічної, соціальної та економічної стійкості природоохоронних територій.

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено пошук шляхів вирішення наукового завдання – розробка теоретико-методичних положень та науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. На основі отриманих результатів дослідження сформульовано ряд висновків.

Визначено понятійно-категорійний апарат дослідження, що дозволило поглибити теоретичне розуміння сутності сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях та визначити його як комплексний процес узгодження екологічних, соціальних і економічних інтересів. Запропонований підхід передбачає поєднання охорони природної спадщини, розвитку туристичної діяльності та забезпечення добробуту місцевих громад на засадах адаптивного та глокально-орієнтованого управління. Такий підхід, дозволив формувати теоретичне підґрунтя для розроблення ефективних механізмів регулювання туристичних потоків, впровадження екологічно відповідальних моделей господарювання та забезпечення довгострокового сталого розвитку природоохоронних територій.

Розроблено змістовну модель багатofункціонального характеру сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка відображає взаємозв'язок глобалізаційних та локалізаційних процесів у контексті розвитку туристично-рекреаційної діяльності. Застосування такої моделі забезпечує формування збалансованого підходу до управління природоохоронними територіями шляхом поєднання інтеграції у глобальний туристичний простір із збереженням локальної самобутності, природної спадщини та екологічної рівноваги, що сприятиме прийняттю ефективних управлінських рішень, орієнтованих на ресурсозбереження, підвищення конкурентоспроможності туристичних дестинацій та забезпечення довгострокового сталого розвитку природоохоронних територій.

Сформовано структурну модель інституційної інфраструктури забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка

формує цілісну систему взаємодії органів державного управління, спеціалізованих установ, інформаційно-туристичних центрів та регламентуючих інституцій у процесі організації туристично-рекреаційної діяльності. Впровадження такої моделі сприятиме підвищенню ефективності координації між суб'єктами управління, забезпеченню екологічного контролю, розвитку інформаційного супроводу та удосконаленню механізмів регулювання туристичних потоків, що дозволить забезпечити баланс між потребами розвитку туризму та пріоритетами охорони природного середовища, підвищити конкурентоспроможність природоохоронних територій і створити передумови для їх довгострокового сталого розвитку.

Запропоновано концептуальний підхід до забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, який дозволяє сформувати комплексну систему управління туристично-рекреаційною діяльністю на засадах збалансованого використання природних ресурсів та збереження екологічної рівноваги. Поєднання ресурсозберігаючої та ресурсоспоживальної форм розвитку туризму, інтеграція стратегічних цілей, механізмів управління та адаптивного інструментарію забезпечують ефективне регулювання туристичних потоків, підвищення ресурсоефективності та збереження біорізноманіття природоохоронних територій. Застосування запропонованої концепції сприятиме підвищенню конкурентоспроможності туристичних дестинацій, активізації участі місцевих громад і забезпеченню довгострокового сталого розвитку природоохоронних територій.

Розроблено алгоритм дослідження та реалізації процесу сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях забезпечує комплексний підхід до оцінювання, планування та управління туристичною діяльністю з урахуванням екологічних, соціальних і економічних чинників, що дозволяє здійснювати послідовний аналіз стану природоохоронних територій, визначати рівень їх туристичного потенціалу, моделювати сценарії розвитку та формувати ефективні механізми стимулювання сталого туризму. Реалізація алгоритму сприятиме підвищенню ефективності управлінських рішень, забезпеченню

збалансованого використання природно-рекреаційних ресурсів і досягненню довгострокового розвитку туристичних дестинацій відповідно до принципів сталості.

Доведено, що сценарне моделювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях є ефективним інструментом стратегічного обґрунтування управлінських рішень, яке дозволяє врахувати множинність інтересів стейкхолдерів, варіативність зовнішнього середовища та екологічні обмеження. Його застосування забезпечує можливість оцінити доцільність розвитку туристичної діяльності, сформуувати альтернативні сценарії та обрати найбільш збалансований варіант з позицій економічної ефективності, соціальної значущості та екологічної безпеки. У результаті це сприяє підвищенню адаптивності системи управління та формуванню науково обґрунтованої стратегії сталого розвитку туризму

Розроблено механізм стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, в основу якого покладено глокалізаційний підхід та диференціацію форм туристичної діяльності, що забезпечує комплексне поєднання інституційних, економічних та управлінських інструментів із урахуванням екологічних обмежень і локальної специфіки. Його впровадження сприяє формуванню збалансованої моделі використання туристичного потенціалу, де пріоритет надається ресурсозберігаючим формам туризму, а ресурсоспоживальні види діяльності регулюються відповідно до допустимого навантаження. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність управління, забезпечити сталий соціально-економічний розвиток територій та зберегти природні екосистеми в довгостроковій перспективі.

Проведено групування інструментів розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях, що підтверджує доцільність їх диференційованого застосування залежно від рівня потенціалу регіонів, умов їх функціонування та безпекових обмежень. Встановлено, що для регіонів із високим потенціалом пріоритетними є інструменти інтеграції та масштабування туристичної діяльності, для середнього рівня – координації та ефективного

використання наявних ресурсів, для регіонів із низьким потенціалом основою виступають відновлювальні та безпекові заходи. Такий підхід, доповнений орієнтацією на глобальні цілі сталого розвитку, забезпечує формування адаптивної системи управління, здатної реагувати на сучасні виклики та сприяти збалансованому розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Запропоновано логічно-сміслову модель забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка формує цілісне уявлення про механізм стимулювання, що базується на поєднанні екологічних, соціально-економічних та оціночно-регуляторних компонентів і передбачає диференціацію форм туристичної діяльності залежно від рівня антропогенного навантаження. Її основною перевагою є інтеграція стратегічних, тактичних і оперативних інструментів управління з адаптивним механізмом моніторингу та коригування рішень, що забезпечує гнучкість і стійкість системи в умовах змінного середовища. Реалізація моделі сприятиме досягненню синергічного ефекту, який проявляється у збалансуванні економічних вигод, соціального розвитку та збереження природних екосистем, формуючи передумови для довгострокової конкурентоспроможності та екологічної безпеки природоохоронних територій.

Проведено групування стейкхолдерів та визначено їх ролі у межах інтеграційної, координаційної та відновлювальної моделей. Доведено, що забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях потребує узгодженої та диференційованої взаємодії всіх учасників процесу. Чіткий розподіл повноважень і функцій залежно від типу регіону дозволяє підвищити ефективність управлінських рішень, врахувати специфіку ресурсного потенціалу та безпекових умов, а також забезпечити адаптивність моделей до сучасних викликів. Такий підхід створює підґрунтя для формування цілісної системи партнерства, спрямованої на досягнення збалансованого розвитку туризму та раціонального використання природоохоронних територій.

Систематизовано та визначено партнерські моделі забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, які демонструють необхідність диференційованого підходу до досліджуваних процесів та

ґрунтується на врахуванні рівня потенціалу регіонів та сучасних безпекових викликів. Застосування визначених моделей дозволяє забезпечити узгодження інтересів стейкхолдерів, підвищити ефективність використання природних ресурсів і сформуванню адаптивну систему управління туристичною діяльністю. Інтеграція глокалізаційного підходу створює умови для поєднання глобальних стандартів сталого розвитку з локальними можливостями територій, що є важливою передумовою підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів та забезпечення їх довгострокової стійкості.

Розроблено структурно-компонентну модель формування механізму стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, яка передбачає забезпечення комплексного поєднання соціальних, економічних, екологічних та безпекових складових та дозволяє досягти збалансованого розвитку туристичної діяльності в умовах сучасних викликів. Такий підхід дає можливість формування ефективної системи управління, орієнтованої на раціональне використання природних ресурсів, активне залучення місцевих громад, підвищення інвестиційної привабливості та мінімізацію ризиків, що в сукупності сприяє підвищенню конкурентоспроможності природоохоронних територій і забезпеченню їх довгострокової стійкості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боруцька Ю.З., Мальська М.П. Туризм на природоохоронних територіях: виклики, обмеження та перспективи сталого використання рекреаційного потенціалу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 2025. № 44. С. 728-734.
2. Зарічняк А.П. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ : дис. на здобуття ступеня канд. економ. наук: 08.00.03. Луцьк., 2024. 236 с.
3. Meadows D.H. *The Limits to Growth*. New York: Universe Books, 1972. 205 p.
4. United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm, 1972) UNEP. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>.
5. World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development. IUCN/UNEP/WWF, 1980. URL: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>.
6. Our Common Future / World Commission on Environment and Development. Oxford: *Oxford University Press*, 1987. URL: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.
7. Agenda 21. United Nations Sustainable Development. 1992. URL: <https://sdgs.un.org/publications/agenda21>.
8. Johannesburg Declaration on Sustainable Development. 2002. URL: <http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>.
9. The Future We Want: Outcome Document of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20). 2012. URL: <https://www.unep.org/resources/report/rio20-outcome-document-future-we-want>
10. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development>
11. Мальська М., Березівська О., Боруцька Ю. Концепція сталого розвитку в системі туристичного країнознавства та її реалізація у рекреаційних

комплексах природоохоронних територій Європейського регіону. *Академічні візії*, 2025. № 49. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18735621>.

12. Берестенко А., Лисенко А. Концепція сталого розвитку як основа збалансування інтересів сучасних потреб людства та майбутніх поколінь. Бізнес-моделі для сталого розвитку: виклики та цифрова трансформація: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15-16 лютого 2024 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2024. С. 20-21.

13. Тимошенко Т.О. Концепція розумного управління туризмом в рамках виконання стратегій сталого розвитку територіальних громад. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 13. С. 771-796.

14. Чала В.С. Генезис концепції сталого розвитку як динамічна реакція на виклики індустріальної епохи. *Економічний простір*. 2022. № 182. С. 7-16.

15. Юхновська Ю. Формування концепції стратегічного управління розвитком потенціалу туристичної галузі в Україні та її регіонах. *Галицький економічний вісник*. 2019. Т. 57. № 2. С. 18-27.

16. Миронов Ю.Б. Концепція сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Туристична галузь України під час війни: виклики, загрози, шляхи виходу з кризи*: монографія / за ред. М.Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2024. 280 с. С. 21-33.

17. Зубехіна Т.В., Шейко Ю.О. Інтеграція концепції безпечного туризму у стратегії сталого розвитку регіонального готельно-ресторанного бізнесу. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*, 2025. № 6. URL: <https://surl.lu/sasgal> (дата звернення: 15.05.2025).

18. Корольчук Л. Екологізація економіки в контексті реалізації концепції сталого розвитку: теоретичний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2022. Т. 76. № 3. С. 98-106.

19. Башлай С.В., Нагорний В. В. Концепція сталого розвитку економіки України в умовах євроінтеграції. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2021. № 24. С. 23-36.

20. Butler R. Sustainable Tourism: Looking Backwards in Order to Progress? *Sustainable Tourism: A Geographical Perspective*. Essex: Longman, 1998. P. 25-34.
21. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Любіцева О.О. та ін. Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід. *Географія в інформаційному суспільстві*: Зб. наук. праць. К.: Обрії, 2008. Т. 1. С.191-199.
22. Олійник Я.Б., Гетьман В.І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Географія*. 2002. Вип. 48. С. 5-11.
23. Шульгіна Л.М., Бондар А.І. Аналіз еко-орієнтованих видів туризму: їх відмінні та спільні риси. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2010, № 1. С. 161-168.
24. Уварова Г.Ш., Кучеренко В.С. Використання рекреаційно-туристичних ресурсів України на сучасному етапі. *Рекреаційні ресурси та послуги гостинності в регіонах України*: зб. наукових праць. Черкаси: ЧНУ, 2017. С.34-39.
25. UNWTO General Assembly Documents. Volume 2017, Issue 4, September 2017. URL: <https://cutt.ly/XeRksW9P>
26. Richards G., Hall D. *Tourism and Sustainable Community Development*. London: Routledge, 2000. 333 p.
27. Sharpley R. Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Debate. *Journal of Sustainable Tourism*. 2000. Vol 8 (1). P. 1-15.
28. McCool S.F., Moisey R.N. *Tourism, Recreation and Sustainability: Linking Culture and the Environment*. 2008. 288.
29. Миронов Ю.Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Вісник НЛТУУ*. 2013. Вип. 23 (11). С.117-122.
30. Миронов Ю. Б., Тучковська І. І. Сталий розвиток туризму: сутність, завдання і принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції*: матеріали наук. конф. (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 2017. 440 с. С. 218-219.

31. Смирнов І. Г. Логістика туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 444 с.
32. Європейська хартія екологічно безпечного туризму на захищених територіях. *European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas*. URL: <http://www.european-charter.org/home/>
33. Agenda for a sustainable and competitive European tourism: Communication from the Commission of the European Communities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0621>
34. UNWTO Tourism Highlights. URL: <http://mkt.unwto.org>.
35. Безсмертнюк Т.П., Мельнійчук М.М. Стратегічні пріоритети розвитку туризму на природоохоронних територіях України. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-7>.
36. Безсмертнюк Т. П., Мельнійчук М. М. Упровадження закордонного досвіду рекреаційного використання природоохоронних територій в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Географічні науки». 2020. Вип. 13. С. 84-91.
37. Матвійчук Л.Ю., Панасюк А.В., Жадько О.А. Стратегічні вектори розвитку туристичних дестинацій України в умовах євроінтеграції. Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності: глобальні виклики»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків / колектив авторів; Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2025. С. 227-230.
38. Жадько О.А., Скруха Б.П. Віртуальні подорожі як інструмент промоції розвитку туризму та рекреації України. І Міжнародна науково – практична конференція Перспективи розвитку індустрії туризму і гостинності в Україні та світі. м. Луцьк, 13-14 вересня, 2024 року. С. 137-139.
39. Іванюк П., Боруцька Ю. Анімаційно-екскурсійна діяльність і природотерапія як способи реабілітації для людей з інвалідністю та посттравматичним синдромом. *Економіка та суспільство*, 2024. № 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-63>.

40. Романова А. А. Види туризму та їх класифікація у контексті сучасних тенденцій розвитку туріндустрії. *Економіка і регіон*. 2017. № 4. С. 13-19.
41. Касперевич Л.В. Концептуальні аспекти формування категорій «природоохоронні території» та «природно-заповідний фонд». *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 109-118.
42. Природно-заповідний фонд України. URL: <https://pzf.land.kiev.ua/>
43. Царик П.Л. Рекреаційна діяльність у межах природно-заповідного фонду Тернопільської області. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє», присвяченої 20-річчю природного заповідника «Медобори» (сmt. Гримайлів, 26-28 травня 2010 р.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. С. 918-924.
44. Польова О. Економічні аспекти сталого туризму: принципи та нові можливості. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-61>.
45. Жадько О.А., Федонюк В.В., Федонюк М.А. Застосування методів ДЗЗ при плануванні територій ПЗФ у межах територіальних громад. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах у повоєнний період: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 07 березня 2024 року). Херсон: ХДАУ, 2024. С.179-182.
46. Fedoniuk V., Zhadko O., Fedoniuk M., Vovk O., Ivantsiv V. Monitoring of Climate Changes and the State of Natural Complexes of the Cheremsky Nature Reserve. In 17th International Conference Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment (Vol. 2023, № 1, pp. 1-5). European Association of Geoscientists & Engineers. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.2023520175>
47. Брич В. Сталий розвиток туристичної індустрії: екологічний та статистичний вимір. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30, № 4. С. 23-30.

48. Гапоненко Г., Євтушенко О., Шамара І. Пріоритетні напрями забезпечення сталого розвитку туризму України в умовах пандемії. *Бізнес Інформ*, 2021. № 5. С. 227-235.
49. Лебедєв І. В. Сталий розвиток туризму: досвід Європейського Союзу і завдання для України. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2018. № 3 (67). С. 162-173.
50. Жадько О. Забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій. *Економіка та суспільство*. № 76. 2025. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-86>
51. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. 463 с.
52. Транченко Л., Чорна Н. Світовий досвід розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях в умовах сталого розвитку. *Development service industry management*, 3, 2025. С. 222-229.
53. Заваріка Г., Зеленко О., Швецова О. Розвиток екологічного туризму в умовах викликів глобального масштабу. *Економіка та суспільство*, 2023. Вип. 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-95>
54. Зігунова І.С., Мареха І.С., Троян М.Ю. Шляхи врахування екологічної складової в концепціях сталого туризму. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-78>.
55. Зубехіна Т.В. Глокалізація як інноваційна стратегія управління розвитком культурного туризму в умовах глобальної економіки. *Modern Economics*, 2025. № 53. С. 122-129.
56. Multifunctional Character of Agriculture and Land. URL: <http://www.fao.org/docrep/meeting/X7073e.htm>, с. 224
57. Корнелюк О., Павліха Н. Концептуальні засади розвитку циркулярної економіки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2023. № 3 (17). С. 303-318.

58. Шелеметьєва Т.В., Трохимець О. І. Регіональні вектори сталого розвитку туризму південно-східної України: практичний аспект. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2024. № 4. С. 34-41.

59. Сінгуцький О. В. Державна підтримка туризму в Україні: перешкоди та передумови розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 71-76.

60. Миронов Ю.Б. Соціально-економічне значення туризму в контексті розвитку природоохоронних територій. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2025. Вип. 83. С. 108-114.

61. Прогалини у законодавстві, які заважають збільшенню площ природно-заповідного фонду та як їх виправити: аналітичний документ. ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/probleny-zapovidannia-ta-rishennia.pdf>.

62. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.06.2026).

63. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 17.01.2026).

64. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 17.01.2026).

65. Про туризм: Закон України від 15 верес. 1995 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 17.01.2026).

66. Про курорти: Закон України від 05 жовт. 2000 р. № 2026-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14> (дата звернення: 17.01.2026).

67. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 трав. 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 17.01.2026).

68. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 берез. 2018 р. № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> (дата звернення: 17.01.2026).

69. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 17.01.2026).

70. Водний кодекс України: Закон України від 06 черв. 1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (дата звернення: 17.01.2026).

71. Лісовий кодекс України: Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 17.01.2026).

72. Про рослинний світ: Закон України від 09 квіт. 1999 р. № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14> (дата звернення: 17.01.2026).

73. Про тваринний світ: Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (дата звернення: 17.01.2026).

74. Про Червону книгу України: Закон України від 07 лют. 2002 р. № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14> (дата звернення: 17.01.2026).

75. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 17.01.2026).

76. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): міжнародний документ від 25 черв. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 17.01.2026).

77. Конвенція про біологічне різноманіття: міжнародний документ від 05 черв. 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030 (дата звернення: 17.01.2026).

78. Сергієнко Л. В., Дзюбенко О. М., Ожго С. В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування*, 2019. № 3 (89). С. 191-200.

79. Сергієнко Л.В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89), С. 191-200.

80. Тарасенко І., Тарасенко О. Державно-приватне партнерство в контексті реалізації державної екологічної політики. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-9>.

81. Андрієнко М.В., Шако В.С. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*, 2017. № 18. С. 47-53.

82. Беднарський О. Стратегічні напрями державної екологічної політики в Україні: ефективність та можливості. *Наукові перспективи*, 2024. № 3 (45). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-102-114](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-102-114).

83. Гаєвський І. В. Екологічна політика держави: сутність, основні концепції та підходи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*, 2019. Т. 30. № 4. С. 42-46.

84. Боруцька Ю.З., Мальська М.П. Методологічна роль туристичного краєзнавства у дослідженні туристично-рекреаційного потенціалу природоохоронних територій. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 2025. № 46. С. 725-731.

85. Івашова Л. М. Державно-приватне партнерство у сфері туризму як дієвий механізм забезпечення сталого розвитку економіки країни та регіонів. *Публічне управління та митне регулювання*. 2018. № 1 (18). С. 52-61.

86. Леоненко Н.А. Концептуальні засади державного регулювання сталого розвитку туристичної сфери. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*, 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 82-86

87. Бойко Є.О., Парсяк В.Н., Іртищева І.О., Крамаренко І.С. Управління водними ресурсами в контексті концепції циркулярної економіки. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9. № 1. С. 89-98.

88. Статівка Н.В., Бублій М.П. Особливості державного регулювання туристично-рекреаційної діяльності на основі концепції сталого розвитку. *Теорія та практика державного управління*. 2019. № 4 (67). С. 8-16.

89. Ганський В.О. «Економіка вражень» як концептуальна основа загосподарювання історико-культурної спадщини в туризмі та туристичному брендингу регіону. *Регіональний туризм: сучасний стан та шляхи оптимізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 квітня 2021 р.). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2021. 172 с. С. 42-44.

90. Новицька С.Р. Роль екологічного туризму в реалізації основних принципів концепції сталого розвитку туризму. *Моделювання еколого-географічних систем*: матеріали наук. конф. Тернопіль: ТНПУ, 2018. С. 29-38.

91. Алієва А.Ю. Організаційно-економічні засади сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки; Рівне: Національний університет водного господарства та природокористування, 2021. 225 с.

92. Борецька Н.П., Крапівіна Г.О., Марченко І.Ф. Особливості кластерного підходу в період відновлення туристично-рекреаційних територій в сучасних умовах (частина 1). *Вісник економічної науки України*, 2022. № 2. С. 66-71.

93. Матвійчук Л., Жадько О, Панасюк А. Розвиток малого та середнього підприємництва індустрії гостинності у воєнний і повоєнний періоди. Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах євроінтеграційних та військових викликів: III-й Міжнародний науково-практичний форум, 23-24 квітня 2025 року, Україна, Львів : зб. матер. Львів: «Камула», 2025. С. 38-42.

94. Андрієнко Д., Горюнов Д., Задорожня Л. та ін. Звіт про непрямі фінансові втрати економіки внаслідок військової агресії росії проти України

станом на 1 липня 2024 року / Київська школа економіки. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/10/30.09.24_Losses_Report-ua.pdf.

95. Бабчинська О. І. Формування механізму екологічного менеджменту в контексті концепції сталого розвитку. *Економіка та держава*, 2020. № 10. С. 140-143.

96. Бикова Ю. Екологізація публічного адміністрування в Україні як умова формування екологічної свідомості. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. № 4 (39). С. 82-88.

97. Матвійчук Л.Ю., Жадько О.А. Сталий туризм як інструмент розвитку природоохоронних територій Волинської області. Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., Частина 2. Луцьк, 5 груд. 2025 р., Луцьк: Надстир'я, 2025. С. 289-291.

98. Стойка А., Горюнова К. Управління сталим розвитком індустрії туризму: монографія. Київ : МДУ, 2024. 161 с.

99. Цимбалюк І., Павліха Н., Цимбалюк С., Савчук А. Науково-інноваційна діяльність як системна основа сталого відновлення економіки України. *Grail of Science*, 2026. № 61. С. 195-207.

100. Буканов Г. М. Порівняльний аналіз світового досвіду державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31. № 1. С. 12-18.

101. Миронов Ю.Б. Досвід країн Західної Європи у розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Підприємництво і торгівля*. 2024. № 43. С. 60-67.

102. Дев'ятнадцять із 20 найкращих місць у Всесвітньому індексі сталого туризму 2023 року, який утримують європейські країни https://www.travelwires.com/nineteen-out-of-the-top-20-spots-in-the-world-sustainable-travel-index-2023-held-by-european-nations?utm_source=chatgpt.com

103. Цілі сталого розвитку та їх адаптація для України. Сталий розвиток для України. URL: <https://dev.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/printsipi/>

104. Звіт про сталий розвиток за 2023 рік
https://www.sustainabledevelopment.report/reports/sustainable-development-report-2023/?utm_source=chatgpt.com

105. Миронов Ю.Б. Проблеми і перспективи розвитку екологічного туризму у світі та в Україні. *Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1-3 березня 2023 р.). Київ: НАУ, 2023. 548 с. С. 268-269.

106. Пильченко А. Проблеми овертуризму та шляхи їх вирішення: світовий аспект. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*. 2022. № 27. С. 78-83.

107. Смирнов І.Г. Світовий та вітчизняний досвід розвантаження туристичних дестинацій в умовах овертуризму (на прикладі архітектурного та урботуризму). *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 19-20 березня 2020 р.). У 2-х т. Черкаси: ЧДТУ, 2020. Т. 1. С. 148-151.

108. Федорченко В.К., Федорченко-Кутуєв П.В., Федорченко Н.В., Василюк О.І. Постковідне відновлення та нові виклики глобального світу: туризм як інструмент економічного відродження та модернізації. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2022. № 1 (53). С. 20-28.

109. Матвійчук Л., Дашук Ю. Європейський вектор сталого розвитку індустрії гостинності України. *Економіка та суспільство*, 2022. № 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-28>

110. Павліха Н.В., Цимбалюк І.О., Савчук А.Ю. Сталий розвиток туризму та рекреації: сучасні виклики й перспективи для України: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 211 с.

111. Шелеметьєва Т.В., Трохимець О. І., Тюха М. Д. Особливості формування стратегії сталого розвитку туризму в сучасних умовах: досвід Німеччини. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2023. №1. С. 41-51.

112. Єрко І.В. Сталий та безпечний розвиток туризму як один з критеріїв трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. *Підприємництво та інновації*. 2023. № 29. С. 7-14.
113. Царик Л., Ковальчук І., Царик П., Кузик І. Природоохоронні стандарти ЄС – національні і регіональні реалії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, серія «Геологія. Географія. Екологія», 2023. Вип. 59. С. 329-339.
114. Козійчук О., Кіт М. Регіональний вектор як імператив сталого розвитку туристично-рекреаційного кластеру. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2025. № 1 (77). С. 177-185.
115. Бондаренко І., Кравчук О. Світові тенденції розвитку сталого туризму та можливості їх імплементації в Україні. *Економіка та суспільство*, № 78. 2025. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-95>
116. Маслиган О. О., Касинець О. В. Інтеграційна модель розвитку сфери туризму та рекреації у фокусі переваг і перспектив регіонального управління. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2020. № 1 (24). С. 173-183.
117. Жадько О. Світовий досвід забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій. *Збірник наукових праць: «Економічні науки». Серія «Регіональна економіка»*, 2025. Випуск 22 (87). С. 112-122.
118. Матвійчук Л.Ю., Жадько О.А., Штанько О.Ф. (2025). Особливості застосування інноваційних інструментів у стратегічному управлінні регіональними туристичними дестинаціями. *Acta Academiae Beregsasiensis. Econotomics: наук.журн. Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці II*. Берегове, № 8. 2025. С. 137-150 <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-8-137-150>
119. Fodness D. The problematic nature of sustainable tourism: some implications for planners and managers. *Current Issues in Tourism*, 2016. № 20 (16). P. 1671-1683.
120. Свірідова Н.Д. Концепція сталого розвитку туризму в сучасних умовах. *Культура народів Причорномор'я*, 2009. №176. С.166-168.

121. Krupitsa I.V. Innovative and investment attractiveness of enterprises in the field of tourism. *Економіка та суспільство*. 2017. №10. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/eng/journal-10/17-stati-10/1098-krupitsa-i-vzagreba-m>
122. Матвійчук Л.Ю., Лепкий М.І., Жадько О.А. Інтеграційні процеси суб'єктів індустрії гостинності України в сучасних умовах. *Товарознавчий вісник*, 2023, № 1 (16), С. 255-262.
123. Нарадовий Б.О. Стратегічна екологічна оцінка в просторовому плануванні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Т. 7. № 4. С. 83-91.
124. Borutska, Y., Dydiv I., Krupa O., Hryhorieva L., Sylkin O. Methodology And Application of Innovative Technologies to Ensure Sustainable Development: Formation of Eco-Awareness Through the Prism of Ecotourism. *Journal of Ecohumanism*, 2024. 3(4), P. 1357-1367.
125. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території Монографія. Львів: Новий Світ-2000, 2012. 176 с.
126. Миронов Ю.Б. Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львівський торговельно-економічний університет, Львів, 2025. 557 с.
127. Мажута В., Чмутова І. Світові тенденції розвитку сталого туризму та можливості їх імплементації в Україні. *Економіка та суспільство*, 2025. № 78. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-95>
128. Оболенцева Л.В., Богдан Н.М., Свідло К.В. Інтеграція принципів сталого розвитку у стратегічне управління туристичними дестинаціями: аналітична модель та показники оцінювання. *Актуальні проблеми сталого розвитку*, 2026. № 3 (1), С. 28-38.

129. Демко В., Тараненко Г., Шлеїна Л. Європейські підходи до оцінки туристичного потенціалу регіонів у контексті сталого розвитку. *Innovations and Technologies in the Service Sphere and Food Industry*, 2025. № 3 (17). С. 147-154.
130. Кочума І., Красномовець В. Smart-туризм як екосистема: сутність, складові та значення в забезпеченні сталого розвитку територій. *Сталий розвиток економіки*, 2024. № 3 (50), С. 487-495.
131. Боруцька Ю.З. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу природоохоронних територій, що постраждали внаслідок російсько-української війни (на прикладі Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника). *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, 2025. № 18. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15460155>.
132. UNWTO. Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook. Madrid: World Tourism Organization, 2004. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284407262>
133. Sustainable Tourism certification. URL: <https://preferredbynature.org/certification/sustainable-tourism/sustainable-tourism-certification> (дата звернення: 02.07.2025).
134. Довгаль О.В., Моїсєєва Н.І. Оцінка сучасного стану туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій регіону. *Агросвіт*. 2019. № 5. С. 32-40.
135. Zubekhina T. Integration of tourism and hospitality into the system of balanced regional development. *Social Development: Economic and Legal Issues*, 2025. № 12. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.12.11>
136. Горіна Г. О. Сталий розвиток туризму: стратегічні настанови та практики управління. *Торгівля і ринок України*, 2023. № 1 (53). С. 52-63.
137. Омельченко О. Локальні туристичні кластери як інструмент повоєнного відновлення туристичної галузі України. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 74. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-65>.
138. Петришин Д. Формування системи показників для оцінювання потенціалу розвитку екологічного туризму. *Інновації, гостинність, туризм*:

наука, освіта, практика: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 травня 2022 р.). Львів: ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2022. 432 с. С. 399-401.

139. Жадько О.А., Матвійчук Л.Ю. Забезпечення сталого розвитку туризму в межах природоохоронних територій. Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери гостинності, туризму та рекреації: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, 23 жовтня 2025 р.: колектив авторів; за заг. ред. проф. В.М. Зайцевої. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2025. С. 254-258.

140. Голод А.П., Графська О.І., Головчук Ю.О., Дудаш О.І., Крижанівський Т.Я. Модернізація регіональних туристичних систем на засадах сталого розвитку. *Інтернаука. Серія: «Економічні науки»*, 2023. № 2. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-2-8600>.

141. Угоднікова О.І. Стейкхолдерно-орієнтована модель стратегічного управління підприємствами галузі туризму та готельно-ресторанного господарства. *Комунальне господарство міст. Серія: Економічні науки*, 2018. Вип. 141. С. 39-44.

142. Павліха Н.В. Впровадження ESG та корпоративної соціальної відповідальності у контексті циркулярної економіки: моніторинг ефективності та проблеми прозорості. *Економіка та суспільство*, 2024. Вип. № 68. С. 69-78.

143. Федонюк В.В., Жадько О.А., Федонюк М.А. Екологічна оцінка стану біоценозів природно-заповідних об'єктів Луцька. Природно – ресурсний комплекс Західного Полісся в контексті сталого розвитку : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти, м. Березне, 16-17 травня 2023 року. Березне: НСІ НУВГП. С. 188-191.

144. Методологічні основи управління екологоорієнтованим розвитком нефінансового сектора національної економіки: монографія / за ред. О. Павленко, О. Жавнерчик. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 124 с.

145. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., Жадько О.А. Забезпечення безпеки як умова сталого розвитку туристичних територій в Україні. Матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції «проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів». Луцьк 23-24 березня 2023 року. С. 24-26.

146. Глущенко А. В., Рудоманов Д. С. Розвиток екотуризму в Україні. *Економічний простір*. 2024. № 189. С. 119-122.

147. Миронов Ю.Б. Шляхи післявоєнного відновлення індустрії туризму в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. Вип. 71. С. 64-68.

148. Боруцька Ю.З. Вплив російсько-української війни на туристично-рекреаційну та краєзнавчу діяльність в межах природоохоронних територій через призму сталого розвитку. *Успіхи і досягнення у науці: журнал*, 2026. № 1 (23). С. 1407-1417.

149. Зубехіна Т., Матвійчук Л., Дащук Ю. Інтеграція культурного туризму у систему сталого розвитку природо-охоронних територій. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. Серія: економіка, психологія та управління, 2026. № 8. DOI: <https://doi.org/10.54929/3041-2390-2026-08-01-02>.

150. SDG (Держстат України), індикатор 15.1.1 «Площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду, тис. га». URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/15-1-1/>

151. Екодія: «Чому Україні важливо створювати більше заповідних територій...». URL: <https://ecoaction.org.ua/chomu-ukraini-vazhlyvi-zapovidni-terytorii.html>

152. Мінрозвитку: Звіт CEO (PDF «sea-program-808»). URL: <https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/sea-program-808.pdf>

153. Звіт про стратегічну екологічну оцінку проєкту Плану заходів з реалізації Оновленого Національно визначеного внеску України до Паризької угоди до 2030 року <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/Zvit-pro-strategichnu-ekologichnu-otsinku.pdf>.

154. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Державної програми розвитку міжнародного територіального співробітництва на 2025-2027 роки. URL: <https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/sea-program-808.pdf>

155. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Єдиний державний вебпортал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/dataset/mepr_05

156. Національний природний парк «Гомільшанські ліси». Про парк <https://gomilsha.org.ua/pro-nas/pro-park/> (дата звернення: 11.01.2026).

157. Національний парк «Залісся». Про парк <https://zalissia-park.in.ua/pro-nas/pro-park/> (дата звернення: 11.01.2026).

158. Національний природний парк «Верховинський». Сьогодні НПП «Верховинський» відзначає 11-ти річчя трудової діяльності. URL: <https://verkhovynskyi-park.in.ua/sohodni-npp-verkhovynskyuy-vidznachaie-11-ty-richchia-trudovoi-diialnosti/> (дата звернення: 11.01.2026).

159. Карпатський національний природний парк. Про парк URL: <https://karpatskyi-park.in.ua/pro-nas/pro-park/> (дата звернення: 11.01.2026).

160. Національний природний парк «Синевир». Оптимізація функціонального зонування території НПП «Синевир». URL: <https://synevyr-park.in.ua/optymizatsiya-funktsionalnoho-zonuvannya-terytoriyi-npp-synevyr/> (дата звернення: 11.01.2026).

161. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Зміни до Проекту організації території Шацького національного природного парку охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів (затверджено наказом від 13.05.2022 № 197). URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Zminy-u-POT-SHatskogo.pdf> (дата звернення: 11.01.2026).

162. Створення нових заповідних територій у 2024 році: найгірше за 10 років URL: <https://uncg.org.ua/stvorennnya-novyh-zapovidnyh-terytorij-2024/>

163. Видатки держбюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2024/>

164. Що таке Смарагдова мережа і чому вона потрібна українцям. Екодія. URL: <http://surl.li/pvjzk> (дата звернення: 01.08.2025).
165. Понад 15% природно-заповідного фонду України перетворилось на «зони випаленої землі» – дослідження. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2025/12/15/ponad-15-pryrodno-zapovidnogo-fondu-ukrayiny-peretvoylys-na-zony-vypalenoji-zemli/>
166. Мапа безпеки природно-заповідного фонду України. URL: <https://wownature.in.ua/>
167. Картування екологічно важливих територій України. URL: <https://surl.li/zqiild>.
168. Лисюк Т.В, Семенюк О.Ю. Сталий розвиток у сфері туризму і рекреації: інноваційні технології та екологічні підходи. Економіка та суспільство, 2025. №73. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-28>
169. Савіцька О.П., Савіцька Н. В. Сучасні тренди інноваційного розвитку сфери туризму в Україні. *Бізнес Інформ*, 2021. №9. С. 124-130.
170. Москвяк Я.Є. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2022. Т. 304. № 2 (1). С. 184-188.
171. Природно-заповідний фонд України. URL: <https://wownature.in.ua/karta/>.
172. Міщук І. С. Аналіз екологічної ситуації в Україні та перспективи вирішення біологічних проблем, спричинених змінами навколишнього середовища. *Сіверянський літопис*. 2008. № 1. С. 166-170.
173. Нікітенко К. Розвиток екотуризму в Україні: потенціал та проблеми. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2023. № 15. С. 259-263.
174. Островська Н., Луговий Б. Інструменти політики стимулювання розвитку підприємництва у сфері екскурсійної діяльності в Україні в умовах кризи. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2024. № 11. С. 17-23.

175. Паньків Н., Скрипник М. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туризму в Україні: виклики сьогодення. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 2022. Т. 308. № 4. С. 229-240.

176. Екологічний паспорт Волинської області за 2024 рік (станом на 01.01.2025). URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-volinskoyi-oblasti-za-2024-rik/>

177. Fedoniuk M., Kovalchuk I., Fesyuk V., Fedoniuk V., Zhadko O. Spatial analysis of wildfire occurrence in the Emerald Network sites of Volyn and Zhytomyr Polissia (2012-2024). Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment. 18th International Scientific Conference. Publisher: European Association of Geoscientists & Engineers. Source: Conference Proceedings, 14-17 April 2025, Volume 2025. P. 1-5.

178. Матвійчук Л.Ю., Жадько О.А. Екологічні та економічні аспекти рекреаційної діяльності у Шацькому НПП. Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали VIII Міжнародно науково-практичної конференції. (Луцьк, 15 грудня 2022). Луцьк: ЛНТУ, 2022. С. 459 - 461.

179. Матвійчук Л.Ю., Жадько О.А. Підвищення рівня конкурентоспроможності індустрії гостинності України в умовах викликів сьогодення. Актуальні проблеми маркетингового менеджменту, виклики сьогодення: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів та молодих вчених. (21 жовтня 2022). Луцьк ЛНТУ, 2022. С. 117-118.

180. Матвійчук Л., Смаль Б., Жадько О. Перспективи використання сакральних об'єктів Олики в індустрії туризму. Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ 28 квітня 2023. С.187-189.

181. Атаманчук З.А. Туризм в Європейському Союзі задля сталого розвитку. *Економіка і організація управління*, 2024. №2 (54). С. 191-202.

182. Соловій І.П., Адамовський О.М., Дубовіч І.А. Сталий туризм: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*, 2023. №50. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-79>.
183. Любченко В.В. Роль туризму у сталому розвитку в Україні: виклики та можливості для економіки. *Економіка та суспільство*, 2023. №57. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-59>.
184. Роїк О.Р. Напрямки сталого розвитку туризму України в умовах післявоєнного відновлення. *Економічний простір*, 2023. № 184. С. 58-61.
185. Лепкий М.І. Інноваційний потенціал гірських територій України: механізми забезпечення соціально-екологічної стійкості. *Грааль науки: міжнар. наук. журнал*. Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа»; НУ «Інститут науково-технічної інтеграції та співпраці», 2026. № 68. С. 280-285.
186. Попова М.О., Арестов С.В., Шуптар-Пориваєва Н.Й., Андрущенко О.С. Оцінка впливу глобалізації на сталість сучасної туристичної діяльності. *Наукові перспективи*, 2023. № 4 (34). С. 291-304.
187. Ярошенко М.С. Організаційний механізм реалізації сервісно-орієнтованої екологічної політики в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 3. С. 78-81.
188. Телегуз К.А., Сорвіна Ю.М. Візія та стратегії повоєнного відновлення українського туризму. Туризм в Україні: виклики та відновлення: матеріалів Міжнар. турист. форуму (м. Київ, 21-22 березня 2023 р.). Київ: КНЕУ, 2023. С. 182-183.
189. Шевченко Н.О. Напрями розвитку українського туризму в контексті військових реалій і процесів повоєнного відновлення. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2025. № 1. С. 96-101.
190. Ясінецька І. А., Кушнірук Т. М., Додурич В. В. Організаційний механізм у розвитку природоохоронних територій України. *Інноваційні технології в рослинництві*: матеріали IV Всеукр. наук. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 10 травня 2021 р.). Кам'янець-Подільський, 2021. С. 171-172.

191. Алієва А.Ю. Формування стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання, *Економічний форум*. 2020. № 3. С. 44-51.
192. Беспалова О.В. Екологічна політика країн ЄС щодо регулювання суспільних відносин у сфері підтримання екологічної безпеки. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2020. Вип. 30. С. 147-155.
193. Білецька І.М., Барна М.Ю. Дослідження ролі інноваційної діяльності в забезпеченні розвитку підприємств туризму. *Економічний дискурс*, 2018. № 3. С. 60-69.
194. Борблік К.Е. Передумови формування стратегії сталого розвитку ринку туристичних послуг України. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*, 2019. Вип. 37. С. 34-41.
195. Жадько О. Інструменти розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2025. № 25. С. 339-345.
196. Васильців Т., Микитин О. Проблеми та пріоритети розвитку туристичного комплексу України. *Development Service Industry Management*, 2024. № 1. С. 289-293.
197. Габчак Н.Ф., Дубіс Л.Ф., Мельник А.В., Чир Н.В. Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області: монографія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. 280 с.
198. Гиренко І. В., Биркович В. І., Паламарчук С. П. Природоохоронні території як об'єкт соціокультурного простору. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2019. № 3. С. 28-31.
199. Шелеметьєва Т.В., Трохимець О.І. Управління ризиками в сфері туризму та гостинності на принципах сталості. *Приазовський економічний вісник*, 2025. №2 (42). С. 31-37.

200. Кувіка Г., Черчик Л. Сфера гостинності України: теорія, методологія, стратегічні напрями відновлення конкурентоспроможності: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2025. 324 с.
201. Лепкий М.І., Подоляк В.М. Регіональні особливості проєктування та організації рекреаційних послуг у готельно-ресторанних комплексах України. *Економіка та суспільство*, 2025. № 75. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-55>.
202. Басюк Д.І., Примаєв Т.Ю., Погуда Н.В. Трансформація туризму в Україні на принципах сталого розвитку: досвід європейських країн. *Економіка та держава*, 2019. № 2, С. 17-22.
203. Любченко В. Роль туризму у сталому розвитку в Україні: виклики та можливості для економіки. *Економіка та суспільство*, 2023. № 57. URL.: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-593>.
204. Матвійчук Л.Ю., Панасюк А.В., Жадько О.А. Стратегічні вектори розвитку туристичних дестинацій України в умовах євроінтеграції. Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності: глобальні виклики»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків. Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2025. С. 227-230.
205. Миронов Ю.Б., Михальський Ю.В. Соціальне партнерство в туризмі: детермінанти та соціально-економічні механізми розвитку за сучасних умов. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*, 2018. Вип. 56. С. 55-59.
206. Лепкий М.І. Менеджмент іміджу гастрономічного туристичного продукту України: економічний аналіз та ринковий потенціал. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. Випуск 1 (84) 2026. С.365-370.
207. Жадько О.А. Остапович Д.В. Козюк К.О. Забезпечення якості продукції та послуг туристичних дестинацій в умовах воєнного стану. Якість та безпечність товарів: [матеріали VIII міжнародної науково-практичної

конференції Інструментарій забезпечення якості продукції та послуг індустрії гостинності, Луцьк (16 квітня 2025 року), ЛНТУ, 2025. С. 205-207.

208. Матвійчук Л.Ю., Жадько О.А., Остапович Д.В. Забезпечення безпеки туристичних дестинацій в умовах воєнного стану. Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 29-30 квітня 2025 року. Луцьк: Відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2025. С.56-58.

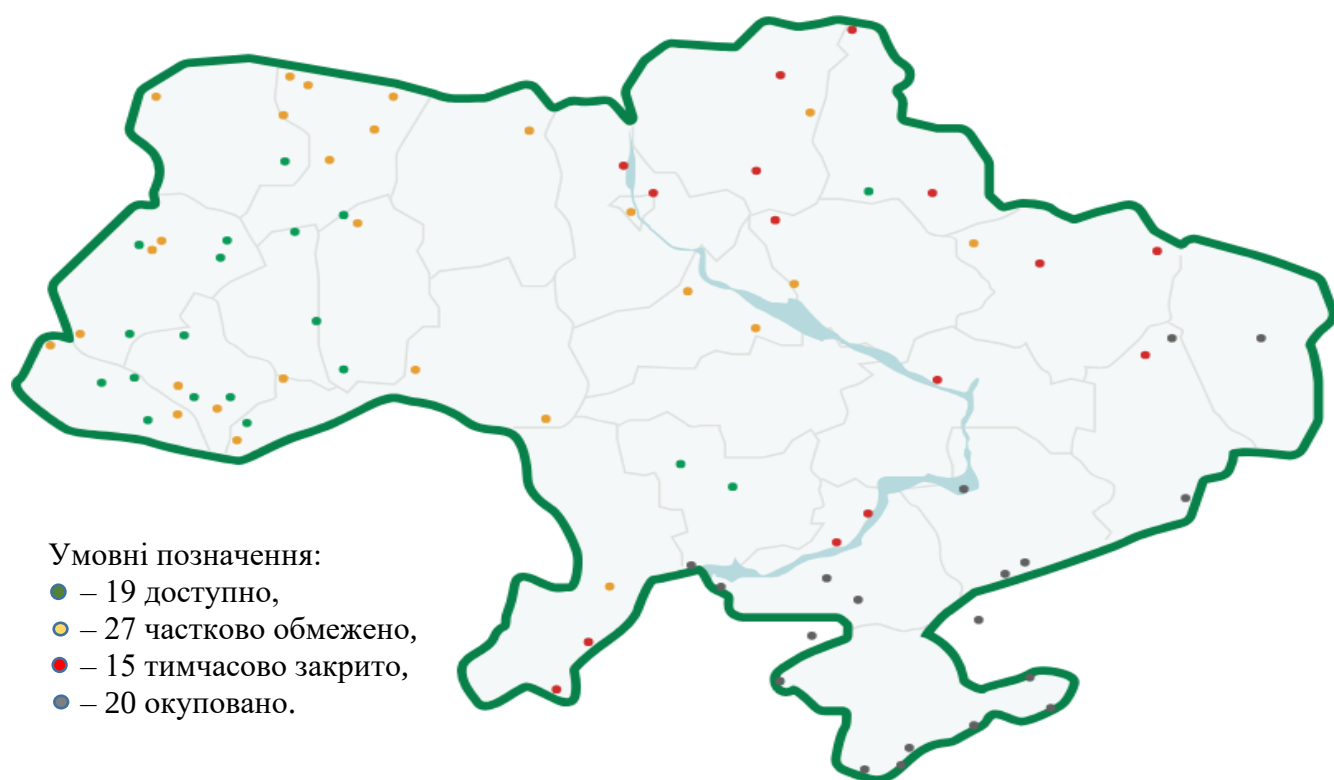
209. Жадько О.А., Скруха Б.П. Віртуальні подорожі як інструмент промоції розвитку туризму та рекреації України. I Міжнародна науково – практична конференція Перспективи розвитку індустрії туризму і гостинності в Україні та світі. м. Луцьк, 13-14 вересня, 2024 року. С. 137-139.

210. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., Жадько О.А. Європейський досвід забезпечення сталого розвитку туризму. Реалії та перспективи розвитку індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів: тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Мукачево: РВВ МДУ, 2023. С. 73-77.

ДОДАТКИ

Геопросторова модель території ПЗФ України за категорією
«зона випаленої землі» (грудень 2025 р)

Мапа безпеки природно-заповідного фонду України (2023 р.)

Анкета для експертного оцінювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Шановний експерте!

Просимо Вас взяти участь в оцінюванні рівня сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Для нас дуже важливою є Ваша думка, тому просимо заповнити дану форму та поділитися вашим баченням сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Результати будуть використані виключно в наукових цілях.

Загальна інформація про експерта

1. Сфера діяльності:

- ☐ Наукова
- ☐ Державне управління
- ☐ Туристичний бізнес
- ☐ Екологія / природоохоронна діяльність
- ☐ Інше: _____

2. Стаж роботи у сфері:

- ☐ до 3 років
- ☐ 3–10 років
- ☐ понад 10 років

3. Рівень компетентності у сфері сталого туризму:

- ☐ Високий
- ☐ Середній
- ☐ Початковий

Оцінювання складових сталого розвитку туризму природоохоронних територій у Волинській області

Оцініть за шкалою від 1 до 5, де 1 – дуже низький рівень, 5 – дуже високий рівень.

4. Екологічна складова

Показник	Оцінка (1-5)
Збереження біорізноманіття	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Рівень антропогенного навантаження	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Ефективність природоохоронних заходів	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Раціональне використання ресурсів	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Контроль за відходами та забрудненням	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

5. Економічна складова

Показник	Оцінка (1-5)
Рівень розвитку туристичної інфраструктури	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Інвестиційна привабливість території	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Доходи від туризму	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Підтримка місцевого бізнесу	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Ефективність управління туристичними потоками	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

продовження додатку В

6. Соціальна складова

Показник	Оцінка (1-5)
Залучення місцевого населення	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Рівень зайнятості населення у туризмі	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Збереження культурної спадщини	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Соціальна відповідальність бізнесу	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Рівень задоволеності відвідувачів	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

Інституційно-управлінські аспекти

7. Оцініть ефективність інституційно-управлінських аспектів сталого розвитку природоохоронних територій

Показник	Оцінка (1-5)
Нормативно-правове забезпечення	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Рівень державного регулювання	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Співпраця між стейкхолдерами	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Наявність стратегій розвитку	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
Моніторинг і контроль сталого розвитку	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

Інтегральна оцінка

8. Загальний рівень сталого розвитку туризму:

- ☐ Низький
☐ Середній
☐ Високий

9. Основні проблеми сталого розвитку туризму природоохоронних територіях:

- ☐ Недостатнє фінансування
☐ Перевантаження територій
☐ Низький рівень управління
☐ Недостатня екологічна свідомість
☐ Інше: _____

Відкриті запитання

10. Які основні фактори стримують сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях?

11. Які заходи є найбільш ефективними для його забезпечення?

12. Ваші пропозиції щодо покращення управління зазначеними процесами:

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у виданнях, які входять до наукометричних баз даних Scopus

1. Fedoniuk V., **Zhadko O.**, Fedoniuk M., Vovk O., Ivantsiv V. Monitoring of Climate Changes and the State of Natural Complexes of the Cheremsky Nature Reserve. In 17th International Conference Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment (Vol. 2023, № 1, pp. 1-5). *European Association of Geoscientists & Engineers*. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.2023520175> (Особистий внесок: досліджено динаміку температурних показників у Черемському ПЗ, сформульовано висновки).

2. Fedoniuk M., Kovalchuk I., Fesyuk V., Fedoniuk V., **Zhadko O.** Spatial analysis of wildfire occurrence in the Emerald Network sites of Volyn and Zhytomyr Polissia (2012-2024). Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment. 18th International Scientific Conference. Publisher: *European Association of Geoscientists & Engineers*. Source: *Conference Proceedings*, 14-17 April 2025, Volume 2025. P. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.2025510070>. (Особистий внесок: досліджено структуру Смарагдової мережі Волинського та Житомирського Полісся).

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Жадько О. Забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій. *Економіка та суспільство*, 2025. № 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-86>

4. Жадько О. Світовий досвід забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій. *Збірник наукових праць: «Економічні науки». Серія «Регіональна економіка»*. Випуск 22 (87). 2025. С. 112-121. DOI: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2025-22\(87\)-9](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2025-22(87)-9)

5. Жадько О. Інструменти розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2025. № 25. С. 339-345. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.26.36>

6. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Штанько О.Ф. Особливості застосування інноваційних інструментів у стратегічному управлінні регіональними туристичними DESTИНАЦІЯМИ. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics: наук.журн.* Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці II. Берегове, 2025. № 8. С. 137-150. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-8-137-150> (*Особистий внесок: оцінено доцільність впровадження окремих форм туризму на природоохоронних територіях та розробка практичних рекомендацій*).

7. Федонюк В.В., Іванців В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А., Пасичнюк І.Ф. Дослідження змін клімату на території Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» та їх впливу на біорізноманіття. *Природнича освіта та наука*, 2025. № 1. С. 133-141. DOI: <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-1.21> (*Особистий внесок: аналітична обробка кліматичних даних, побудова діаграм*).

8. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Іванців В.В., Федонюк М.А. Порівняльний аналіз комфортності погоди протягом курортного сезону в національних природних парках Волині. *Екологічні науки. Екологічні науки: науково-практичний журнал*. К.: Гельветика, 2023. № 4 (49). С. 232-237. DOI: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2023.eco.4-49.31> (*Особистий внесок: аналітична обробка кліматичних даних, побудова порівняльних діаграм, формулювання висновків*).

9. Матвійчук Л., Лепкий М., **Жадько О.** Інтеграційні процеси суб'єктів індустрії гостинності України в сучасних умовах. *Товарознавчий вісник*, 2023, 1 (16), С. 255-262. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2310-5283-2023-17-21> (*Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. **Жадько О.А.**, Матвійчук Л.Ю. Забезпечення сталого розвитку туризму в межах природоохоронних територій. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери гостинності, туризму та рекреації*. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, 23 жовтня 2025 р., Запоріжжя. НУ «Запорізька політехніка», 2025. С. 254-258.

(Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).

11. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Методи визначення комфортності погодно-кліматичних умов та їх впливу на рекреаційну діяльність. *Science in the modern world: innovations and challenges*. The 7th International scientific and practical conference, March 20-22, 2025. Perfect Publishing, Toronto. Canada. 2025. P. 233-238. *(Особистий внесок: узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків).*

12. Матвійчук Л.Ю., Панасюк А.В., **Жадько О.А.** Стратегічні вектори розвитку туристичних DESTINATION Україні в умовах євроінтеграції. *Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності: глобальні виклики*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Харків, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2025. С. 227-230. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків).*

13. Матвійчук Л., **Жадько О.**, Панасюк А. Розвиток малого та середнього підприємництва індустрії гостинності у воєнний і повоєнний періоди. *Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах євроінтеграційних та військових викликів*. III-й Міжнародний науково-практичний форум, 23-24 квітня 2025 року, Україна, Львів : зб. матер. Львів: «Камула», 2025. С. 38-42. *(Особистий внесок: узагальнено напрямки змін функціонування індустрії гостинності у воєнний період).*

14. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Сталий туризм як інструмент розвитку природоохоронних територій Волинської області. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами*. Матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., Частина 2. Луцьк, 5 груд. 2025 р., Луцьк: Надстир'я, 2025. С. 289-291. *(Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).*

15. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Роль застосування методів дистанційного зондування Землі при вивченні природничо-екологічних

дисциплін. *Вища освіта у період воєнного стану: сучасні виклики та проблемні питання*. Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 22 березня 2025 р. Львів. Торунь: Liha-Pres, 2025. С. 102-104. *(Особистий внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін екологічного циклу)*.

16. Пасичнюк І.Ф., **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Навчання через науку у системі підготовки фахівців з екології у вищій школі. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. Матеріали LV-ої Міжнародної науково-практичної конференції. м. Острава (Чехія). 07 квітня 2025 р. ВАДНД, 2025. С. 135-139. *(Особистий внесок: здійснено класифікацію методів навчання через науку, сформульовано висновки)*.

17. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Викладання дисциплін екологічного циклу у дистанційному форматі: виклики та методичні засади. *Цифрова трансформація: виклики та стратегії*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк. 25 лютого 2025 р. Луцьк. ЛНТУ, 2025. С. 146-148. *(Особистий внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін екологічного циклу)*.

18. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Порівняльний аналіз застосування методів ІКТ у адаптаційних метеорологічних курсах. *Science, education, technology and society: global trends and regional aspects*. International scientific-practical conference: conference proceedings (Tampere, Finland, January 9, 2025). Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2025. Р. 20-22. *(Особистий внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін метеорологічного циклу)*.

19. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Використання ІКТ при викладанні курсів з адаптації до змін клімату. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення*. Матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції. м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 16-17 січня 2025 р. 2025. Інтеркоф, МНІК, Вип. 95. С. 19-21. *(Особистий*

внесок: проведено оцінку методів ДЗЗ, актуальних в системі вивчення дисциплін метеорологічного циклу, формулювання висновків).

20. Іванців В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Оцінка перспективності агровольтаїки у Волинській області України. *Крим та Чорноморський регіон: реконструктивний розвиток у воєнний та повоєнний період*. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського до 80-х роковин з дня смерті провідного науковця та засновника Таврійського національного університету Володимира Івановича Вернадського. 26 березня 2025 р. м. Київ–Львів–Торунь. Liha-Pres, 2025. С. 257-260. *(Особистий внесок: проведено класифікацію видів агровольтаїки доцільних для використання на Північному Заході України).*

21. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В. Можливості розвитку технологій агровольтаїки у північно-західному Поліському регіоні. *Технічний прогрес в АПК*. Матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції. 21-22 травня 2025 р. Харків. ДБТУ, 2025. С. 501-504. *(Особистий внесок: проведено класифікацію видів агровольтаїки доцільних для використання на Північному Заході України).*

22. **Жадько О.А.** Остапович Д.В. Козюк К.О. Забезпечення якості продукції та послуг туристичних дестинацій в умовах воєнного стану. *Якість та безпечність товарів*. Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 16 квітня 2025 року. ЛНТУ, 2025. С. 205-207. *(Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій Волинської області, розроблено практичні рекомендації).*

23. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Остапович Д.В. Забезпечення безпеки туристичних дестинацій в умовах воєнного стану. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 29-30 квітня 2025 року. Луцьк: Відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2025. С.56-58. *(Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій Волинської області, сформульовано висновки).*

24. **Жадько О.А.**, Скруха Б.П. Віртуальні подорожі як інструмент промоції розвитку туризму та рекреації України. *Перспективи розвитку індустрії туризму і гостинності в Україні та світі*. І Міжнародна науково – практична конференція. Луцьк, 13-14 вересня 2024 року. Луцьк. С. 137-139. (*Особистий внесок: проведено оцінку форм та значення віртуальних подорожей у структурі сучасного туризму*).

25. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Екологічна освіта на базі територій та об'єктів ПЗФ м. Луцька. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення*. Матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (випуск 84). м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 18-19 січня 2024 р. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б. 2024. С. 88-90. (*Особистий внесок: розроблено практичні рекомендації щодо форм та методів екологічної освіти на базі об'єктів ПЗФ*).

26. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Про перспективи використання природно-заповідного фонду м. Луцька у системі екологічної освіти. *Сучасний стан та пріоритети модернізації науки, освіти та технологій*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Біла Церква, 10 січня 2024 р. Біла Церква. ЦФЕНД. 2024. С. 49-51. (*Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій в об'єктах ПЗФ м. Луцька, розроблено практичні рекомендації*).

27. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Застосування методів ДЗЗ при плануванні територій ПЗФ у межах територіальних громад. *Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах у повоєнний період*. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Херсон, 07 березня 2024 р. Херсон. ХДАУ, 2024. С.179-182. (*Особистий внесок: проаналізовано можливості застосування методів ДЗЗ при плануванні туристичних локацій в територіальних громадах*).

28. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Зміни автотранспортного навантаження на довкілля в Луцьку у період епідемії COVID у 2020 році. *Актуальні проблеми хімії, матеріалознавства та екології*. Матеріали IV Міжнар.

наук. конф. присвяч. світлій пам'яті Олега Васильовича Парасюка в рамках відзначення 150 річчя Наук. т-ва ім. Тараса Шевченка. Луцьк, 7-9 грудня 2023 р. Луцьк. Вежа-Друк, 2023. С. 184-186. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків)*.

29. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Екологічна оцінка стану біоценозів природно-заповідних об'єктів Луцька. *Природно – ресурсний комплекс Західного Полісся в контексті сталого розвитку*. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти. м. Березне, 16-17 травня 2023 року. Березне. НСІ НУВГП. С. 188-191. *(Особистий внесок: узагальнено особливості туристичних локацій в об'єктах ПЗФ м. Луцька, розроблено практичні рекомендації)*.

30. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Динаміка автотранспортного навантаження в Луцьку у період протиепідемічних заходів 2020. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 23-24 березня 2023 р. Луцьк. ЛНТУ. С.48-50. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків)*.

31. **Жадько О.А.**, Федонюк В.В., Федонюк М.А. Комфортність клімату Шацького національного природного парку для організації індустрії гостинності. *Харківський природничий форум*. VI Міжнар. конф. молодих учених. Харків, 18-19 травня 2023 р. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків. 2023. С. 193-196. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз кліматичних показників періоду дослідження по ст. Світязь, формулювання висновків)*.

32. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., **Жадько О.А.** Забезпечення безпеки як умова сталого розвитку туристичних територій в Україні. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 23-24 березня 2023 р. Луцьк. С. 24-26. *(Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку)*.

33. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Роль України у формуванні нової культури подорожей. *Туристичний форум – 2023 Місце України у майбутньому світовому туристичному просторі*. Зб. матеріалів Міжнародного туристичного форуму. Київ, 21–22 березня 2023 року. Київ. КНЕУ, 2023. С. 148-151. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків)*.

34. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Смаль Б.А. Інтеграційні процеси індустрії гостинності Волинської області в умовах війни. *Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах війни*. Збірник праць міжнародного науково-практичного форуму. Львів, 19-21 квітня 2023 р. Львів. 2023. С. 316-324. *(Особистий внесок: узагальнено напрямки змін функціонування індустрії гостинності у воєнний період)*.

35. Федонюк В.В., **Жадько О.А.**, Федонюк М.А. Динаміка автотранспортного навантаження в Луцьку у період протиепідемічних заходів 2020 р. *Проблеми гарантування безпеки людини в умовах сучасних викликів*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 23-24 березня 2023 року. Луцьк, 2023. С. 100-101. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків)*.

36. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., **Жадько О.А.** Перспективи використання сакральних об'єктів Олики в індустрії туризму. *Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 28 квітня 2023 року. Київ. 2023. С.187-189. *(Особистий внесок: узагальнюючий аналіз наукових джерел, формулювання висновків)*.

37. Мар'юк В.В., **Жадько О.А.**, Дубровський В.С. Маркетингове забезпечення діяльності підприємства. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій*. Матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції. Луцьк, 12 травня 2023 р. Луцьк. ЛНТУ. 2023. С.35-37. *(Особистий внесок: узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків)*.

38. Матвійчук Л.Ю., Смаль Б.А., **Жадько О.А.** Європейський досвід забезпечення сталого розвитку туризму. *Реалії та перспективи розвитку*

індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів. Тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Мукачево, 24 березня 2023 р. Мукачево. РВВ МДУ, 2023. С. 42-44. (Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).

39. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.**, Смаль Б.А. Європейський досвід забезпечення сталого розвитку туризму в сучасних умовах. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання. Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси, 23-24 березня 2023 р. Черкаси ЧДТУ. 2023. С. 60-62. (Особистий внесок: аналіз ролі туризму на природоохоронних територіях в контексті реалізації цілей сталого розвитку).*

40. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Підвищення рівня конкурентоспроможності індустрії гостинності України в умовах викликів сьогодення. *Актуальні проблеми маркетингового менеджменту, виклики сьогодення. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів та молодих вчених. Луцьк, 21 жовтня 2022. Луцьк ЛНТУ. 2022. С. 117-118. (Особистий внесок: узагальнено напрямки змін функціонування індустрії гостинності у воєнний період).*

41. Матвійчук Л.Ю., **Жадько О.А.** Екологічні та економічні аспекти рекреаційної діяльності у Шацькому НПП. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами. Матеріали VIII Міжнародно науково-практичної конференції. Луцьк, 15 грудня 2022. Луцьк. ЛНТУ. 2022. С. 459 - 461. (Особистий внесок: оцінка екологічних аспектів рекреаційної діяльності у Шацькому НПП).*

ДОВІДКИ
ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО
ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ
УКРАЇНИ
ШАЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПРИРОДНИЙ ПАРК
вул. Європейська, 61, с. Світязь,
Ковельський р-н, Волинська обл, 44021
тел/факс: (03355) 9-45-46
E-mail: shnpp.park@gmail.com

STATE FOREST
RESOURCES AGENCY
OF UKRAINE
SHATSKY NATIONAL
NATURAL PARK
European street, 61, Svitiaz,
Kovel district, Volyn oblast, 44021
tel/fax (03355) 9-45-46
E-mail: shnpp.park@gmail.com

14.01.2025 № 22
На №

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни
за темою: «Забезпечення сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях»**

Результати дисертаційного дослідження Жадько Оксани Андріївни за темою «Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях» впроваджені у діяльність Шацького національного природного парку та використані у процесі планування та реалізації природоохоронних і туристично-рекреаційних заходів.

Зокрема, науково-методичні підходи до оцінки рівня сталого розвитку туризму були застосовані при аналізі стану природоохоронних територій ШНПП, що дало змогу визначити екологічні, економічні та соціальні чинники впливу на розвиток туристичної діяльності. Отримані результати використані для обґрунтування управлінських рішень щодо оптимізації туристичних потоків, зниження антропогенного навантаження та підвищення ефективності використання природних ресурсів.

Практичні рекомендації, сформульовані у дослідженні, зокрема система планування сталого туризму природоохоронних територій та логічно-смилова модель забезпечення сталого розвитку туризму, були враховані при вдосконаленні заходів із збереження біорізноманіття, розвитку екологічної інфраструктури, а також у процесі підвищення рівня екологічної свідомості відвідувачів. Крім того, запропоновані підходи сприяли посиленню взаємодії між основними стейкхолдерами туристичної діяльності на території ШНПП. Використання результатів дослідження сприяє підвищенню ефективності управління природоохоронною діяльністю та забезпеченню збалансованого розвитку туризму на території Шацького національного природного парку.

Директор

Марія ХРИСТЕЦЬКА

МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ, ДОВКІЛЛЯ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
КІВЕРЦІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК
«ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

вул. Вишневецького, 3А, м. Ківерці, Волинська область, 45201, тел. (03365) 403-33,
e-mail: nppkiv.tsumanpushcha@ukr.net, сайт www.knpp.com.ua, код згідно з ЄДРПОУ40025214

06.11.2025 № 01-15/390

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни
за темою: «Забезпечення сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях»**

Результати дисертаційного дослідження Жадько О.А. впроваджені у діяльність Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» та використані у процесі формування стратегічних підходів до управління туристичною діяльністю на природоохоронних територіях, а також при формуванні заходів щодо забезпечення збалансованого використання природно-рекреаційного потенціалу. У практичній діяльності використано запропоновану модель адаптивного стратегування сталого розвитку туризму природоохоронних територій, що передбачає інтеграцію процесів аналізу, планування, реалізації, моніторингу та адаптації управлінських рішень. Застосування даного підходу сприяло вдосконаленню процесів регулювання туристичних потоків, оцінки рівня антропогенного навантаження та підвищенню ефективності використання туристичних ресурсів.

Практичне значення для діяльності Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» мали також розроблені у дослідженні система планування сталого туризму природоохоронних територій, методика впровадження моделі адаптивного стратегування та сценарний підхід до оцінювання альтернатив розвитку туристичної діяльності. Їх використання дозволило посилити процеси стратегічного планування, удосконалити підходи до моніторингу екологічних показників, а також забезпечити узгодження економічних, соціальних та екологічних інтересів у сфері туризму.

В. о. директора

Тетяна БЛИЗНЮК

МІНІСТЕРСТВО ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
(МІНДОВКІЛЛЯ)

ЧЕРЕМСЬКИЙ ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИК

вул. ім. Андрія Снітка 48, смт. Маневичі, Волинська обл., Україна 44601
тел/факс: +38 (03376) 21209 E-mail: cheremskyir@gmail.com

від 11.08.25 № 108/09-15

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни
за темою: «Забезпечення сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях»

Результати дисертаційного дослідження Оксани Жадько використовуються у діяльності Черемського природного заповідника. У процесі впровадження враховано запропоновані автором інституційні та економічні напрями сталого розвитку туризму природоохоронних територіях, зокрема заходи щодо цифровізації управління туристичними потоками, розвитку екологічної інфраструктури, підтримки екологічно орієнтованих видів туризму та підвищення рівня взаємодії між основними стейкхолдерами туристичної діяльності. Застосування результатів дослідження сприяє підвищенню ефективності управління туристичною діяльністю, забезпеченню екологічної безпеки та формуванню передумов для довгострокового сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

В.о.директора

Володимир МИРКА

ДОВІДКА /08/25 від 08.10.2025 р.

**про впровадження результатів наукових досліджень аспіранта
кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни за темою: «Забезпечення
сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях»**

Управління туризму та промоції міста Луцької міської ради засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Жадько Оксани Андріївни на тему «Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях» розглянуті та використані у практичній діяльності під час формування пріоритетних напрямів розвитку туристичної сфери міста, популяризації туристичного потенціалу територій та розроблення заходів із впровадження принципів сталого туризму.

Практичне значення мають запропоновані в дослідженні підходи щодо адаптивного стратегування розвитку туризму, формування моделей сталого використання природно-рекреаційних ресурсів, розвитку екологічно відповідальних туристичних маршрутів та активізації взаємодії між органами місцевого самоврядування, суб'єктами туристичної діяльності та територіальними громадами. Використання зазначених рекомендацій сприяє підвищенню ефективності управління туристичною сферою, розвитку внутрішнього туризму та впровадженню сучасних підходів до збереження природної та культурної спадщини.

Окремі положення дисертаційного дослідження щодо розвитку екологічного, освітньо-пізнавального та рекреаційного туризму, а також рекомендації з популяризації туристичних destination і впровадження цифрових інструментів промоції, використано під час підготовки та реалізації заходів, спрямованих на підвищення туристичної привабливості Луцької міської територіальної громади. Також, запропоновані методичні підходи можуть бути використані у процесі подальшого вдосконалення стратегічних документів і програм розвитку туризму.

**Начальник
Управління туризму
та промоції міста
Луцької міської ради**

МОЙСПОК К.В.

ДОВІДКА N 3/25 Big 14.11.2025р.

про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни
за темою: «Забезпечення сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях»

ТА «Імперія Тур» підтверджує впровадження у своїй діяльності результатів дисертаційного дослідження Жадько Оксани Андріївни за темою «Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях». Зокрема, у діяльності туристичного агентства використано науково-методичні підходи щодо формування та реалізації туристичних продуктів на природоохоронних територіях з урахуванням принципів сталого розвитку. Практичне значення для підприємства мають запропоновані рекомендації щодо впровадження екологічно відповідальних туристичних маршрутів, розвитку партнерської взаємодії з місцевими громадами, врахування екологічної місткості туристичних дестинацій та застосування сучасних підходів до управління туристичними потоками.

У діяльності агентства також використано положення щодо адаптивного стратегування розвитку туризму, що передбачають оцінювання зовнішніх ризиків, врахування безпекових чинників, моніторинг змін туристичного попиту та коригування туристичних програм відповідно до сучасних умов функціонування туристичної галузі. Запропоновані в дослідженні підходи сприяють підвищенню якості туристичних послуг, розширенню асортименту екологічно орієнтованих туристичних продуктів та посиленню конкурентних позицій підприємства на ринку туристичних послуг.

Розр. Давидюк Р.М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 72-01-23
ел. пошта: post@vnu.edu.ua, web: http://www.vnu.edu.ua
код ЄДРПОУ 02125102

19. 06. 2025 № 03-14/04/1689

на №

від

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень аспіранта
кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни за темою: «Забезпечення сталого розвитку туризму на
природоохоронних територіях»

Кафедра готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації Волинського національного університету імені Лесі Українки засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Жадько Оксани Андріївни, на тему «Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях» впроваджено в освітній процес підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальностями галузі знань «Сфера обслуговування».

Науково-методичні розробки, теоретичні положення та практичні рекомендації, представлені у дисертаційному дослідженні, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Географія туризму» та «Планування та організація туристичного бізнесу», «Туризм на природоохоронних територіях». Зокрема, у навчальному процесі застосовуються авторські підходи до трактування сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, систематизації видів сталого туризму, аналізу сучасних тенденцій розвитку туристичних дестинацій, а також методичні підходи до формування моделей управління туристичним розвитком із урахуванням екологічних, соціальних та економічних чинників.

Матеріали дослідження використовуються під час вивчення тем, пов'язаних із територіальною організацією туристичної діяльності, просторовим розвитком туристичних дестинацій, функціонуванням природоохоронних територій, формуванням туристично-рекреаційного потенціалу регіонів, впровадженням принципів сталого розвитку та адаптивного управління у сфері туризму. Особливу практичну цінність становлять запропоновані автором підходи до розвитку екологічного, рекреаційного, освітньо-просвітницького та волонтерського туризму, а також рекомендації щодо інтеграції природоохоронних і туристичних функцій територій.

Використання результатів дисертаційного дослідження сприяє підвищенню якості освітнього процесу, поглибленню професійних компетентностей здобувачів освіти, формуванню сучасного бачення управління туристичним розвитком територій та забезпеченню практичної спрямованості підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму і рекреації.

Ректор

Завідувач кафедри готельно-ресторанної
справи, туризму і рекреації

Анатолій ЦЬОСЬ

Ірина ЄРКО

УКРАЇНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43018, тел.: +38(0332)74-61-03

e-mail: rector@lntu.edu.ua, web: www.lntu.edu.ua

код ЄДРПОУ 05477296

22.04.2025р № 785/01-14

на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни
за темою: «Забезпечення сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях»**

Результати дисертаційного дослідження Жадько Оксани Андріївни за темою «Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях» використані у процесі виконання науково-дослідних робіт «Дослідження туристично-ресурсного потенціалу Західного Полісся» та «Розвиток індустрії туризму та гостинності в Україні» (номера державної реєстрації 0120U105661 та 0125U000282), що реалізовані на кафедрі туризму та готельно-ресторанної справи, а саме:

- понятійно-категорійний апарат дослідження у частині визначення сутності сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях як процесу збалансованої туристичної діяльності, що поєднує збереження природної цінності та біорізноманіття, забезпечення соціально-економічних вигод для місцевих громад, екологічну відповідальність суб'єктів туристичної діяльності та адаптивне управління туристичними потоками на основі глобально-орієнтованого підходу;

- теоретико-методичні підходи до формування інституційних засад сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях через розроблення моделі, що враховує взаємодію соціального, екологічного, економічного та безпекового вимірів розвитку в умовах інтеграції у глобальний туристичний простір і збереження локальної екологічності територій;

Проректор з науково-педагогічної
роботи та досліджень,
доктор економічних наук, професор

Михайло Лепкий +380958629659

Олена ЛЮТАК

УКРАЇНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43018, тел.: +38(0332)74-61-03

e-mail: rector@lntu.edu.ua, web: www.lntu.edu.ua

код ЄДРПОУ 05477296

22.04.2025р № *786/01-14*

на № _____

від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукових досліджень аспіранта
кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету
Жадько Оксани Андріївни
за темою: «Забезпечення сталого розвитку туризму
на природоохоронних територіях»**

Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи підтверджує, що результати дисертаційного дослідження Жадько Оксани Андріївни, на тему «Забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях» впроваджено в освітній процес підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальностями 241 Готельно-ресторанна справа, 242 «Туризм і рекреація», галузі знань «Сфера обслуговування».

Науково-методичні розробки, теоретичні положення та практичні рекомендації, представлені у дисертаційному дослідженні, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Організація туризму» та «Сталий розвиток індустрії гостинності». Зокрема, у навчальному процесі застосовуються розроблені автором підходи до оцінювання рівня сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, методичні рекомендації щодо формування системи індикаторів моніторингу туристичної діяльності, а також запропоновані механізми інтеграції екологічних, соціальних та економічних принципів сталого розвитку в управління туристичними дестинаціями. Матеріали дослідження використовуються під час проведення лекційних та практичних занять, виконання студентами індивідуальних науково-дослідних завдань, підготовки курсових робіт і кваліфікаційних досліджень, що сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти сучасних компетентностей у сфері сталого управління туристично-рекреаційними територіями та природоохоронними об'єктами.

Проректор з науково-педагогічної
роботи та досліджень,
доктор економічних наук, професор

Михайло Лепкий +380958629659

Олена ЛЮТАК